

АКАДЕМІК УАН
ОРЕСТ ІВАНОВИЧ
ЛЕВИЦЬКИЙ

(1848 - 1922 рр.)

Життєпис, бібліографія
його праць і праць про нього

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В.Г.Сарбей, Л.Г.Москвич

АКАДЕМІК УАН
ОРЕСТ ІВАНОВИЧ
ЛЕВИЦЬКИЙ
(1848-1922 рр.)

Життєпис, бібліографія
його праць і праць про нього

Науковий редактор
академік НАН України
Валерій Андрійович Смолій

Київ - 1998

УДК 930 1/2

Вперше на основі першоджерельних документальних матеріалів так докладно висвітлюється життєвий шлях і так широко характеризується дослідницько-творчий доробок академіка заснованої 1918 р. Української академії наук, одного з її президентів Ореста Івановича Левицького (1848-1922 рр.). Уперше подана повна бібліографія його друкованих праць і праць про нього, хронологічно доведена включно до нинішнього 1998 року, коли суверенна незалежна Україна вшановує 150-річчя від дня народження одного з своїх вірних синів, видатного вченого-історика, етнографа, правознавця, археографа і архівіста.]

Оригінал-макет підготувала Л.А.Гречина
Набір підготувала Н.В.Шостик

ІД	УКОВА
ІМ.	КА
А П	ДСЬКАГО
Акт №	19 99

ISBN 966-02-0802-2

У2-29 © Інститут історії України
НАН України

АКАДЕМІК УАН ОРЕСТ ІВАНОВИЧ ЛЕВИЦЬКИЙ

(нарис життя і науково-творчої діяльності)

Ім'я Ореста Левицького, видатного українського історика, одного з фундаторів Української Академії наук, посідає помітне місце в українській історіографії. Орест Левицький належав до того покоління українських істориків, яке відіграло вирішальну роль в утвердженні історії України як науки. З його науковою діяльністю насамперед пов'язані розвиток архівної і археографічної справи в Україні, дослідження історії українського народу XVI—XVIII ст. Разом з тим О.І.Левицький брав активну участь в українському національному русі, в умовах царського лихоліття обстоював право свого народу на вільний розвиток його мови і культури, на повне визволення мас від соціального і національного гноблення.

Народився Орест Іванович Левицький 13(25) грудня 1848 р. в містечку Маячці Кобеляцького повіту на Полтавщині в родині православного священника — отця Іоанна, одруженого на доньці колезького реєстратора (найнижчий дворянський чин за "Табелем про ранги") Марфі Кастровій¹. Про своїх далеких предків, відомих з середини XVII ст., коли вони — вихідці з Правобережної України, що тоді так і залишалася під владою Польської держави, переселилися на землі Лівобережної України з автономним державним устроєм, в родині отця Іоанна воліли не згадувати.

Пізніше Орест, будучи вже професійним істориком і докопуючись до істини, дізнався, що Левицькі служили в українському козацькому війську, займали в Гетьманщині посади сотників і осавулів, але більша частина їх

¹ Інститут рукописів Національної Бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (НБУВ) НАН України — Ф. 81, спр. 128

“були мазепинці”, а один з найспритніших мазепинських верховодів Данило Левицький навіть загинув смертю хоробрих, коли бився у лавах шведських і мазепинських військ проти вояків Петра I.¹ Зрозуміло, що такими предками пишатися у Російській імперії було небезпечно. Сам же О. Левицький, по-перше, волів наголошувати на священницькій спадкоємності чоловіків його родинної династії і, по-друге, охоче ділився з колегами сімейним переказом, за яким один з його предків, сучасник “шведчини” в Україні 1708—1709 рр., “був повішений на царських воротах своєї церкви якоюсь заблудшою шведською ватагою”².

Найбільше ж Орест і його батьки пишалися своєю родинною близькістю до уславлених діячів образотворчого мистецтва XVII—XVIII ст. — вихованця Києво-Могилянської академії гравера Григорія Левицького і його сина — портретиста Дмитра Левицького³. Вже дорослим, ступивши на самотійний шлях свого життя, О. Левицький тривалий час збирав фактологічні матеріали про знаменитого предка-художника, а, коли дізнався, що біографічну розвідку про Д. Левицького підготував до друку фахівець мистецтвознавства В. Горленко, з яким приятелював і співробітничав у журналі “Киевская старина”, то охоче на прохання автора додав до його рукопису свої власні ґрунтовні коментарі (на жаль, з якихось технічно-друкарських причин до книги вони не потрапили)⁴.

Дитинство Ореста Левицького проходило в українському сільському оточенні. Першим учителем майбутнього вченого був його батько. Коли Орестові минуло дев'ять років, у січні 1857 р. батько віддав його до приватної школи. Згадуючи шкільні уроки, Орест Івано-

¹ Там же — Ф. III, спр. 53701, 53699.

² Грушевський М. Орест Левицький // Україна. — 1924. — № 1-2. — С. 199.

³ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53701.

⁴ Там же. — Ф. III. — № 53485, 53495.

вич пізніше писав: "Отака — то була моя початкова школа(Не мудра була вона — що й казати(Ні дідактики, ні методики, ні програм, ні групового поділу — нічого того вона не відала. Про так звані "пособія" ми й не чули. Окрім самих потрібних підручників, не було в нас ніяких інших книжок. Навіть російської мови ми вчилися по одній граматиці (Греча), а якоїсь хрестоматії й не бачили. А проте і в такій убогій школі ми все-таки, якимсь дивом, дечому навчилися"¹ І саме вчитель заклав міцний фундамент для дальшого вивчення латинської і грецької мов².

Після півторарічного навчання в школі О.Левицький, щоб продовжити освіту, поїхав до Полтавського духовного училища, а закінчивши останнє, вступив до Полтавської духовної семінарії. У семінарії він захоплювався літературою та історією. Безсумнівно, що майбутні широкі зацікавлення Левицького визначило його походження із середовища того духовенства, яке було органічно зв'язане з життям народу, його мовою, побутом, звичаями, культурою. 1867 р. у Записнику О.Левицького з'являється багатозначна цитата із збірки праць видатного російського історика-гуманіста Тимофія Грановського (1813—1855): "Той не історик, хто не здатний перенести у минуле живе почуття любові до ближнього і пізнати брата у віддаленому від нього віками одчопленніку"³ Це висловлення стало дороговказом О.Левицькому на все його життя.

1869 р. він закінчив богословський курс семінарії і його як кращого учня рекомендували до Київської духовної академії⁴. Але потяг до світських наук спонукав Левицького стати на інший шлях. Щоб придбати кошти на продовження навчання у вищому учбовому закладі.

¹ Левицький О.р.с.т. Моя початкова школа // "Світло" — 1912. — № 2. — С. 48.

² Там же. — С. 47.

³ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 81, стр. 128.

⁴ Там же. — Ф. III, спр. 11809.

Левицький їде в село Веприк Гадяцького повіту працювати домашнім вчителем у сім'ї місцевого священика. Через рік Левицький успішно склав вступні екзамени до Київського університету.

В одному з листів він писав про своє враження від Києва і про вибір факультету: "Київ — місто хороше, в ньому можна знайти безліч принад: релігійна людина знайде тут для себе найповнішу можливість задовольнити свої вимоги; любитель витонченого буде тут на кожному кроці приходити в захоплення, бо тут, що не крок, то новий краєвид — один одного краший; місцевості в такій мірі гарні, що очі розбігаються, не знаєш на чому зупинитися"¹ В цьому ж листі він повідомляє про вибір факультету: "Я Вам не сказав, на якому я факультеті. Справді, я сам ще не знаю добре, на якому я буду факультеті. Як це не дивно — однак вірно. Бачите: людина з такими достатками, як я, обмежена-таки чимало у виборі факультетів. Я, наприклад, бажав би вивчати ті науки, що входять до складу природничого факультету; однак я не наважусь обрати цей факультет..."

¹ Лист О.І.Левицького Яценкам В.О. і М.М. від 12 вересня 1870 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53283. Епістолярну спадщину О.І.Левицького, адресовану членам родини Яценків, а також деякі його листи до інших адресатів уперше використав академік УАН М.П.Василенко у своєму ґрунтовному нарисі "Академік Орест Іванович Левицький" // Записки Соціально-економічного Відділу УАН — 1923. — Т.1. Автори ж даного нарису вважали за потрібне знову звернутися до оригіналів цих листів і ще ширше їх використати. А звідси тут і далі наші посилання безпосередньо на Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського Національної академії наук України, де зберігається рукописна спадщина О.І.Левицького. Разом з тим продовжуємо започатковану академіком М.П.Василенком традицію цитувати в українських перекладах усі витяги і з тих листів, оригінали яких написані російською мовою (щоправда, в ряді місць наші переклади уточнені у бік наближення до норм сучасної української літературної мови). — В.С., Л.М.

На даний час я числюсь на юридичному, але, цілком імовірно, перейду, й перейду, теж цілком імовірно, на історико-філологічний. Цей факультет понад усе привертас до себе мою увагу; по-перше, я відчуваю в собі деякий нахил до тих предметів, які викладаються у ньому; по-друге, цей факультет має в собі 14 стипендій, кожна на 300 крб. сріблом, річ, як бачите, дуже спокуслива!"¹

Рядки збереженого листування допомагають проникнути в духовний світ молодого людини, свідчать про демократизм його суспільних переконань. "Я в даний час, — пише він, — живу не в тій гидкій квартирі, а мешкаю в кам'яних палатах з людьми майже вельможними... Але, на жаль, — не лежить моє серце до цих людей... Інша справа рідне середовище, з якого я вийшов, молоком якого вигодуваний і кров якого тече в моїх жилах(Та будь в ньому — в цьому самому середориці — хоч в тисячу разів більше недоліків, на які багато хто так любить тицяти пальцем, — для мене будуть милі й ті самі недоліки. А з вищим суспільством та з його милими недоліками я не замирюсь ніколи, і ворог я їм віднині й довіку. Це я говорю тепер, лише у чині студента, коли доля вперше майже зіткнула мене з цим суспільством. Це ж саме я скажу й у чині... ну хоч би міністра народної освіти... Ця пружність і невіддатливість у зміні власної фізіономії моральної є природною властивістю моєю і всякого подібного мені рагвену, як називають нас аристократи. Чесний і недурний рагвену повинен лишитися ним назавжди. І блаженний той, хто залишиться ним, — хоч би доля й поставила його в становище Сперанського"².

Роки перебування О.Левицького в університеті збіглися з поживавленням українського культурно-

¹ Лист О.І.Левицького В.О. і М.М. Яценкам // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф.ІІІ, спр. 53283, арк. 1—3, зв.

² Лист Ореста Левицького Василю Осиповичу Яценку січня 1871 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф.ІІІ, спр. 53284, арк. 1—3.

національного руху, який захопив і значну частину студентської молоді, впливав на її наукові інтереси та формування світогляду.

Київ був центром цього руху. “Український рух серед місцевої інтелігенції, — згадував О.Левицький, — досяг тоді значних розмірів; він уже цілком вийшов поза межі попередньої конспірації і одверто ступив на шлях утворення сталої національно-політичної партії з ґрунтовно обробленою програмою бездоганно поступового напрямку”¹

Важливу роль в розгортанні національно-культурного і науково-просвітницького руху відіграли в той час київська “Громада” та український осередок Географічного товариства. Їх активними учасниками були видатні наукові сили — В.Антонович, М.Драгоманов, М.Зібер, О.Кістяківський, Ф.Міщенко, П.Житецький, О.Русов, Ф.Вовк, В.Беренштам, В.Рубінштейн, П.Чубинський та багато інших, а також студентська молодь. Середовище “Громади”, дійовим учасником якої був О.Левицький, вирішально позначилося на формуванні його поглядів і громадській діяльності.

Відповідні настрої можна знайти в листуванні О.Левицького. Так, у листах до нареченої Софії Василівни Яценко він рекомендував їй читати українські книжки, ширити освіту серед народу, записувати фольклор. Сам він, захопившись збиранням українського фольклору ще з студентських років, не полишав цього заняття протягом усього свого життя. В архіві О.Левицького збереглися власноруч зроблені ним у різних місцях України записи такого роду. Приміром ось такі рідкісні народні пісні:

“ 11 августа 1873 р. Веприк в Київському повіті по селах.

Закувала зозуленька, закувала —

Гей, гей закувала.

Горе мені на чужині, що сама я, —

Гей, гей закувала.

Есть у мене мій батенько, так далеко, —

¹ Левицький Ор. Українці у приймах в чужій часописі // Наше минуле. — 1919. — № 1—2. — С. 57.

Гей, гей закувала.
Тяжко-важко, на серденьку, та й не легко —
Гей, гей закувала.
Написала б я письмечко, так не вмюю, —
Гей, гей закувала.
Наказала б я вісточку, так не смюю, —
Гей, гей закувала.
Ой посюю гречечку над водою —
Гей, гей закувала.
Та вродила гречечка з лободою —
Гей, гей закувала.
Ой хто тую лебідоньку та й прополе —
Гей, гей закувала.
Ой хто б мене, степовую, та й пригорне —
Гей, гей закувала.
Обізвався козаченько з бородою —
Гей, гей закувала.
Ой я ж тую лебідоньку та й прополюю —
Гей, гей закувала.
Ой я ж тебе молодую та й пригорну —
Гей, гей закувала.
Не подоба, старий діду, не подоба, —
Есть у тебе малі діти і худоба —
Гей, гей закувала.

Маячка 1872 р.

[Ноти рукою О.Л.]
Мамонок Церков. Ходоров.

Ой коню мій, коню,
Заграй підо мною,
Заграй підо мною,
Говори зо мною.
Як не будеш грати,
Буду продавати.
Та продам я тебе далеко від себе
[Ноти: не швидко]

Козаченько впився, на гриву схилився,
На гриву схилився, тяжко зажурився.
Та все чистим полем
Понад синім морем.

Маячка 1873 р.

Ой поріс ромен, поріс,
Поріс, похилився.
А син своїй ненці
У ноги вклонився.
Нене ж, моя нене,
Чом не жениш мене?
Ой як тебе, сину,
Молодим женити;
Хіба ж тобі, сину,
Ні с ким говорити.
Куплю тобі, сину,
Коня вороного:
Прийде нічка темна
Розмовляй до нього.
Не подоба, мати,
З конем розмовляти,
А подоба, мати, пароньки шукати.

Записував пісні в с.Жеребятин Переяславського у.
1881 г.

Пісні из рукоп. сборника свящ. Н.Третьякова, запи-
санные им в с.Кричильске.

У 1904 р. іюня 4, на пути из Канева.

Записал песню "У зори, у зореньки много ярких
звезд"¹.

Він також надсилав нареченій твори І.С.Нечуя-Ле-
вицького, вірші Т.Г.Шевченка, байки Л.І.Глібова та ін.
"...Ти не забула, моя дорога, що я обіцяв тобі вислати
Шевченка, бо я надіявсь, що до мого приїзду в Київ він
буде надрукований. Коли ж так не вийшло, а вийшло те,

¹ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 81, спр.
128.

що цензор київський не схотів розрішити книжечку, і видавці мусили повернутись у Москву, чи що, щоб там її надрукувати. Не знаю вже, як діло пішло у Москві (там, бачиш, предварительної цензури немає, як і в Петербурзі), а тільки тепер у Києві “Кобзаря” не достанеш ні за які гроші. Підождемо, моя голубочко, може-таки книжечку надрукують хоч у Москві, то вже вона і в Києві буде, а вже я зразу-таки пришлю тобі. А поки-що, посилаю тепер тобі обіщані вже мною “Повісті” Нечуя...”, що представляють собою перший і дуже вдачний зразок (образец) язика, такого язика, котрий годиться на те, щоб їм виражати вищі ідеї, щоб стати йому язиком науки, поважної літератури і таке інше. Ця книжка буде для тебе... доброю школою мови ”...Окрім Нечуя ти получиш ще дві книжки “Дещо про світ Божий” і “Байки” Глібова”¹. Майже в кожному з листів до нареченої він повідомляє про справи “Громади”. “Громада” наша за приїздом деяких нових членів помітно оживилась, почались деякі нові роботи, двинулись старі... Я вже бував на трьох чи що зібраннях і з кожного із них виносив таку силу лічного оживлення нравственного, якого ставало мені на цілу неділю...”² “А діла цей рік у нас прибавилось і давні діла пішли якось краще с того часу, як до Київа вернувся твій земляк із Гадячу, Драгоманов (що за розумна у його голова і дуже незвичайна натура (необыкновенная))”³.

В листах він із захопленням пише про роботу студентів-громадівців. “Я похвалюсь тобі другою маленькою працею. — Діло, бачиш, в тім, що ми — молоді студенти-земляки — зібрались в невеликий гурт та й пригадали собі діло таке: щоб писати або й переводити різні невеличкі книжечки на манір звісних тобі “метеликів”, і

¹ Лист О.І.Левицького до нареченої С.В.Яценко 28 вересня 1873 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53231. Оригінали листів О.І.Левицького до С.В.Яценко написані українською мовою. — В.С., Л.Г.

² Там же. — Ф. III, спр. 53231.

³ Там же. — 4 листопада 1873 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53232.

щоб печатати їх, а потім і в народ пускати, і хочеться, бач, побільшувати, як мога, количество книжок, назначених для народа, щоб було що йому читати... Так от ми составили собі таку програму, щоб захватити нашими книжечками різні відділи науки і представляти, окрім того, й чисто літературні роботи. На перший раз ми вибрали такий історичний белетристичний розказ "Ніженський полковник Іван Золотаренко". Самий розказ перевели з написаного колись по-великоруському Гребінкою, а окрім того поручили мені, яко історику, написати невеличку, але чисто історичну передмову "про Україну й козачество", щоб понятніш було простому чоловікові саме оповідання про Золотаренка. Я зробив цю невеличку працю, і всі ті, що читали, кажуть, що зробив я її дуже добре. Наприклад, сам Нечуй наговорив мені кучу компліментів за ту передмову, а найбільше за те, що я, як він каже, мастерски воспользовался тоном народніх історичних дум, і в їх духу написав усе це оповідання, так що мій розказ про козаччину дуже нагадує народні думи про теж козацькі діла. В цю минуту наш Золотаренко в типографії і на днях вийде з печаті, то я пришлю тобі кілька екземплярів, щоб було що прочитати твоїм школярам. А як би ти знала, як я живу в цьому годі, то ти б сама здивувалась — віткіль у мене взялася та енергія, усидчивість..."¹

Отже, коли український переклад художнього історичного твору Є.Гребінки з передмовою О.Левицького вийшов у світ, на це видання негайно відізвався такий високий тоді авторитет в українських національно свідомих колах, як письменник І.Нечуй-Левицький. Він окрему увагу звернув на ту передмову, зазначивши, що вона сама "нагадує народні думи про козацькі діла"

Знайомство у цей же період з композитором Миколою Лисенком та його друзями ввело Ореста Левицького в тоді народжуваний напівсамодіяльний напівпро-

¹ Лист О.І.Левицького до нареченої С.В.Яценко 17 січня 1874 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф.ІІІ, спр. 53235.

фесійний український музично-мистецький світ. “У нас в цім годі, — інформує 4 листопада 1873 р. О.Левицький свою наречену, — позаходились такі артистичні товариства: одне співоче, хорове, а друге драматичне. Завів ці товариства наш-таки чоловік, Лисенко...”¹ Останній разом з Михайлом Старицьким підготував того року виставу опери “Різдвяна ніч” До виконання ролей згаданої опери залучалась талановита студентська молодь, а консультантами були вчені історики, етнографи В.Антонович, П.Житецький, М.Драгоманов. Серед учасників вистави був і Орест Левицький. “...Був я сьогодні в театрі. У нас, бач, тепер аж голова у кожного ходором ходить, бо всі ми по шию влізли в искусство, або як у нас кажуть — “заласся”. Пробі із шкури лізем, щоб поставити на велику сцену наше чадо “Різдвяну ніч” Тепер цю “Різдвяну ніч” переробили протів торішнього, зробили з неї настоящу оперу у 4-х діях, додали до неї таку музику, ... що справді, як ми себе поважаємо, що такої музики ще й зроду на світі не було... той кусок опери, який мені удалось сьогодні прослухати, проізви́в на мене велике враження. Той же Лиенко написав таку музику у цім кусочкові, яку справді не можна равнодушно слухати... Художність гри, пристрасність поривів артиста, а найбільше музика, то розриваюча серце і хапаюча за саму душу, то переходюча в тихий плач і дитячу жвлібну молитву — все це разом збудило те, що й без того не лежало спокійно в моім серці...”² А ось як про гру Ореста Івановича у “Різдвяній ночі” писала у своїх спогадах Олена Пчілка: “В тій “Різдвяній ночі” навіть другорядні постаті, як 1-й парубок, були такі хороші. Бо роль того першого парубка грав відомий знавець української історії й побуту Орест Іванович Левицький. Бувши до того ж, сам полтавець, він дійсно дав постать полтавсь-

¹ Лист О.І.Левицького до нареченої С.В.Яценко 4 листопада 1873 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф.ІІІ, спр. 53232.

² Там же. — 20 грудня 1873 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. ІІІ, спр. 53234.

кого першого парубка, того верховодаря на сільських вечорницях, “березу” у співах сільської “вулиці” чи в колядуванні. О.І.Левицький самим своїм натуральним поведінням на кону, немов би самим тембром свого свіжого “парубоцького” голосу, оживляв народні сцени “Різдвяної ночі”¹.

Сам О.Левицький розглядав свою участь у народженні сценічного життя однієї з перших українських національних опер як важливу патріотичну справу. Про її громадське значення він писав: “Нова опера Лисенка принесла немало пользи і всьому нашому ділові, розбудивши в київлянах доволі помітне національне двіженіє — це раз, а в друге — вона заставила нас кріпче взятись за своє діло і внесла в його немало нового воодушевлення”².

Дружні стосунки з М.В.Лисенком О.Левицький підтримував протягом всього свого життя, він був закоханий музичними творами композитора. Відвідавши один з концертів М.В.Лисенка, він із захопленням пророче проголосив, що творчість видатного українського композитора становитиме епоху в українській культурі³.

Коли О.Левицький вступив до університету, в цей час тут на кафедрі російської історії працював В.Б.Антонович, який користувався “репутацією заслуженого вченого і українського демократа” За свідченням М.Грушевського, Орест Іванович став одним з найпильніших слухачів нового доцента, одним з найперших у хронологічному порядку учнів, дуже зблизився з ним особисто, найближче підійшов до його наукових, архівних інтересів⁴.

¹ Черкаський Т. Історик-белетрист Орест Левицький // Левицький О. Історичні оповідання. — К., 1930. — С. 8.

² Лист О.І.Левицького до нареченої С.В.Яценко 23 лютого 1874 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53236.

³ Лист О.І.Левицького до В.О.Яценко 4 квітня 1883 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53331.

⁴ Грушевський М. Орест Левицький // Україна. — 1924. — Кн. 1—2. — С. 200.

Орест Іванович захопився лекціями В. Антоновича, його науковими і архівними інтересами. З теплотою згадує О. Левицький і “невеликий гурток” талановитих і прогресивних вчених Київського університету — В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова, М. І. Зібера, Ф. Г. Міщенка, В. С. Іконникова, І. В. Лучицького, О. О. Котляревського, Ф. О. Терновського¹.

Тоді ж в університеті О. Левицький зробив і перші кроки в науковій діяльності, виявивши себе у своїй дипломній праці “Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII века” дозрілим вченим-істориком. Робота охоплювала дуже складний, насичений подіями період після Богдана Хмельницького до обрання гетьманом І. Брюховецького в 1663 р. на Лівобережжі і П. Дорошенка — в 1665 р. на Правобережжі. Енергія молодого історика, його дослідницький талант, наявність значної кількості опублікованих джерел, особливо літописів XVII — XVIII ст., друкованих актів та інших видань, переважно Київської археографічної комісії, праць В. Антоновича, М. Костомарова, П. Куліша, О. Лазаревського, іноземних джерел, фольклорного матеріалу дали можливість створити дослідження, яке стало науковою подією в тодішній історіографії.

У цьому дослідженні майже на кожній сторінці бачимо цитати і поклики на різні літописні джерела: Іпатіївський літопис, а також літописи Биховця, Самовидця, Грабянки, Величка, Єрлича. Саме в українських літописах XVII—XVIII ст. О. Левицький знайшов відповідь на цілий ряд питань “внутрішньої історії” українського народу, ввів у науковий обіг новий матеріал щодо висвітлення багатьох подій, явищ, історичних постатей.

О. Левицький слушно зазначає, що головними діячами на тлі політичного і суспільного життя України в даний період, крім самого народу, який завжди брав

¹ Див.: Колишній студент [псевдонім — О. І. Левицького]. Спомини студента про Київський університет 70-х років // Наше минуле. — 1919. — № 1—2. — С. 64—69.

найдіяльнішу участь у долі своєї батьківщини, були, з одного боку, Запоріжжя, яке часто йшло в ногу з народними вимогами та інтересами, а з другого, козацька старшина, яка групувалася навколо гетьманського уряду і переслідувала переважно свої станові, чужі народному розумінню, вимоги та ідеали¹. Об'єктивно О.Левицький висвітлює діяльність Б.Хмельницького, І.Виговського, Ю.Хмельницького, І.Брюховецького, П.Тетері, П.Дорошенка, дає належну характеристику їх діям, оцінку "чорної ради" 1663 р. і народних рухів початку 60-х років. Історик називає імена тих народних ватажків, які користувалися найбільшим авторитетом у масах. Це, зокрема, були Іван Сірко, Іван Донець, Михайло Стринжа, Іван Попович.

Досить високо оцінено важливий державний документ — Гадяцький договір 1658 р., укладений Іваном Виговським з урядом Речі Посполитої. О.Левицький вважав цей документ витвором української еліти, що володіла широкою європейською освітою, передусім — одного з найосвіченіших представників її, шляхтича Юрія Немирича. Хоч і не вдалося втілити в життя цей документ, у тій ситуації Гадяцькі статті якнайповніше відображали інтереси Козацької держави, в них були розроблені проблеми якнайширшої української автономії в складі сусідніх держав, у тому числі й національної освіти і науки. На думку О.Левицького, Гадяцький договір довго ще "залишався програмою для всіх, хто тільки займався політикою України"².

Послідовний прихильник народницького напряму української історіографії О.Левицький, який навіть вважав особливістю історії України те, що тут "народ завжди брав найдіяльнішу участь у долі своєї батьківщини"³

¹ Див.: Левицкий Орест. Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII века.— К., 1875.— С. 2-3.

² Там же. — С. 58.

³ Левицкий О. Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII века. — Выпуск первый.—К., 1875.—С. 2.

побачив саме у середині XVII ст. найвище і найширше піднесення тих визвольних змагань тому, що в них тоді органічно злилися безкомпромісна рішучість дій народних мас як дійсних суб'єктів історичного процесу та невсипуща енергія, політична мудрість і державницький талант їхнього провідника, що, зазнаючи радість перемог та гіркоту поразок, до кінця свого життя старався не відступати від визначеної йому Провидінням месіанської ролі у справі визволення України з-під чужоземного гніту.

Ту ж саму, за його власним найменуванням, "епоху Хмельницького", передусім мав на увазі О.Левицький, коли писав у пердмові до своїх ніким із фахівців-істориків не повторених за жанром "Очерков народной жизни в Малороссии во второй половине XVII столетия" (1901 р.): "Історія Малоросії більше, ніж якась інша, є історія народна. За найблискучіший та найцікавіший її період справедливо вважається XVII вік, коли український народ виявив найвище напруження своїх духовних сил, і хоч на короткий час, улаштував своє життя за своїми ідеалами, коли за образним виразом поета:

"Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі, у жупані,
Розвернулася весела"¹.

Однак, патріотично-демократичні переконання "українофільського" забарвлення, неприховувані О.Левицьким-студентом ні на словах, ані на ділі, відомості про нього як учасника Київської "громади", про його дружні стосунки з старшими колегами-діячами науки і культури, яких охоронні органи російського царизму вже тримали на приміті як невиправних "українофілів", і нарешті сама дипломна робота, хоч і беззаперечно високого науково-дослідницького рівня, але й з яскраво-вираженою народницькою концепцією,

¹ Л е в и ц ь к и й О. По судах Гетьманщини. Нариси народнього життя Гетьманщини другої половини XVII віку. — Харків, 1930. — С. 13.

яку можна було трактувати як ворожу до всяких властей придержаних — усе це стало на заваді продовженню наукової кар'єри талановитого випускника історико-філологічного факультету в стінах рідної Alma Mater. Це підтверджував і М.Грушевський, з яким в останній період свого життя дружив і науково-творчо співробітничав О.Левицький, і який так само був виходцем кафедри професора В.Антоновича у Київському університеті, і якому так само тут не знайшлося вакансії на доцентуру чи професуру, хоч він, успішно захистив магістерську дисертацію, мав повне право претендувати на відповідні університетські посади.

О.Левицького ж науково удосконалюватися ні до якої університетської кафедри не запросили. Ось якнайповніший і досить переконливий коментар з цього приводу, висловлений М.Грушевським у написанім ним некролозі в пам'ять його соратника на шляху українського національного відродження: "Київським університетом правила група професорів-"дільців", ворожо настроєних до українського руху і впливи її скріплялись. Орест Іванович, заманіфестувавши себе українським спеціалістом, "українофілом", гарячим учнем Антоновича, відразу попав на проскрипційний реєстр... До сього треба додати, що, взявши урядову учительську стипендію під час свого студентства, він мусів же відслужувати її в середній школі, а рано оженившись і ставши батьком родини, мусів чимало часу віддавати на заробковання. З цих причин, не вважаючи на заохоту деяких членів університетської колегії, він не пішов на тяжку і непевну університетську дорогу, не приступив до магістерських іспитів, не подбав про приват-доцентуру і на все життя зоставсь учителем середньої школи, латинської та російської мови, і це було одною з тих трагедій його життя, котрі він відчував прикро і глибоко"¹.

Взагалі боротися за місце під сонцем, розштовхуючи ліктями тих, хто опинився попереду, і у такий спосіб си-

¹ Грушевський М. Орест Левицький // Україна. — 1924. — Кн. 1—2. — С. 200.

ломіть утверджуючи свою зверхність над іншими, своє покликання на лідерство в суспільстві, Орест Іванович не вмів через властиву йому безмежну доброзичливість та крайню делікатність у взаєминах з людьми. "...Він органічно не здатний був до боротьби"¹ — зауважує той же М.Грушевський. Не сприяла О.Левицькому в період закінчення ним університету й загальна обстановка середини 70-х років у Києві, в цілому в Україні під владою Російської імперії, позначена дальшим після валуєвського циркуляру 1863 р. розгортанням наступу заохочуваних царизмом великоросійсько-імперських реакціонерів проти українства. Сам О.Левицький пізніше так характеризував той час: "На щоденних журфиксах Юзефовича, Рігельмана і інших україножерів, при живій участі деяких і професорів, російських націоналістів, вироблявся план атаки. Юзефович послав разом в три міністерства обширні доноси і детальну програму, як саме можна викоренити "український сепаратизм". Цар ухвалив її і звелів покликати до столиці Юзефовича на нараду з міністрами. Відомі сумні наслідки цієї наради: заборона українського друку, закриття Географічного товариства (якого головою був В.Б.Антонович), висилка з Києва друзів Антоновича: П.Житецького, В.Беренштама, П.Чубинського і інших. За тим іде еміграція М.Драгоманова, увільнення проф. Міщенка"². Отже, 1874 р. О.Левицький успішно закінчив університетське навчання з присвоєнням йому лише кандидатського наукового звання, яке надавалося всім випускникам. Став працювати секретарем-діловодом в Київській комісії для розгляду давніх актів, а також учителем латинської і російської мов у 4-ій прогімназії (тут він працював протягом 35 років: аж до виходу на пенсію у 1909 р.)³. Водночас матеріальні нестатки примушували

¹ Там же.

² Сарбей В.Г., Москвич Л.Г. Учений з роду Левицьких // Наука і суспільство. — 1990. — № 6. — С. 28.

³ Лист О.І.Левицького до Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові від 8 лютого 1911 р. // Архіви України. — 1968. — № 4. — С. 60; Інститут рукописів НБУВ НАН України — Ф. І, спр. 11809.

молодого випускника історико-філологічного факультету шукати додаткових заробітків. Він береться за викладання географії у київській музичній школі, щоправда й зароблене там доводиться одержувати силовими демаршами. В листах 1877 р. до дружини О.Левицький описує ці свої перепетії так: 12 травня — “На тій неділі прекращаються уроки в Музик. Школі, і я буду свободніший. Єсть надежда, що з нами до розпуску розчитаються і видадуть разом усі гроші по 1-е сентября”; 20 травня — “Тепер в Музик. Школі уроків нема — начались екзамени, то мені й свобідніше стало. Газети читаю тільки після обіда, щоб не отвлекаться от роботи. Завтра піднімаєм настоящу війну в Музик. Школі за те, що грошей не платять. Отряжаємо депутацію до Председателя Общества (йдеться про Музичне товариство, коштами якого утримувалася школа — В.С., Л.М.) і, не церемонясь, енергически потребуем росчета за прошлі місяці, а якщо, так і видачі жалованья за літне врем'я; 3 червня — “В вівторок ми получили в Музик. Школі часть жалованья. Дали 100 р., а 200 ще за ними зостались”¹.

З теплотою і повагою згадували О.Левицького його колишні гімназійні учні. У ставленні до дітей у нього завжди відчувалась якась дивовижна м'якість. Він був не просто викладачем, а й чудовим вчителем-вихователем. Завдяки своєму педагогічному хисту та широким знанням Орест Іванович міг з сухої граматики зробити найцікавіші лекції, ілюструючи граматичні поняття емоційними прикладами з народної поезії та історії.

Яскравий словесний портрет О.Левицького — гімназійного вчителя, починаючи з його характерної зовнішності і кінчаючи його педагогічною майстерністю і манерою викладання уроків, змалював у своїх спогадах В.Чаговець, який став видатним журналістом. Зокрема, він писав, що уроки Ореста Івановича перетворювались в цікаві культурологічні розмови. Розповідаючи або читаючи учням ті або інші твори, Орест Іванович своїм на-

¹ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53260, 53262, 53264.

уковим коментуванням, цілком доступним розумінню учнів, старався навчити їх замислюватися над тими далекими подіями і над сучасним життям. Так приміром, народно-обрядову пісню “Купайла на Івана” вчитель пояснював: “Не з усякого жолудя виростає гігантський дуб... Дубові потрібний простір, дубові потрібна буйна, сита земля. І сонце і вогкість. А нема цього — і занидіє дерево, не піде ні в широчінь, ні у височінь. Лишайми вкриється... Так і в творчості народній. В пісні про брата, що загубив сестру, зарождався сюжет для трагедії. Як і у греків із міфа про Іфігенію. Але над Україною не було сонця вільної Елади. І народня творчість пустила могутні парості та й спинилася. Балада не розрослася в трагедію”¹.

Та найулюбленішою справою О.Левицького була науково-дослідна робота. Коли йому запропонували посаду помічника завідувача Центрального Архіву, він вирішив залишити уроки в жіночій гімназії, де він також працював: “А в Архіві і жаловання хоч трохи й менше, та робота по душі і спокою скільки завгодно. Тепер і мої учені роботи по Комісії двинуться вперед, а то за уроками вони зовсім були стали”².

В цей час активно формуються його суспільно-політичні погляди, його критичне ставлення до оточуючої дійсності, особливо у 80-ті роки в час наступу реакції, після вбивства царя. О.Левицький віддавав перевагу ненасильницькій демократичній еволюції, він не сприймає насильства з жодної сторони. В одному з листів писав: “Під впливом вражаючих громадських подій, що сталися, мимоволі забуваєш про свої власні справи. Я й досі переживаю деякий збуджений стан духу і тільки й те роблю що з жадібністю перечитую нові телеграми та газети, тому не дорікайте, що вчасно не відповів на Ваш

¹ Чаговець В. З темряви минулого. 1881—1891 роки на Волині // За сто літ. Харків-Київ. — 1930. — Кн. 6. — С. 207—208.

² Лист О.І.Левицького В.О.Яценку 13 липня 1879 р.// Інститут рукописів ІНБУВ НАН України. — Ф.ІІІ, спр. 53307.

лист, та й що писати про себе? Розум відмовляється думати про щось інше, крім того, що сталося, і що ще чекає на нас попереду.

А втім небезпек ніяких не очікується, навпроти, всі мають найсвітліші надії на молодого государя. Він сам своєю першою промовою при вступі на престол дав привід до таких надій. Дай Бог, щоб світлі надії усіх чесних людей скоріше здійснилися, і щоб новому государю пощастило здійснити в російському суспільстві такий порядок миру, свободи і загального задоволення, за якого будуть неможливі жахи тільки-но пережитого нами часу”¹.

Але надії на краще були марними, репресивні заходи вплинули на О.Левицького, як і взагалі — на суспільну психіку. 7 жовтня 1884 р. він писав: “Гірш усього — це якесь жахливе лодиноненависництво, яке повально обуяло тепер усіх і все. Читайте нинішні газети, поговоріть з кожним, хто старший — скрізь воляння: “Розпни, розпни його(“...А ще ж попереду має бути запровадження нового статуту в університетах з інспектурою та карцерами(Воїстину наступає час, коли говоритимуть: блажені утроби, які не народили!”²

Він обурювався репресивними заходами, якими були вже самі статті Університетського статуту 1884 р. з їх заборонаю вільного слова, думки, свободи, вимаганням бездумної і безмежної покірливості. З цього приводу в одному з листів він зазначив: “Коли я проходжу університетськими коридорами, то нічого не бачу окрім грізної фігури п.інспектора з зірками на грудях, і в променях блиску цих зірок меркне все інше: і студенти, і професори. Зате скрізь “образцовий” порядок, тиша і безмовність, цілком пристойна для “храму

¹ Лист О.І.Левицького В.О.Яценку у Веприк 6 березня (1881 р.) // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53316.

² Лист О.І.Левицького В.О.Яценку у Веприк 7 жовтня 1884 р. // Там же. — Ф. III, спр. 53338.

науки”¹. Висловлюючи співчуття до заарештованих і притягнутих до відповідальності за участь у студентських заворушеннях 1884 р., він пише, що ці події використало в своїх інтересах начальство, яке давно збиралося “очистити університет от вредных элементов” Виступами студентів зайнялось жандармське управління, намагаючись надати цій справі політичного забарвлення. В кореспонденції Левицького яскраво і прямо сказано: “Якщо тільки справа ведеться по жандармському відомству, то хай воно полягатиме в найпустішому і найдріб’язковішому проступкові або найчастіше тільки в одній підозрі — всій справі надається найглибша таємниця, нібито й насправді державна справа”².

Така гнітюча атмосфера негативно впливала на вразливу душу вченого, який в науковій діяльності намагається знайти заспокоєння, відволікти свою увагу від страхітливої дійсності. Хоча й наукова робота не завжди допомагала: “Ніколи ще не було так важко жити на світі, як тепер. Руки опускаються, не хочеться й думати ні про що. Шукаєш для думки заспокоєння в роботі і просиджуєш цілі вечори над двома рядками(Немає сили працювати: голова забита, думка залякана(Все розумне і чесне забилось по кутках, а усюди царює злоба, людиноненавистництво... Господи, допоможи скоріше пережити цей страшний час”³. В науковій праці вчений намагається знайти сили і наснагу: “Сиджу і працюю, і в праці шукаю заспокоєння. Як зариешся з головою в те, що було колись, то й забудеш про сьогоднішнє, та тільки не надовго”⁴.

Політичні утиски позначились і на самому О.Левицькому: 13 серпня 1885 р. на час приїзду до Києва царя

¹ Лист О.І.Левицького 13 травня 1885 р. // Там же. — Ф. III, спр. 53345.

² Лист О.І.Левицького у Веприк 12 листопада 1884 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53341.

³ Лист О.І.Левицького. — 18 жовтня 1884 р. // Там же. — Ф. III, спр. 53339.

⁴ Лист О.І.Левицького. — 2 листопада 1884 р. // Там же. —

Олександра III історика змусили покинути місто. Під таємним наглядом поліції вчений був аж до 1893 р.¹

В одному з листів він висловлює побоювання втратити роботу: “Мене мають намір випровадити з гімназії або, в кращому разі, перевести кудись в глушину. Боюсь, що цим втрачу й решту моїх службових посад, а найбільше відірве від тих витоків, сидячи біля яких я тільки й можу науково працювати, в чому я вважаю головний сенс мого життя...”²

Хоч Левицький і не втратив свою посаду вчителя гімназії, проте 1887 р. ректор університету Рененкампф звільнив дослідника з роботи в архіві, взявши на його місце свого знайомого — за фахом — геолога, зрозуміло, далекого від археографічної справи³. Все це дуже вразило Левицького, вплинуло на його здоров'я, і він змушений був на довгий час відійти від громадсько-політичного життя. Але і тоді він намагався бути максимально корисним своєму народові, допомагаючи його освітньому піднесенню активною науковою та культурною діяльністю. Він виступав на наукових археологічних та краєзнавчих з'їздах, на засіданнях і зборах наукових товариств, членом яких він був.

Почавши 1874 р. працювати секретарем-діловодом у Київській Комісії для розгляду давніх актів, він цю посаду займав аж до 1921 р. коли Комісія увійшла до складу установ та організацій Української Академії наук. Працівники Комісії не мали прав державних службовців, тому не отримували пенсій після закінчення служби, і Орест Іванович вимушений був все життя працювати в гімназії, щоб заробити пенсію. Як секретар Комісії, О.Левицький відзначався надзвичайною працездатністю, відгукувався на її наукові інтереси, і в усіх скільки-небудь важливих випадках роботи Комісії завж-

¹ ЦДІА України у м. Києві. — Ф. 339, оп. 1, спр. 28, арк. 6.

² Лист О.І.Левицького В.О.Яценку 6 березня 1886 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53350.

³ Лист О.І.Левицького В.О.Яценку 22 жовтня (1887 р.) // Там же. — Ф. III, спр. 53353.

ди звертались до його широких знань, до його морального авторитету. Від секретаря Комісії значною мірою залежав успіх всієї її діяльності. Він редагував праці Комісії, займався видавничими справами, вів ділове листування, укладав угоди з друкарями, робив коректури, писав звіти, складав кошторис, вів розрахунки з авторами та переписувачами документів.

Ретельно вивчаючи матеріали київського Центрального Архіву, О.Левицький став одним з найкращих його знавців. Про історію створення архіву він написав спеціальну розвідку. Він зазначив велику заслугу М.Максимовича в організації архіву та заснованої при університеті Київської археографічної комісії, зупинився на історії актових книг, вважаючи їх чи не найважливішим джерелом дослідження історії України XVI—XVIII ст., в яких якнайширше відбито тогочасне суспільно-політичне, релігійно-культурне, економічне життя всіх прошарків суспільства. За словами О.Левицького, актові книги — це своєрідна преса, з якої дослідник може черпати різноманітну і багату інформацію з історії України зазначеної доби. Ця розвідка була надрукована в одному з випусків "Чтений в Историческом обществе Нестора-Летописца".

В українській історіографії XIX ст. постійна увага приділялась одному з найважливіших етапів історії України, пов'язаному з діяльністю Б.Хмельницького. Це був, за словами О.Левицького, "бурхливий, тривожний; але блискучий вік, коли всі живі суспільні сили українського народу, покликані до рішучої боротьби за саме його існування, досягли вищого напруження і, нарешті, викликали той величезний політичний і суспільний вибух, пам'ять про який зв'язана з ім'ям Богдана Хмельницького"¹. Цей період справедливо вважає ключем до розв'язання багать-

¹ Левицький О. р е с т. Опыт исследования о летописи Самовидца // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник: "Хмельницкой". "Краткого описания Малороссии" и "Собрания исторического". — К., 1878. — С. 1.

ох суспільно-політичних подій пізнішого часу. Тому першою працею О.Левицького в Комісії було наукове видання Літопису Самовидця.

Епістолярія О.Левицького та його близьких зберегла деяку інформацію про напружену творчо-дослідницьку роботу, якою він та його дружина були зайняті протягом 1875—1877 рр. Ця робота потрапила у поле зору й таких світочів української історіографії, як М.Костомаров і М.Драгоманов, з якими познайомилося молоде подружжя Левицьких. Софія Левицька 1875 р. регулярно інформувала своїх батьків про свої і свого чоловіка трудові будні: 28 квітня — “...а в сей тиждень чоловіку своєму помагала. Задумав він іздати “Летопись Самовидця” і хоче напечатати її до нашого виїзда із Києва, а так як для цієї праці треба було сравнівати і провіряти всякі рукописи, так я з ним і перечитувала.

Вчорашній день вечором пригашені були до Драгоманова — де був і звестний Вам Костомаров, з котрим я імею удовольствие тепер лічно быти знакомой, і там просиділи ми аж до ночі. Після завтра знов пригашені ми на вечір с Костомаровим до других наших знакомих.

Костомаров чоловік уже дуже старий — слабкий, крім того тільки що одужав від тяжкої болізни. — Та хоть би і кому(— Так він і світа не сбачив — і доси очі і голова від удару сего болять у его (на голову Костомарова, коли їхав у Київ упав великий дерев'яний сундук, який невдало поклав єврей). Кажуть іще, що з ним було і дурно, але він не признається. “Я, каже, тільки злякався, та трохи і присів”. На вид — він уже сиденький, лисенький, худенький, але чималого росту і хорошого сложенія — не виговорює букви “р” і дуже гарно сміється — от душі якось”¹. 28 вересня — “...Не турбуйтеся і про те, що до сего часу ответу ми не слали Вам — ніколи було.

...Нам з Орьюкою — робота спішна препала. Вийшло так, що оту летопись, що бачили Ви і котру я вже пере-

¹ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53857.

писала — тепер треба отдати к печатанью к концу октябрю — так ми тепер по цілим дням свіряємо єї с двумя другими летописями, і Орест примічання робить. К половині октябрю роботу сю скінчим ми, і тоді буду я вже свободна”¹.

Робота над завершенням підготовки до друку цієї рукописної пам’ятки української історіографії другої половини XVII ст. — головна тема і листів самого О.Левицького 1877 р. до дружини, яка тоді мешкала у своїх батьків на Полтавщині: 15 травня, Трійця — “Тепер 11 часів, а я ще думаю хоть трохи занятись. Я так страшно хочу скоріш ізбавитись від тієї літописи(А то вона по рукам мене зв’язує”, 27 травня — “Оце в мене зовсім уже кончилися заняття в Школі; я буду далеко свободніший, і думаю-таки кончить зовсім Летопись. Сьогодні був у мене не зовсім обикновенний гість: некто Белозерский, бувший сотрудник “Основи” і издатель малоросійських летописей. Приїхав у Київ і прийшов нарочито, щоб з мною познайомитись. Він мені дуже понравився”².

Отже, перші ж кроки науково-творчої діяльності О.Левицького одержали схвалення і підтримку одного з перших його фахових попередників, до того ж активного діяча українського національного руху, учасника славнозвісних “українофільських” організацій — Кирило-Мефодіївського товариства та петербурзької української громади. Ще більш розчулила О.Левицького похвала першовідкривача “Літопису Самовидця” П.Куліша. Це ж бо він і назвав невідомого автора Самовидцем, а згодом із задоволенням познайомився і з змістом літопису у виданні Левицького. Софія Левицька сповіщала батьків 6 листопада 1878 р.: “Вчора і позавчора приходив до нас погостити Куліш (він був проїздом у Києві). Орест подарував йому Летопись, котру Куліш пересмотревши за ніч — прийшов на дру-

¹ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53858.

² Там же. — Ф. III, спр. 53261, 53263.

гий день і дуже хвалив — причом із'яснявся, що дуже полюбив Ореста”¹.

У збірці літописів, яку він підготував, крім літопису Самовидця, вміщено ще три інших історичних джерела XVII—XVIII ст. меншого обсягу — “Хмельницький літопис”, “Короткий опис Малоросії”, “Зібрання історичне Стефана Лукомського”.

У вступній розвідці до літопису вчений як тонкий і глибокий дослідник не міг займатись виключно зовнішньою критикою джерела, він визначає умови, які покликали до життя козацькі літописи, дає оцінку праці Самовидця як історичного джерела, розв'язує питання про час і місце його написання, приналежність автора до одного із тодішніх станів, характеризує суспільно-політичні погляди автора, його ставлення до видатних історичних діячів, його сучасників, тобто участь автора в певних історичних тогочасних подіях. Дослідник також торкнувся важливих моментів загального характеру літописання на Україні, його характерних рис, визначив добу закінчення літописної творчості і часу появи синтетичних праць історичного характеру типу Київського Синопису, хронік І.Боболінського та Густинського монастиря.

Видання літопису Самовидця і вступна розвідка до нього одержали високу оцінку на сторінках періодичних видань, в наукових дослідженнях. Зокрема, академік Д.І.Багалій пізніше писав: “Цю розвідку треба визнати за зразок для інших майбутніх дослідів “про козацькі літописи”². “Видання Літопису Самовидця, — відзначав академік М.П.Василенко, — свідчить, що в особі О.І.Левицького Комісія придбала собі видатного редактора і дослідувача, який вмів критично, глибоко й обережно підійти до темних в історії питань і різноманітного ма-

¹ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53883.

² Багалій Д. Нарис української історіографії: Джерелознавство. — К., 1925. — Вип. 2. — С. 4.

теріалу, зробити цінні наукові висновки і використовувати із джерел всі їх наукові вартості”¹.

Крім ґрунтового дослідження про “Літопис Самовидця” О.Левицький написав ще й ґрунтовну фахову джерелознавчу передмову, в якій висвітлив археографічні і джерелознавчі питання стосовно трьох інших історичних джерел, вміщених у виданні.

Як археографічне видання, збірка літописів, одержала схвальну оцінку істориків, археографів. Першим у своєму виданні О.Левицький вмістив невеликий літопис середини XVII ст. — так званий “Хмільницький”, оскільки хронологічно в ньому розповідається про історичні події на Поділлі 1636—1650 рр., давніші, ніж у “Літопису Самовидця”. “Хмільницький” літопис зберігся в рукописному збірнику XVII ст., який належав московській синодальній бібліотеці. Ім’я “Хмільницький” дав йому О.Левицький на тій підставі, що літопис, безсумнівно, складено в м. Хмільнику на Вінничині в другій чверті XVII ст. Літопис містить цінні відомості, записані очевидцем подій часів визвольної війни середини XVII ст. Своєрідним джерелом для пізніших списків “Літопису Самовидця” є вперше досліджений і опублікований О.Левицьким “Короткий опис Малоросії”. Ця історична хроніка охоплює історичні події на Україні з найдавніших часів до 1734 р. Головним джерелом для “Короткого опису Малоросії” був “Літопис Граб’янки” Сам характер хроніки, форма викладу сприяли тому, що “Короткий опис Малоросії” був твором, досить поширеним у свій час, робить висновок О.Левицький. Цією хронікою цікавились гетьман К.Розумовський, В.Репнін, М.Маркевич, В.Рубан, О.Безбородько, Й.Шерер та ін. Один з її списків послужив навіть за початок і кінець пізніших списків “Літопису Самовидця”

Історичним твором, вміщеним у збірці літописів, яку підготував О.Левицький, є також праця “Зібрання істо-

¹ В а с и л е н к о М.П. Академік Орест Іванович Левицький // Записки соціально-економічного Відділу. — К., 1923. — Т. 1. — С. 76.

ричне" Стефана Лукомського. Цей твір має насамперед історіографічне значення. О.Левицький звернув увагу на його компілятивний характер, зазначивши, що праця була досить поширеною в другій половині XVIII ст. Упорядник подав також деякі відомості біографії С.Лукомського, характеризує його як історика та письменника. "Зібрання історичне" охоплює період з часів Гедиміна і до кінця XVI ст. Твір починається традиційним тлумаченням слова "козак". Автор хроніки вбачає в ньому місцевих мешканців-мисливців, подає перелік козацьких гетьманів, на характеристиці яких зупиняється археограф. О.Левицький вказав, що твір написаний на основі праць Гвагніна, "Руського достовірного літопису", який охоплює історичні події на Україні з початку XVI ст. до середини XVIII ст.

Над літописами О.Левицький працював усе життя. Зокрема, для видання в історико-літературній серії Київської археографічної комісії він підготував том під назвою "Южнорусские летописи", включивши до нього так званий Львівський літопис і літопис Йоахима Єрлича (останній написано польською мовою). Але книга ця зазнала трагічної долі. Її, вже віддруковані під час першої світової війни, аркуші так і не були зверстані, а під час громадянської війни 1918—1920 рр. їх взагалі знищено. Академіку М.П.Василенку все ж вдалося зберегти і передати в Археографічну комісію УАН сигнальний примірник книги. Згодом цей примірник потрапив до бібліотеки Інституту історії Академії наук УРСР¹ (нині Інститут історії України Національної академії наук України). Тут його використав кандидат історичних наук О.А.Бевзо — публікатор і дослідник найновішого видання Львівського літопису. Та й на високому науковому рівні за невідомим нині списком це саме історичне джерело, як свідчить той один-однісінький друкований примірник, було підготовлене набагато раніше до ви-

¹ Б е в з о О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. — К., 1970. — С. 164.

дання О.Левицьким. Цей невеликого обсягу літопис зафіксував історичні події в Україні від 1339 до 1649 років. Цінним у виданні літопису є різні текстологічні та смислові підрядкові примітки, особливо пояснення давніх імен, географічних назв, незрозумілих виразів, окремих слів.

Як знавець польських історичних документів по Україні О.Левицький опублікував велике за обсягом джерело "Літопис Йоахима Єрлича" (1620—1673). Ця хроніка є важливим історичним джерелом. Як і публікація Львівського літопису вона не має вступної статті, тому важко сказати, за яким списком надруковане джерело. З підрядкових приміток, різночитань видно, що археограф, використавши публікацію цієї хроніки К.Войціцьким, мав, очевидно, також список Ваксмана. О.Левицький подає смислові тлумачення і виправляє помилкові місця, посилаючись на документи, видані Київською Археографічною комісією. Як і до всіх інших видань, О.Левицький склав іменний та географічний покажчики, де вмістив окремі дані про невідомі історичні особи.

В 1883 р. Київська Археографічна комісія опублікувала 6-й том (ч. 1) багатотомного видання "Архива Юго-Западной России" Його підготував О.Левицький. З томі зібрані й опубліковані акти про церковно-культурні відносини на Україні з 1322 по 1648 р. Більшість вміщених тут документів належить до часу від Берестейської унії 1596 р. до Визвольної війни 1648—1657 рр. О.Левицький публікацією цих документів заповнив археографічну прогалину, оскільки 1-й том "Архива", що вийшов за редакцією М.Іванишева, охоплює історію церковно-культурних відносин і рухів на Україні з давніх часів, закінчуючи 1596 р.

У томі вміщено 326 документів українською, а також польською та латинською мовами. Документи взято з актових книг Луцька, Володимира, Житомира, Коронної метрики, Книги головного Люблінського трибуналу, Волинського воєводства, Київського центрального

архіву, Київської духовної академії, Архіву Київської Археографічної (Тимчасової) комісії, Збірки документів Печерської лаври, документів головного архіву Міністерства закордонних справ.

До цієї публікації документів у 6-му томі О.Левицький додав велике наукове дослідження з використанням широкого кола джерел. Тут вперше так глибоко досліджено церковно-релігійні рухи на Україні в XVI — XVIII ст. як важливий прояв суспільного, політичного і культурного життя.

Релігійна боротьба, за твердженням дослідника, “майже з самого початку свого була виведена із тієї власне церковної сфери і поставлена в живий органічний зв’язок з найнасущнішими інтересами політичного, суспільного і навіть економічного життя краю”¹. Саме в цьому аспекті, на матеріалах численних документів (скарг, судових актів, листів, грамот, протестів), переважно Правобережжя, і розглядає О.Левицький кількавікову історію церковно-релігійних рухів на Україні, пов’язуючи їх з процесами, які тоді проходили в Польщі, Литві, Білорусії, Західній Європі і Росії.

Історик ґрунтовно дослідив історію поширення у містах і селах України та Білорусії XVI — XVII ст. одного з різновидів реформаційного руху-социніанства, яке відіграло певну роль у розвитку секуляризаційних процесів на Україні. На основі історичних джерел О.Левицький називає ряд міст і сіл Волині, де діяли социніанські громади, висвітлює їх культурно-просвітницьку діяльність і велику роль у розвитку раціоналізму і вільнодумства. Він називає імена їх діячів із шляхти і духовенства (В.Негалевський, Роман Гойський, Павло Сенюта, Чапличі, Немиричі та інші), зазначає, що окремі з них позитивно ставилися до російської общини Феодосія Косого і діяльності білоруського протестанта Симона Будного. Історик підкреслив, що социніанство завдало відчутних ударів не тільки католицизмові, а й православ’ю, бо пе-

¹ Архив Юго-Западной России. — Киев, 1883. — Т. 6. — Ч. 1. — С. 2.

релякані єпископи кинулись в обійми контрреформації.

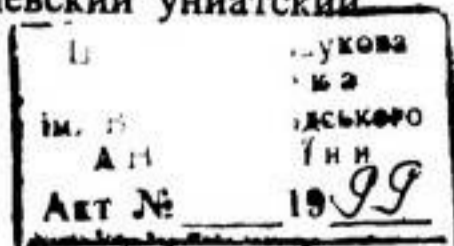
Працюючи в архівах Києва і Москви, історик на матеріалі рукописів під назвою "Діаріуш Филиповича" і "Копія меморіалу" (польською мовою) висвітлив антиуніатську діяльність білоруського і українського культурно-освітнього діяча Афанасія Филиповича, що жив на Україні і шукав підтримки в Росії¹. Так само першоджерельними матеріалами О.Левицький довів, що в Києві до 1610 р. кияни не визнавали унії, а Софійський собор залишався в руках православних до тих пір, поки київський воєвода Станіслав Жолкєвський силоміць не віддав його уніатам². У низці документально аргументованих розвідок О.Левицький відтворив біографії ініціаторів й ідеологів унії: луцького єпископа Кирила Терлецького і володимирського єпископа Іпатія Потія³.

Визначне місце у науково-творчому доробку О.Левицького посів його біографічний нарис про Богдана Хмельницького. Написано його на замовлення В.Антоновича, який разом із своїм другом і університетським колегою доктором медицини В.Бецом на початку 1880-х років заходився готувати до друку персоналіно-біографічний збірник про гетьманів України. Нарис, написаний О.Левицьким, як і увесь цей, виданий 1883 р. у Києві збірник під назвою "Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах", не втратили своєї наукової та науково-популярної цінності і в наш час, доказом і свідченням чого є їх повне перевидання у

¹ Л е в и ц к и й О. Афанасий Филиппович, игумен Брест-Литовский и его деятельность в защиту православия против унии. — Киев, 1878.

² Л е в и ц к и й О. К истории водворения в Киеве унии // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. — 1891. — Кн. 5. — С. 137—143.

³ Л е в и ц к и й О. Ор. Южно-русские архиереи XVI—XVII веков // Киевская старина. — 1882. — № 6. — С. 49—100; Кирилл Терлецкий, епископ Луцкий и Острожский // Памятники русской старины... — Вып. 8. — Холмская Русь. — 1885. — С. 308—341; Ипатий Потей, Киевский униатский митрополит. — Там же. — С. 342—374.

1990-х роках на сторінках часопису “Україна” і “Українського історичного журналу”. Автор і тут зразу ж засвідчує своє високоповажне ставлення до Богдана Хмельницького, відзначає, що сучасники вітали гетьмана як “нового Мойсея, що визволив Україну від польської неволі”, сам називає його “славнозвісним гетьманом і визволителем Малоросії”, обдарованим чи “талановитим” козацьким вождем, який, чітко визначивши собі далекоюсяжну державобудівничу мету “вирвати з польської неволі весь руський народ по Люблін і Краків, визволити всю Україну, Волинь, Поділля, і Русь Галицьку та з’єднати їх в одне незалежне князівство”, не впадав у відчай навіть у найзлигодніші часи воєнних поразок, а знаходив у собі такий запас мужності, енергії, розуму і сили волі, які надихали народ на продовження визвольної боротьби¹. Проте О.Левицький аж ніяк не романтизує і не ідеалізує образ справді видатної історичної особистості. В розповіді О.Левицького Богдан Хмельницький насамперед постає трагічною постаттю історії України: він не вільний від помилок і прорахунків у своїх діях і вчинках чи то у внутрішній політиці, дипломатичних відносинах, чи то на полі брані.

Словом, у даному разі і у безперечного прихильника документальної обґрунтованості історичного опису, історика-професіонала (хоч і не без хисту красного письменства) образ Богдана Хмельницького максимально наближений до фольклорної і класичної художньо-літературної традиції (від Т.Шевченка до П.Загребельного), а втім і такої ж історіографічної, закладеної у перших узагальнюючих працях з історії України, створених Д.Бантиш-Каменським і М.Маркевичем, і особливо у спеціальних монографіях і розвідках, належних перу найкращого в українській історіографії історика-белетриста М.Костомарова. У розповіді О.Левицького про Богдана Хмельницького відчуваються й провіденціалістські

¹ [Л е в и ц ь к и й О.] Богдан Хмельницький (1647—1657) // Український історичний журнал. — 1990. — № 9. — С. 120, 123, 124, 125, 129.

тенденції, так само не чужі попередній українській історіографії і особливо яскраво-художньо виражені геніальним романом Л.Толстого "Війна і мир". Фаталістичні роздуми і дії толстовського Кутузова чимось нагадують такі самі у Богдана Хмельницького за життєписом О.Левицького.

Квінтесенція розповіді О.Левицького про трагічну долю Богдана Хмельницького зосереджена у таких провіденціалістських і альтернативістських авторських міркуваннях: "Умови Зборівського договору, в зв'язку з поведінкою Хмельницького у битві під Збаражем, ясно показують, що у той час талановитий козацький вождь дуже ще смутно розумів своє історичне покликання і, здається, зовсім не передбачав того кінцевого наслідку, до якого природньою силою обставин привела його порушена ним справа. Пізніше, навчений гірким досвідом, зазнавши низки невдач та важких розчарувань, Хмельницький багато чому навчився і на багато що став дивитися іншими очима; але у той момент він не був достатньо підготовлений до тої великої ролі, яка несподівано випала на його долю, і тому не був здатним вести справи так, як вказували йому доля і бажання народу. Замість того, щоб скористатися до кінця плодами щасливої перемоги і, взявши у полон короля, йти у саму глибину Польщі, зруйнувати у ній аристократичний порядок, такий ворожий інтересам руського населення, і тоді вже запропонувати полякам такі умови миру, які були б спрямовані до остаточного політичного визволення руських областей та забезпечували б у майбутньому можливість добрих сусідських відносин до них Речі Посполитої, — Хмельницький укладає з поляками договір, який можливо і задовольнив би дещо народні вимоги, якщо б був укладений років двадцять тому; але тепер, коли бурхливі події останніх років так різко змінили стан речей у суспільному житті Малоросії, коли в усьому краї не залишилося більше жодного поміщика, ксендза і єврея, Зборівський договір рішуче не відповідав умовам свого часу і обставинам, які змінилися. Так само

мало відповідав він політичним і соціальним вимогам народної маси, з якими Хмельницький і на цей раз розійшовся більше, ніж будь-коли”¹.

А далі О.Левицький з точки зору інтересів українського народу так само негативно (прямо або дещо завуальовано) оцінює Білоцерківський (1651 р.), Переяславський (1654 р.), Віленський (1656 р.) договори. Розчарування остаточною наслідками своєї дипломатичної діяльності спіткало й самого великого гетьмана. О.Левицький цитує його сумну змістом промову, проголошену за два місяці до смерті, коментуючи її так само вкрай песимістично: “Стоячи однією ногою у могилі, підстаркуватий Хмельницький із журбою бачив, що десятирічні його труди та зусилля не привели розпочату ним справу до бажаного кінця, і майбутність рідної землі уявлялася його взорам у смутному вигляді”². Такий висновок адресувався сучасникам автора — вдумливим неупередженим читачам, які справді могли бачити, що тодішня Україна під владою двох імперій аж ніяк не відповідала державницьким ідеалам учасників Визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького: тодішні переможці тріумфували зовсім недовго.

Доводилося О.Левицькому публічно виступати й на захист доброї пам’яті керівника Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Його стаття “Богдан Хмельницький и неблагодарная история”, з’явилася у “Киевской старине” 1888 року — року відкриття у Києві пам’ятника Богдану Хмельницькому як відповідь на дві публікації з цієї нагоди, що побачили світ у петербурзьких журналах “Исторический вестник” і “Нива”. О.Левицького глибоко обурило безпринципна позиція одного з тодішніх метких столичних журналістів, що виставляв себе за знавця історії Росії і України — П.М.Полевого.

Останнього насамперед роздратував напис на монументі

1 [Л е в и ц ь к и й О.]. Богдан Хмельницький (1647—1657) // Український історичний журнал. — 1990. — № 9. — С. 125.

2 Т а м ж е. — С. 134.

менті, але зовсім не своїм справді великоросійсько-імперським шовіністичним змістом, а нібито вираженим у ньому “нехтуванням знанням російської історії” та “...приниженням Великої Росії, яка мовляв “абсолютно нічим не зобов’язана Богдану Хмельницькому і тому не може споруджувати йому пам’ятників”. Адже, “знаменитий гетьман малоросійський”, мовляв, був “хитрою та віроломною людиною”, бо улюбленими засобами його взаємин, як з польськими, так і з російськими державцями, були “інтрига, підступність, обман та віроломство”, і він нічого більше не робив нібито, як лише “підкувавсь винятково про свої особисті вимоги та всіма засобами оберігав окремішність Малоросії від московської держави і в церковному, і в адміністративному, і у військовому відношеннях”¹. Це обвинувачення, яке справді мало під собою реальне історичне підґрунтя, О.Левицький, з врахуванням підцензурних умов, зумів прокоментувати з належною обережністю, але водночас і досить категорично, зазначивши, що Богдан Хмельницький, оберігаючи “окремішність Малоросії”, “діяв на основі переяславських статей, тільки-но затверджених царем”, а “майже все те, що з таким апломбом говорить п.Полевой про Хмельницького, насправді таке ж старе, як старий і подвиг Хмельницького. Минуло вже два століття з тих пір, як у польській історичній літературі, від Коховського до Сенкевича включно, на різні лади вар’юється стара пісня про ієзуїтські хитрощі і проництво, підступність, віроломство, природжену схильність до бунтів, заколотів, зради та інші подібні огидні риси характеру ватажка “дикого і розгнужданого хлопства”².

Затаврувавши всі ці інсинуації щодо Богдана Хмельницького, висунуті у статті П.Полевого “Богдан Хмельницький и благодарная Россия” (“Исторический вестник”, № 9), О.Левицький зрештою підсумовує: “не-

¹ Л у г о в о й Ів. [Левицький О.] Богдан Хмельницький и неблагодарная история // Киевская старина. — 1888. — № 11. — С. 397—398.

² Т а м ж е. — С. 398.

ма потреби спростовувати обвинувачення п.Полевого; він сам спростував їх вдало і своєчасно" і тут же поси- лається на статтю "Грізний батько козацький" ("Нива" № 35) того самого автора. На цей раз він вихваляє Бог- дана Хмельницького як "народного вождя, який зумів усіх переконати у необхідності схилитися під "государе- ву високу руку", хоча і в цій другій статі автор знову не втримався на безглузду обмову гетьмана, нібито той вивіз на Запорожжя затверджені польським королем ста- ровинні грамоти донських козаків. Звідси остаточний присуд О.Левицького, яким він закінчує свою статтю проти, як він кваліфікує "виходки" невдахи на ниві історичної науки: "Та й як би "старовинні грамоти до- нських козаків" опинилися у тодішньому Чигирині? З такими історичними пізнаннями не можна братися за оцінку великих історичних подій і осіб"¹

Саму історію спорудження київського пам'ятника Богданові Хмельницькому О.Левицький виклав у двох своїх статтях. Як член Комітету по збудуванню пам'ят- ника він мав усі підстави довести до відома широкої гро- мадськості цю історію. Спочатку це був опублікований у "Киевской старине", приурочений до відкриття пам'ят- ника від імені названого комітету і цілком офіційний історичний нарис². Автор привідкрив завісу над чисто ідеологічною та політичною першоосновою виникнення і проведення в життя задуму спорудження пам'ятника "народному південно-руському герою", "визволителю Малоросії" (вірним саме цьому терміну О.Левицький за- лишався в усіх своїх публікаціях). Досить було б зараз просто назвати згадувані у нарисі О.Левицького прізви- ща таких відомих громадських та учених діячів, як

¹ Там же. — С. 399—400.

² Рукописний оригінал нарису зберігається в ЦДІА України у Києві. — Ф. 442, оп. 48, спр. 232, ч. II. Уривок цього рукопису (арк. 150—153 зв.) опубліковано Л.Я.Демченко у підбірці тематичних історичних джерел: "Документи про історію спорудження пам'ятника Б.Хмельницькому в м. Києві" // Архіви України. — 1988. — №4. — С. 47—49.

М.Максимович, М.Погодін, М.Юзефович, М.Грабовський, В.Антонович, П.Лебединцев та ін., генерал-губернаторів А.Дондукова-Корсакова, Дрентельна, самих царствуючих один за одним правителів — Олександра II і Олександра III, щоб зрозуміти той факт, що сама постать Богдана Хмельницького стала чи не розмінною монетою у тодішній суспільно-політичній боротьбі, в якій були представлені й ревні прислужники Російської імперії, і прихильники відновлення Речі Посполитої “від можа до можа”, і так звані українофіли всіх гатунків: від поміркованих до найрадикальніших. Відповідне ідеологічне навантаження несло і надруковане тиражем у 50 тисяч примірників звернення Комітету до громадськості “про пожертви на пам’ятник” “тому, хто повернув російському народу київську святиню, хто врятував, може бути, православ’я на берегах Дніпра і поклав наріжний камінь нинішній державній будівлі всієї Росії”: отже, “спорудження пам’ятника здійснювалося поволі, але настійно”¹.

З нарису О.Левицького дізнаємося про зміни, які з різних причин зазнали проекти пам’ятника і постаменту по мірі втілення їх у життя, про організацію збирання коштів, здобування необхідних матеріалів і, зокрема, про поважну науково-консультативну роль “відомого археолога та знавця старовинного південно-російського побуту проф. В.Б.Антоновича”, який наділив автора проекту пам’ятника — скульптора М.Мікешина “докладними вказівками щодо одягу і озброєння гетьмана”¹. Зрештою, офіційність змісту нарису підкреслюють і його заключні рядки у вигляді просторої цитати з відомого ура-патріотично-імперського вірша О.Пушкіна на взяття Варшави російськими військами під час польського визвольного повстання 1830 року. Ці поетичні, але водночас дуже заідеологізовані рядки відсутні в

¹ Памятник Богдану Хмельницкому (Исторический очерк его сооружения // Киевская старина. — 1888. — № 7. — С. 145, 147.

²Т а м ж е. — С. 152.

опублікованій через чверть століття у часописі “Літературно-науковий вісник” (№ 6) під власним прізвищем (а не під псевдонімом “Ів. Луговий”) О.Левицького його великій обсягом статті “Історія будови пам’ятника Б.Хмельницькому у Києві”.

Тепер — 1913 року в умовах ще більш піднесеного і пожвавленого, у значній мірі легалізованого (хоч і не залишеного репресивною увагою професійних охоронців Російської імперії) українського національного руху О.Левицький — ще й тому, що на той час єдиний залишився живим з усіх членів колишнього Комітету, вважав своїм обов’язком якомога детальніше і конкретніше розповісти про всі перипетії тої дводесятирічної історії спорудження у Києві пам’ятника Богдану Хмельницькому. Про це він заявив у передмові до цього свого просторого історичного нарису, а також на додаток ще й висловив таку ще більш важливу, прямо пов’язану із завданнями поширення української національної свідомості мотивацію свого рішення взятися за перо: “Не вважаючи на те, що справа ся виникла майже з офіційної ініціативи, увесь час велась під сприяючим урядовим захистом і взагалі вважалась за справу патріотичну (йдеться про імперсько-великодержавний патріотизм. — В.С., Л.М.), вона часом наражалась на несподівані перешкоди, про які комітетові незручно було й згадувати в своєму справозданню. Через те гадаємо, що під сей час, коли українці збираються ставити у Києві пам’ятник Шевченкові, історія будування пам’ятника їх давньому національному героєві мусить уявляти з себе не тільки звичайний, а може ще й навчаючий інтерес”¹.

Звідси в авторській розповіді з’явилися мемуарні епізоди і характеристики, так чи інакше пов’язані з історією українського національного руху другої половини ХІХ ст. О.Левицький, наприклад, по-перше, наголосив на тому, що з самого початку діяльності комітет

¹ Л е в и ц ь к и й О р. Історія будови пам’ятника Б.Хмельницькому у Києві // Літературно-науковий вісник. — 1913. — № 6. — С. 467.

по спорудженню пам'ятника Богдану Хмельницькому, його заклики про пожертвування матеріальних коштів на цю справу "розворушували де-не-де національні українські почуття": "Деякі жертводавці, посилаючи гроші на пам'ятник, в листах дякували комітету за працю до ушановання пам'яті славного українського гетьмана. В підписних листах, що розсилались по школах українських губерній, деякі школярі вписували свої п'ятки, висловлюючи своє задоволення, що жертвують на пам'ятник "батькові Богданові"¹. По-друге, тепер ще більше, ніж це було зроблено у нарисі "Киевской стпирны", підкреслювалося дуже важливе значення наукових консультацій, які одержував М.Мікешин від професора В.Антоновича, виробляючи у скульптурному образі Богдана Хмельницького, "найменші деталі козацького озброєння, одежі, кінської зброї і т. ін."². По-третє, уже без усякого приховування визнавалося, "що в самому комітеті більша частина членів складалась з українофілів різної масті", зокрема, до таких належав і кафедральний протопоп Києво-Софійського собору о. П.Лебединцев, з ініціативи якого Бесарабська площа у Києві була перейменована на площу Богдана Хмельницького, а в інтимних розмовах з земляками він любив хвалитися і тим, що за його порадою у новий план міста були вписані і такі назви вулиць, як Тарасівська, Паньківська й Микільсько-Ботанічний провулок на честь Т.Шевченка, П.Куліша та М.Костомарова³.

Та чи не найбільш докладно у нарисі О.Левицького схарактеризована зловісна постать голови Київської археографічної комісії М.Юзефовича, що в історії українського національного руху уславив себе як донощик царським властям: у 1840-х роках — у справі Кирило-Мефодіївського товариства (цього сюжету О.Левицький

¹ Л е в и ц ь к и й О р. Історія будови пам'ятника Б.Хмельницькому у Києві // Літературно-науковий вісник. — 1913. — № 6. — С. 474.

² Т а м ж е. — С. 471.

³ Т а м ж е. — С. 482, 475.

не торкається); у 1870- роках — у справі Київської громади та розробки так званого Емського акту (його негласно ще й називали “Юзефовичевим законом”), який заборонив українське друковане слово (у даному разі О.Левицький це згадує так: “В травні 1876 р. Юзефовича покликано було до Петербургу в ту славетну комісію, що розглядала українські справи і вимудрувала антиукраїнські постанови”)¹; у 1880-х роках — у справі обрання у Києві місця для встановлення пам’ятника Богдану Хмельницькому (у цьому зв’язку О.Левицький наводить текст адресованого голові Синоду К.Победоносцеву Юзефовичевого донощицького листа, в якому П.Лебединцев обляпується брудом як “істинний хохлацький Шельменко”, “гідний представник українського сепаратизму”, “фарисей”, який “можна бути певним, не заперечив би жодним словом, якщо б пам’ятник ставився люб’язним для українофілів зрадникам Виговському або Мазепі”².

“... Але українофільством був помазаний колись і сам Юзефович”, — багатозначно зауважує О.Левицький і розкриває деталі цього роду діяльності голови Київської археографічної комісії: “Міняючи кілька разів своє політичне “лице”, він в ліберальну пору царювання Олександра II удавав з себе слов’янофіла-демократа, майже українофіла, приятелював з Хомяковим, Самаріним, Аксаковим, а з другого боку — з Кулішем, Білозерським, Галаганом, навіть з Шевченком, містив статті у “Основі” і палко полемізував з поляками за їх “притязання” на Україну і за честь видатних діячів української історії”³. Зважаючи на все це О.Левицький визнав нещирими “теревені” Юзефовича, “нібито пам’ятник Хмельницькому був шпичкою в ніс “українофілам” і спростував його пишномовну заяву “Мне

¹ Левицький Ор. Історія пам’ятника Б.Хмельницькому у Києві // Літературно-науковий вісник. — 1913. — № 6. — С. 472.

² Там же. — С. 481.

³ Там же. — 1913. — № 6. — С. 482, 468.

лучше, чем кому-нибудь другому, известна история воздвигаемого памятника: я первый поднял вопрос о нем, как наглядный ответ, с одной стороны, польским притязаниям, а с другой — зарождавшемуся тогда “украинофильскому сепаратизму” таким своїм коментарем: “В останніх словах, допущений анахронізм: в ту пору, як Юзефович тільки ще агітував за те, щоб був поставлений пам’ятник Хмельницькому, він сам ще був українофілом, і через те в його тодішніх писаннях не було й гадки про те, либонь пам’ятник ставиться на докір українофілам”¹.

А на закінчення свого історичного нарису О.Левицький відзначає, що по завершенні спорудження київського пам’ятника Богдану Хмельницькому Юзефовича удостоїли найвищим цивільно-генеральським чином дійсного таємного радника, архітектор Ніколаєв (автор проекту постаменту) одержав орден, а скульптора М.Мікешина навіть забули запросити на ці урочистості. І хоч пам’ятник фактично лишився недокінченим, бо “постамент до його прироблено абияк, ...фахові знавці високо оцінюють кінну статую Хмельницького як справжній художній твір”². Це заключні рядки публікації О.Левицького, яка набула історико-джерелознавчої цінності, оскільки належала перу члена (з 1874 до 1888 років) комітету по спорудженню того пам’ятника, який і нині прикрашає столицю України, за встановлення державної незалежності якої ще у середині XVII ст. боровся український народ під керівництвом одного з своїх найвидатніших козацьких гетьманів.

Не полишив своєю дослідницькою увагою діяння Богдана Хмельницького О.Левицький і у підготовлюваних ним до друку джерелознавчих виданнях. 1893 р. його зусиллями випущено в світ друге доповнене видання тритомної збірки джерел з історії України³, перше ви-

¹ Там же. — С. 482, 478.

² Там же. — С. 483.

³ Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. — Киев. — 1898. — Т. 1—3.

дання якої Київська археографічна комісія друкувала протягом 1845—1859 років.

До першого тому увійшли матеріали про Луцьке братство, засноване 1617 р. Це братство, маючи свою власну школу, друкарню, богодільню, понад 100 років вело боротьбу на захист православної віри, захищаючи українську культуру. У другому томі вміщено тотожний матеріал і про Київське Богоявленське братство — загальноновизнаний важливий культурноосвітній осередок України XVII—XVIII ст. З його діяльністю пов'язаний ряд імен тогочасної української культури, а також історія Запорозького війська. У третьому томі аналогічні матеріали вміщено про Львівське братство.

Друга тема тритомника стосується соціально-економічної історії України XV—XVII ст. і, пов'язана із землеволодінням, відбиває певною мірою соціальні взаємини між селянами і землевласниками щодо прав і обов'язків селян, “устава на волоки” 1557 р., постанови про королівські земельні акти, про маєтки на Україні в XVI ст. тощо.

Третій розділ — це публікації важливих документів, переважно — універсалів та листів з політичної історії України часів національно-визвольної війни середини XVII ст., пов'язаних з діяльністю Богдана Хмельницького та його наступників до 1660 р.

Відомий археограф І. Каманін серед нових документів, вміщених О. Левицьким у виданні “Памятников”, особливо цінною вважав “Краткую летопись о войнах поляков с козаками в 1647—1656 pp.” — твір, складений польською мовою учасником цих подій.

А щодо вітчизняних письмових джерел з історії України, пам'яток української писемності і культури багатоговікового періоду до Богдана Хмельницького, то й їх не полишав своєю дослідницькою увагою учений. Наукові інтереси і творчі задуми О. Левицького у цій галузі зрештою вилилися у план-проспект узагальнюючої хрестоматійної джерелознавчої праці з історії України. На жаль, створити її вчений так і не встиг, але той план-про-

спект зберігся серед архівної спадщини О.Левницького. Сьогодні цей рукопис має значення не тільки для дослідників життя і діяльності його автора, а й зберігає наукову цінність як певний бібліографічний орієнтир для тих, хто б узявся робити таку хрестоматію, що стала б у нагоді й уже сформованим фахівцям-історикам, і ще більше — студентам цього ж фаху, для яких вона була б добрим навчальним посібником. Отже, нижче відтворюємо повний текст цього рукопису:

“Южно-русская письменность.

от начала книгопечатанья в Южной России до конца XVIII века (Опыт программы исторической хрестоматии)

Отд. I. С конца XV в. до 1630-х год.

I. Осьмогласник 1491 — Швайпольта Фиоля. Краков (Палеографический снимок)

Часословец 1491 Его же

Псалтырь 1491 Его же

II. Скорина Библия и Псалтырь 1517—1519

III. Евангелия а) Печатные:

Федорова

Заблудовское 1569

Острожское 1570

в) Рукописные:

Пересопница

Житомирское

Виленск. публ. библиотеки

Хорошевское

Румянцевского музея (Востокова)

Псалтырь XVI в. (Румянц. муз.)

Апостол XVI в. (Михайловский монастырь, Киев)

IV. Поучение Калиста (по рукописи Почаевск. монаст. 1570 г.)

V. Статут трех редакций

VI. Летописи Быховца (Рукопись XVI в.)

Супрасльская 1516

Гусгинская

-
- Баркулабовская
Киевская, 1621 года (Антонович)
Мемуары Евлашевского
- VII. Актовый материал XVI века
1577 г. Письмо В. Загоровского к Курбскому из неволи (Курб. II, 286) Его завещание (Арх. I, I, 67)
1597 г. Показание дьяка Демьяна об утоплении Луц. свящ. Терлецким
(Арх. ч. I, т. 6).
- VIII. Константин Острожский. Письма и проч. Острожские издания
- IX. Устав братской Луцкой школы (1620—30 г.)
(Львовской?)
- X. Полемическая литература конца XVI — начала XVII в. I. Вишенский.
- XI. Иов Борецкий. Письма и грамоты (подл. в Соф. соборе).
- XII. Мелетий Смотрицкий. Казания на честный погреб Леонтия Карповича.
- XIII. Филология предисловия:
а) Зизания
в) Смотрицкого
с) Памвы Беринды
- XIV. Вирши на смерть Сагайдачного 1622
- XV. Гавватович. Интермедии
- XVI. Пародии на М. Смотрицкого
- XVII. Шутки и пародии из актовых книг
II Могиланский отдел (1630—1686)
I Петр Могила. Из "Записок"
Эвхаристион
Требник (Молитвы. Крест Христа Спасителя)
- II. Кирилл Транквилион. Перло многоценное. 1646.
Чернигов
Стихи о смерти и материал для драмы
- III. Афанасий Филиппович
Диариуш (Путешествие в Москву)
Рассказ о его смерти
- IV. Летописи: Хмельницкая

-
- Львовская
Лет. Густынского монастыря
- V. Стихи об эпохе Хмельницкого из летописей Ерлича и Грабянки
- VI. Актовый материал эпохи Хмельницкого
- VII. Пародии по поводу поражения козаков, в виде тяжбы двух полковников
[Далі олівцем] — Рукопись Загоровского иерея
Руина
- I. Патерик печерский 1661 г.
- II. Лазарь Баранович. Меч Духовный или Трубы
Словес. Письма
- III. Галятовский
Мессия Праведный
Ключ разумения 1659. Киев
Небо новое
Послесловия
Из проповедей
[Далі олівцем] 1647 г. Величковский, игум. Пимен
в Соф. м. № 362
- IV. Гизель. Мир Божий
- V. Радзивилловский Огородок 1676
Венец Христов 1688
- VI. Слово о бездождии
- VII. Летописи
а) Синописис 1674
в) Самовидец
с) Кошачковский 1690 (Межигорский)
д) Величко (О Дорошенко и Сирке)
е) Киевский хронограф
ы) Добромильский (у Антонов)
д) Боболинского
- VIII. Летописные вирши (из Величко)
- IX. Актовый материал
Петро Дорошенко. Письма. Универсалы
- X. Мистерии об Олексии, человеке Божиим
- XI. Действия на страсти Христовы
[Далі олівцем]

1712 Проповедь Стеф. Яворского по случаю тезоименитства Алексея Петровича

Д.Ростовского Слово на обретание (гуманным воззрением)

Выбрать паралл. отрывки из Грабянки, Кр. Опис. Малороссии Рубана

[Далі олівцем]

Историческая хрестоматия”¹.

Серед багатьох недосліджених проблем історії України минулих сторіч увагу О.Левицького привернули питання родинних відносин, які до нього вивчалися переважно в фольклорно-етнографічному аспекті. Цю тему О.Левицькому підказали документи актових книг Київського Центрального архіву. Вже 1880 р. у журналі “Русская старина”² з’являється на цю тему невелика стаття О.Левицького, яка згодом переросла у значне наукове дослідження.

1885 р. у львівському часописі “Зоря” О.Левицький надрукував ґрунтовну працю про родинні відносини “Шлюб на Русі-Україні в XVI — XVII ст.” Окремі частини цієї праці публікувалися російською мовою у київських періодичних виданнях. І, нарешті, 1909 р., як наслідок наполегливої 30-річної праці О.Левицького над матеріалами луцьких, житомирських і володимирських актових книг, виходить третій том восьмої частини “Архива Юго-Западной России”, куди ввійшло понад 150 актів про шлюбне право та родинний побут на Україні в XVI — XVII ст. Опубліковані акти дають багатий матеріал для історико-юридичного вивчення життя й побуту переважно вищих верств тогочасного суспільства. На жаль, лише окремі актові книги давали матеріал про родинне життя нижчих верств українського суспільства, особливо села, тому цього питання дослідник тор-

¹ Историческая хрестоматия // Інститут рукописів НБУВ НАН України — Ф. III, спр. 53519.

² Левицкий О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI — XVII веках // Русская старина. — 1880. — Кн. 11. — Т. 29. — С. 549—574.

кається лише частково.

У ґрунтовній передмові історик уперше розкрив на цьому матеріалі весь процес полонізаційної політики Речі Посполитої на Україні XVI і у першій половині XVII ст., показав, як покатоличувались українські шляхетські роди, які потрапили під вплив польської державності, культури і права. Цікаво, що, як засвідчує вчений, полонізація зовсім не торкнулась нижчих верств українського суспільства. Тут і далі продовжували жити за своїми традиціями, за життям, що було міцно скріплене звичаєвим правом, всім попереднім ходом історії. Навіть вищі верстви українського суспільства у своєму приватному житті стояли "досить міцно на ґрунті старих українських традицій"¹, як відзначав М.С.Грушевський, рецензуючи цю працю.

Із багатого за змістом родинного життя О.Левицький виділяє кілька найважливіших питань, а саме: становище жінки взагалі і як члена суспільства і родини, роль, яку вона виконувала в тодішньому політичному, культурному і родинному житті. На підставі цілого ряду документів вчений розкрив усі етапи весілля, що відбувалося в XVI — XVII ст.: змовини, заручини і саме весілля, а також церковне вінчання; розглянув майнову і матеріальну основу родини, яка складалася з частки чоловіка і частки дружини — "віно", або "посаг", розглянув всі варіанти поділу майна в зв'язку з утворенням нової родини, проаналізував причини розлучень, як з боку майнового, так і морального, юридичну форму закріплення майнового права подружжя.

Для підкріплення своїх висновків О.Левицький весь час звертається до офіційних правових документів, королівських декретів, до звичаєвого права.

Вивчивши актовий матеріал, О.Левицький дійшов переконливого висновку, що українська жінка-шляхтянка XVI — XVII ст. мала досить широку свободу, була неза-

¹ Грушевський М. Останні томи "Архива Юго-Западной России" // Записки наукового товариства ім. Шевченка. — 1913. — Кн. 3. — Т. 115. — С. 179.

лежною, користувалася такими громадськими правами, які мали й чоловіки, активно реагувала на тодішні наболілі питання суспільно-політичного життя. Своєю думку О.Левицький розкриває фактами з особистого життя українських шляхтянок, які виступали активними діячками в тодішньому культурному русі, були членами церковних православних братств, засновували монастирі, школи. Всі аспекти родинних стосунків О.Левицький розглядає в зв'язку з давньоруським правом, народними традиціями і церковними вимогами.

В актових матеріалах О.Левицький виявив стародавню форму шлюбу, яка в XVI ст. на Україні була уже анахронізмом, т.зв. "змова малолітніх"¹. За цим звичаєм самі батьки сватали своїх малолітніх дочок і синів, оформляючи це відповідною угодою, наперед домовлялись про час весілля. Такі поодинокі форми шлюбу О.Левицький кваліфікує як залишки попередніх сторіч, кбли можна було одружуватись і виходити заміж у віці 10—11 років, згодом вік одруження піднесли до 17—18 років.

Невигідність такого шлюбу особливо яскраво було видно тоді, коли дівчина чи хлопець були сиротами, і ними, як і їхнім майном, розпоряджались опікуни, намагаючись таким чином захопити і привласнити собі майно малолітніх². Розглядаючи матеріали про "змову малолітніх", О.Левицький робить висновок, що українську дівчину силою ніхто не міг видати заміж, не рахуючись з її волєю, хоча вона мусила якомсь рахуватись з думкою батьків чи опікунів, щоб таким чином не вплинути на честь свого роду, а також одержати належне їй майно. Це не суперечило Литовському Статутові й звичаєвому

¹ Архив Юго-Западной России — К., 1909. — Т. 3. — Ч. 8. — Акты № XX, LXXI, CLXI та ін.

² Див.: Л е в и ц к и й О.И. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI — XVII вв. Предисловие к III тому VIII части "Архива Юго-Западной России". — К., 1909. — С. 15—24. Й о г о ж "Сговор малолетних" (страница из истории брачного права на Украине XVI в.) // Киевская старина. — 1906. — № 1. — С. 64.

праву. Свобода молодих у виборі як чоловіка, так і дружини були суттєвою умовою шлюбного права.

Незважаючи на те, що авторові вступу на тому етапі, природно, не вдалося охопити всіх сторін родинних взаємин і висвітлити з однаковою повнотою та глибиною, праця заслуговує на найвищу оцінку. Відомий польський історик Олександр Яблонівський, ґрунтовний знавець історії України, високо ставив в історіографії цю роботу О.Левицького, популяризував її у польських періодичних виданнях. М.Грушевський, ретельно проаналізувавши працю О.Левицького, зазначив, що автор "в побутовій історії України, в її зрозумінні, в уловленню її типових характеристичних сторін показав себе майстром незвичайно проникливим і чутким"¹.

У двох статтях, опублікованих у "Киевской старине", О.Левицький розглядає один, на його думку, унікальний випадок можливого укладання шлюбної угоди, який відбитий в актовому документі, а саме право дівчини визволяти засудженого на смерть злочинця від виконання вироку, але з однією умовою, що злочинець повинен з нею одружитися. Проте О.Левицький помилково подібні випадки на Україні вважав поодинокими, хоч слушно таку форму шлюбу пояснював запозиченням із звичаєвого права західноєвропейських народів, навівши відповідну літературу і приклади².

Якщо дослідження про родинно-побутові відносини і звичаєве право XVI.—XVII ст. О.Левицький написав на матеріалі актових книг Правобережжя, розкривши життя і побут вищих станів українського суспільства, то дру-

¹ Грушевський М. Останні томи "Архива Юго-Западной России" // Записки наукового товариства ім. Шевченка. — 1913. — Кн. 3. — Т. 115. — С. 179.

² Левицький О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI — XVII вв. // Киевская старина. — 1900. — № 1. — С. 1—15: Його ж: Обычай помилования преступника, избранного девушкой в мужа // Киевская старина. — 1905. — № 1. — С. 89—97.

га його праця¹ присвячена історії звичаєвого права і судочинства Лівобережної України, починаючи з половини XVII ст. Вона стосується вищих і нижчих станів українського народу. У короткій передмові до праці вчений розглядає історію “внутрішнього життя” українського народу другої половини XVII ст. Він твердить, що “народне життя і в пору проявлення найвищої сили й енергії, і в часи її занепаду повинно мати однаковий інтерес для історика, бо в тім і в другім разі народ живе, і не замирає, і в його житті без перерви відбуваються еволюційні процеси, пильне слідження над якими і є головним завданням історії”². Як історик-архівіст О.Левицький слушно підкреслює велику цінність судового актового матеріалу для дослідження різнобічного життя народу в минулі часи, зокрема історії звичаєвого права, вважаючи його унікальним, бо розкриває суспільні болячки, ніде більше не відбиті. Адже спеціальних записів народних звичаїв, історико-етнографічного матеріалу з того часу не маємо. Він також зазначає мізерне число актових книг, що збереглися на Лівобережжі в порівнянні з актовим матеріалом Правобережжя. Після праць О.Лазаревського і Д.Міллера про історію судочинства на Лівобережній Україні тематично близька публікація О.Левицького становить значний науковий інтерес.

Матеріалом для “Очерков” О.Левицького послужили переважно акти полкового Полтавського суду, в яких яскраво і повнокровно відображено життя, побут, звичаї, народне розуміння добра й зла. Самі акти писалися живою народною мовою, писар дослівно записував всі

¹ Левицький О.И. Очерки народной жизни в Малоросии во второй половине XVII в. // Киевская старина. — 1901. — № 1, 2, 3, 5, 7-12; Його ж. Очерки народной жизни в Малоросии во второй половине XVII в. — Киев, 1902. Праця, перекладена українською мовою О.Левицьким, знаходиться в Інституті рукописів НБУВ НАН України. — Ф. I, спр. 33898.

² Там же. — Ф. I, спр. 33898, арк. 5.

промови учасників процесу. “Завдяки такому способу викладання, — пише О.Левицький, — актові книги козацьких судів (особливо XVII ст.) — мають таку захватну силу та привабність, що ними рішучо можна зачитуватись, як реально-художніми творами. Перед вами проходять немов живі люди XVII ст.; ніби з фонографа ви чуєте їх власну річ і розмову, відчуваєте на собі немов подих давно минулої старовини. І кого тільки нема в тій чарівній панорамі! Завдяки єдності суду, перед нами мигають живі тіні з різних верств тодішнього безстанового суспільства. Тут уся Малоросія за часи Самойловича і Мазепи, правда, в особі переважно ганебних своїх горожан. А самі їх хиби і злочинства нерідко такі саморідні, так різко відзначені характером того оригінального побуту і віку”¹.

Дослідник коротко характеризує суд і судочинство на Україні до 1648 р., вважає, що до Хмельницького на Україні існували суди статутіві—гродські, земські та магдебурзькі—магістратські і ратушні, зазначаючи, що всі вони мали становий характер і призначались для певних суспільних верств. Щодо селянства, то, за О.Левицьким, воно не мало свого спеціального суду, а судилось залежно від своєї підлеглості і місця проживання. Проте тут же О.Левицький зазначає, що по селах за найдрібніші провини звинувачених судили “громадським” судом, а в окремих місцевостях “копним”, які, ігнорувалися офіційною владою, бо юридичною нормою тут було звичаєве право.

Під час національно-визвольної війни середини XVII ст. в Україні на місці старого суду утворено новий. Гродський і земський суди були ліквідовані. Їх замінили козацькі суди: сотенні, полкові й генеральний. Проте магістратські і ратушні суди ще продовжували діяти в усіх містах і містечках. Діючими юридичними кодексами О.Левицький вважав “Литовський статут” і “Магдебурзьке право”, що значною мірою залежали від норм звичаєвого права чи виробленого віками народом поняття про спра-

¹ Левицький О. Р. е. Нариси народного життя в Лівобережній Україні в другій половині XVII ст. // Інститут рукописів НБУВ НАН України — Ф. I, спр. 33898, арк. 15.

ведливість. У цій праці О.Левицького яскраво відображені живі норми звичаєвого права і народні юридичні поняття, які залишились чинними й зберігали силу закону судової практики козацьких судів. Дуже цінні історичні коментарі О.Левицького, що є своєрідними вступами до судових актів, допомагають глибше і повніше збагнути зміст нарису. Як історик О.Левицький намагається розкрити коріння багатьох явищ життя, зокрема історії, побуту, моралі народу, знаходячи їх ще в неписаних нормах доби Київської Русі, в найдавніших писаних українських і закордонних джерелах. Однак, і це цілком природно, велику кількість побутових фактів він пояснює тими звичаєвими нормами, які виробились і утвердились на всіх ділянках життя народу протягом віків і стали народним критерієм розуміння добра і зла, справедливості й несправедливості, честі і безчестя, моральності та аморальності. У своєму дослідженні О.Левицький висловив думку про моральний стан тогочасного суспільства. “В суспільстві,—пише вчений,—існувало таке загальне припущення, що тільки той байдуже ставився до своєї честі, у кого вона була не бездоганна”¹. “Тому;—пише О.Левицький,—українські суди часто увільняли злочинців від смертельної кари, калічення і інших жорстоких кар, бо помилуваний все одно не залишався безкарним і до смерті мав на собі тавро безчестя, терпів обмеження в горожанських правах, та ще й дітям передавав цю сумну спадщину, бо Магдебурзьке право навчало, що “соромота батьків переходить і на дітей до третього коліна”².

Аналізуючи судочинство, вчений звернув увагу на “живий, діяльний, невсипущий контроль самого громадянства над кожним з своїх членів і на повну солідарність між владою і громадянством, яка незмінно виявлялась в справах спільного вишукання й пересліду злочинців”.³ В

¹ Л е в и ц ь к и й О р е с т. Нариси народного життя в Лівобережній Україні в другій половині XVII ст. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. I, спр. 33898, арк. 335.

² Т а м ж е. — Арк. 341.

³ Т а м ж е. — Арк. 23, 23 зв, 24 зв.

цьому О.Левицький бачив силу тодішньої юстиції в Гетьманщині.

Заслугою О.Левицького є передусім те, що з великої кількості актового матеріалу він вибрав такі справи, які висвітлюють не одне яєсь вузьке питання, а дають багатий і різнобічний матеріал, в якому найяскравіше відбито побут і звичаї багатьох станів тодішнього суспільства. Хоча весь цей судовий матеріал О.Левицький намагався подати в белетристичній формі, проте всі нюанси змісту і мови документа про судовий процес збережено. Тому праця О.Левицького є і залишається цінним джерелом для вивчення історії судочинства і звичаєвого права на Україні в минулі часи. Белетристична форма викладу не пішла на шкоду науковості, документальності. Ряд нарисів О.Левицького свідчать про диференційований підхід суддів. В судовому конфлікті між багатими і бідними суд був на боці перших, зокрема, вчений зазначає, що в полковому суді вирішальна роль належала полковій старшині, яка перестала рахуватись з народним розумінням справедливості й кари. З приводу судочинства як джерела прибутків для старшини тодішній суд як світський, так і духовний додав суддям значний дохід у вигляді судових мит і штрафів чи "вини". Це було приводом для духовенства чи світської влади, щоб втручатись у їх вирішення. Користолюбні полковники інколи не вважали потрібним навіть формально розглядати деякі справи (щодо шлюбного права, народних звичаїв) у полковому суді, а просто наказували скласти опис майна повинних і після того більшу частину цього майна брали собі у вигляді судової "вини", а решту ділили між старшиною. О.Левицький розкриває шляхи збагачення полтавських полковників Івана Іскри, Федора Жученка, Лесентія Черняка, Петра Герцика, сотника Федора Сухомлина. Загалом висновок О.Левицького про судочинство на Україні XVII ст., зроблений на підставі конкретних життєвих фактів, науковий і аргументований — суд в XVII ст. був важливим джерелом наживи сотенної, полкової і генеральної старшини.

Опублікована робота О.Левицького стала помітним явищем в історичній науці. Вона зустріла схвалення наукової громадськості. В одній з рецензій зазначалось, що “для історика, який бажає познайомитись з народним життям, всебічно проникнути до самих його глибин, вивчити умови, що лежать в основі зовнішнього прояву народного життя кращого матеріалу, ніж той, який відшукав і яким користувався автор “Очерков”, важко навіть вигадати”¹.

Увагу О.Левицького привертала соціальні проблеми. Вже в першій праці він приділив значну увагу аналізу соціально-економічного становища селянства і козацтва другої половини XVII ст. Вчений вірно зазначав, що спроби обмеження особистої і майнової свободи посполитого населення і козацтва зустрічаються дуже рано. Він пише, що “дворянство и помещичество, так нелюбимое народом и отстраненное во время войн Хмельницкого, как ему казалось, навсегда в пределы Речи-Посполитой, — едва окончилась война с Польшей, а оно вновь успело возродиться в стране, добилось у московского правительства утверждения своих прав, занялось стягиванием в свои руки больших поземельных участков и выжидало только удобного случая, чтобы подчинить себе самое население, сидевшее на его земле”². Вчений показав процес закріпачення селянства на Лівобережній Україні і тяжке його становище на Правобережній Україні в другій половині XVII ст. — на початку XVIII ст. На свіжих архівних матеріалах на початку XX ст. О.Левицький опублікував дві ґрунтовні статті про дику панську сваволю і безправне становище кріпосних селян Правобережжя в останнє тридцятиріччя існування тут

¹ Т и т о в Ф. Рец. на: Левицкий Ор. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII в. — К., 1902. — Стр. 11+314. // Чтения в историческом обществе Несторалетписца. — 1904. — Кн. 18. — С. 3.

² Л е в и ц к и й О р е с т. Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в. — К., 1875. — С. 30.

кріпацтва¹. Розглядаючи судові і адміністративні справи, О.Левицький слушно зазначив, що "інститут рабства наскрізь просякав і отруював всі правові, економічні і громадські відносини².

О.Левицький не був кабінетним вченим. Активну участь він брав у роботі наукових товариств. 24 листопада 1872 р. при Київському університеті було засноване Історичне товариство Нестора-Літописця. 29 січня 1878 р. О.Левицького було обрано дійсним членом цього товариства, яке ставило собі за мету сприяти передусім розвиткові історії, літературознавства, археології і нумізматики. Навіть в тяжкі часи посилення наступу російського царизму на українську культуру Товариство вшанувало пам'ять Т.Шевченка 1 березня 1881 р. Промовці тут виступали за загальне визнання суспільно-політичної діяльності на Україні рідною мовою її корінного населення, доводячи, що українська мова має повне право до нічим не обмежуваного існування та розвитку. В лютому 1885 р. О.Левицького обирають членом Ради товариства, а в жовтні 1902 р., після смерті О.Лазаревського, він став заступником голови. В листі до В.Яценка 23 жовтня 1902 р. О.Левицький писав: "Дорогий Тато(Щиросердно дякую за привітання і взагалі за Ваш теплий родинний лист. Обрання на товариша голови Товариства Нестора-Літописця мені і самому доставило велике моральне задоволення, як почесна нагорода за мою 23-річну діяльність у цьому товаристві, як одного з старанних його членів. Звичайно, на цю посаду обирались професори університету або Духовної академії, і тільки мій попередник, О.М.Лазаревський, становив виняток з цього правила. Мені подвійно легко

¹ Л е в и ц к и й О. О положеніи крестьян в Юго-Западном крае во 2-й четверти XIX в. // Киевская старина. — 1906. — № 7—8. — С. 231—274; И о г о ж. Юзеф Дунаевский—помещик Сквирского уезда 2-й четверти XIX в. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1912. — Кн. 24. — Отд. V. — С. 47—91.

² Т а м ж е. — С. 49—50.

зайняти цю посаду після такого знаменитого вченого і притому особисто мені дуже близької і дорогої людини”¹. О.Левицький входив до складу комісії, яка займалась видавничими питаннями Товариства разом з М.П.Дашкевичем, І.І.Малишевським, Ф.Я.Фортинським. Водночас з О.І.Левицьким в Товаристві працювали такі відомі вчені як О.М.Лазаревський, М.Ф.Володимирський-Буданов, В.Б.Антонович, І.М.Каманін, І.В.Лучицький, В.І.Щербина та ін.

Одним із завдань Товариства Нестора-Літописця було збирати і вивчати письмові пам’ятки старовини, в п’ятьох губерніях: Київській, Подільській, Волинській, Чернігівській і Полтавській. О.Левицький зробив дуже багато для вивчення їх у Волинській губернії. Будучи секретарем Київської Археографічної комісії і членом Товариства, О.Левицький за відрядженням Комісії і Товариства майже кожного літа їздив на Волинь, Полтавщину, а також на Поділля та Холмщину. Разом з П.Косачем, батьком Лесі Українки, О.Левицький був у відрядженні в Люблінській губернії для вивчення питання про виділення із Привіслинського краю Холмської Русі, переважно населеної українцями.

Як історик і громадський діяч О.Левицький цікавився тими місцевостями, які ставали об’єктом його майбутніх історичних праць. Минуле життя України він знав не тільки з актів, але й на основі історично-археологічних досліджень. У 1886 р. було призначено особливу Комісію для історично-археологічного дослідження Мстиславового собору у Володимирі-Волинському. Разом з О.Левицьким у комісії працювали В.Б.Антонович, А.В.Прахов. В листі Яценкам у Веприк в травні 1886 р. О.Левицький повідомляє, що зайнявся написанням історії Володимира-Волинського: “...Я досі рився в XVI — XVII ст., а тепер доводиться “оглянути” історію міста (й краю) на всьому протязі від IX ст. до наших днів”¹. Археологічні розкопки 1886—1887 років у Володимирі-Волинському, в яких без-

¹ Лист О.Левицького В.О.Яценку 23 жовтня 1902 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53369.

посередню участь брав і О.Левицький, пробудили величезний інтерес до місцевої історії серед громадськості і сприяли заснуванню в Володимирі-Волинському православного братства ім. фундатора міста великого князя Володимира. Членом цього братства став і Орест Іванович. Це обрання було тим більш заслуженим, що він на той час написав й свою розвідку про одну з найстаріших історичних пам'яток Володимира-Волинського — Успенський православний собор, побудований у XII ст.

Перебуваючи на Волині, О.Левицький знайшов багато цікавого матеріалу, він вивчав документи, збирав старовинні книжки і рукописи, стародруки. Про трагічну долю луцьких пам'яток він розповів у книжці "Чтений в Обществѣ Нестора-Летописца", написавши статтю "Луцкая старина" Переглядаючи звіти О.Левицького після наукових подорожей, ми бачимо, яку величезну роботу провів учений, скільки цінних матеріалів знайшов і зібрав він для нащадків. Так, у звіті від 15 жовтня 1890 р. Левицький писав, що переглянув архів Луцької соборної церкви, де зберігались документи, що подають нові відомості для історії стародавніх луцьких монастирів і церков. Він ознайомився з бібліотекою кафедрального католицького костюлу, в якій знаходилось в наявності біля 2 тисяч книжок і рукописів, дав характеристику цим документальним багатствам і показав їх значення для історичної науки.

Як людина широко ерудована Орест Іванович вивчав і збирав матеріали, які стосувались не тільки історії українського народу, але й інших народів, які проживали на Україні. Так, в бібліотеці костюлу він знайшов 5—6 рукописних книжок вірменською мовою і три збірки документів, писаних латинською і польською мовами, які стосуються до історії вірменської общини, що колись існувала в Луцьку. Нарешті, в цій же бібліотеці вчений виявив рукопис, що має відношення до політичної історії України. Це збірник найрізноманітніших за змістом документів з

1 Лист О.Левицького В.О.Яценку 9 травня 1886 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53351.

1647 — по 1673 рр., в якому знаходимо сеймові промови, листування польських канцлерів з кримськими ханами, акти конфедерацій і т.п. Особливо цікавими були повідомлення про гетьмана Дорошенка і ґрунтовна записка про посольство Адама Киселя до Москви в 1647 р. В Луцьку від приватної особи вченим були придбані такі історичні матеріали, як люстрації і тарифи Київського і Брацлавського воєводств, люстрації староств Барського і Вінницького. Загалом під час відрядження він відвідав біля 15-ти сіл і містечок в Луцькому, Володимир-Волинському і Ковельському повітах¹.

Наскільки добре він був обізнаний з пам'ятками Волині свідчить його рецензія на цікаву збірку документів з історії євреїв на Україні, яку опублікувала група єврейських дослідників-аматорів з метою самопізнання євреями своїх прогресивних традицій і культури. Левицький не тільки похвально відгукнувся про це археографічне видання, вважаючи його цінним і для історії України, але й вказав свої конкретні зауваження. Як археолога-краєзнавця його здивувало, що до видання не потрапили єврейські написи з старовинних єврейських кладовищ Луцька, Острога, Ковеля, Переяслава та інших міст.

Він також назвав ті відомі історичні джерела про Україну чужинців, в яких розповідається про історію євреїв на Україні, і які не потрапили до другої частини цього ж видання: Боплан, Лясота, Гордон, а також Ганновер. Обійшли упорядники й українські журнали "Основа" і "Киевская Старина", які також чимало своїх сторінок присвятили єврейській історії на Україні. Як історик-етнограф Левицький зазначив і помилкове розуміння видавцями окремих термінів.

І нарешті кінцівка рецензії Ореста Івановича вражає своєю емоційною актуальністю щодо утвердження високomorальних принципів історичної науки та її високої

¹ Левицький О. В Комиссию для разбора древних актов 15 октября 1890 г. [Звіт за відрядження до Волинської губ.] // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. І, спр. і:940.

місії сприяння єднанню народів. Ось вона: “В общем же, повторяем, следует признать, что сборник составлен весьма старательно и добросовестно, и наш журнал, посвященный истории южно-русского края, на территории которого евреи являются давними обитателями, может лишь искренно приветствовать то новое — историографическое начинание передовой части русского еврейства, первым плодом которого является настоящая книга. По справедливому замечанию ее составителей, “жизнь людей должна быть солидарна”; а ничто не содействует так развитию и укреплению этой солидарности, как именно история. Это положение имеет сугубую силу в применении к народностям, издавна живущим на одной территории”¹.

Товариство Нестора-Літописця відрядило О.Левицького також на Полтавщину. Вчений оглянув ряд монастирів, церковних соборів і розповів історію кожного з них на підставі документів.

Проблемі збереження і дослідження пам'яток української історії та культури для нащадків вчений надавав значну увагу. Про це свідчать 5 листів О.Левицького до В.С.Іконникова, пройнятих турботою за збереження рештків давньоруського храму в с.Білогороді. Ось, що він, наприклад, писав у листі від 10 липня 1909 р. про відвідання ним села Білогородки: “ У 20-ти верстах від Києва існує село таке багате залишками великокнязівської епохи, і водночас так мало відоме нашим археологам.

Уявіть собі, що там збереглися майже у повній недоторканості стародавні вали, які дають точне уявлення про укріплення давньоруського міста. Вони величезної височини (до 7 сажнів з боку ровів) обходять колишнє місто подвійним кільцем і тягнуться протягом кількох верств...

Пам'ятаючи, що у князівську пору Білгород був

¹ О.Л. Рец: Регесты и надписи. Свод материалов для истории евреев в России (80 г. — 1900 г.) — Т. 1 (до 1670). — СПб, 1899 іп 8. — Стр. XXIII + 536 // Киевская старина. — 1900. — № 3. — С. 166.

епархіальним містом, я став шукати поблизу слідів кам'яного храму, який служив кафедрою для місцевих єпископів, і певно сліди ці є у наявності. У кількох сажнях від цвинтаря існує садиба селянина Бернацького, в якій двір з будівлями розташований немов би на бугрі, що помітно височить над рівнем навколишньої місцевості... бугор, який займає двір і будівлі, є нічим іншим, як руїнами стародавнього кам'яного храму.

Ґрунт цього бугра геть увесь переповнений цеглинами, вапняркою від штукатурки, гробами покійників тощо. Розриваючи руками стіни ям, я зразу ж зібрав (і тепер зберігаю у себе) цілу колекцію плиток ценини (тонких цеглин, облицьованих різнокольоровою поливою), якими вистилялася підлога у давньоруських храмах*, шматків штукатурки з ясними слідами фрескових зображень тощо. Словом, не може бути ніякого сумніву у тому, що це руїни колишнього храму, стіни якого були розписані фресками. Поки Бернацький устиг розкопати і знищити не більш двох квадрат. сажнів і при тому ж на незначну глибину так, що не встиг докопатися до фундаментів та уцілілих підземних частин стін, але він зробить і це з часом, бо попит на вантаж як будівельний матеріал існує і сьогодні. Бернацький хвалився, що йому зроблено замовлення на 40 коломажок. Треба будь-що покласти край цьому жахливому вандалізму. Я довго думав, як це зробити, і дійшов думки, що лише Військово-історичне товариство було б здатне зробити щось у даному разі. Ось чому я наважусь звернутися до Вас як до Товариша Голови Київського Відділу означеного Товариства, з покорнішим проханням, чи не визнаєте за можливе клопотатися перед Головою Відділу: а) про відрядження тямущих осіб для точного опису, вимірення і нанесення на план земляних валів у с. Білогородці, які є, наскільки мені відомо, одним-однісіньким уцілілим до наших днів зразком давньоруських міських укріплень; б) про вжиття швидких та рішучих заходів до того, щоб селянин

* Такі ж точно плитки я бачив, напр., беручи участь у розкопках Ізяславого храму у м. Володимирі-Волинському.

Бернацький припинив розкопку і розпродаж вантажу принаймі до тих пір, доки не будуть здійснені у його садибі наукові розвідки. Я не міг дізнатися, ким і коли допущено жадливе беззаконня, що руїни стародавнього храму перейшли у приватну власність й на них зведені житло та господарські будівлі, без знесення яких неможливі тепер розкопки руїн усього колишнього храму. Слід було б викупити у Бернацького (та й частково й у суміжних двох власників) всю частину садиби, під якою лежить кам'яний вантаж. Частина ця за розміщенням є невеликою: всього яких небудь 100—200 квадратних сажнів. Потім уже можна організувати правильні археологічні розкопки, хоча б за матеріальною участю і нашої Комісії, а результати їх, без сумніву, будуть дуже цінними. А зараз необхідно одне: як-небудь забезпечити старожитність від варварського знищення”¹. До цього листа О.Левицький додав приблизний план місцевості.

В іншому листі до того ж самого адресата — професора Київського університету В.С.Іконнікова О.Левицький знову пише про Білогородку: “Через відсутність у Києві командуючого військами Київського округу мені думається, що Ви як Голова Археографічної Комісії, у завдання якої також входить “відкриття старожитностей”, мали б повну підставу доповісти справу щодо Білогородських старожитностей генерал-губернатору, чи не визнає він необхідним і можливим вжити заходи до охорони руїн стародавнього храму від винищення принаймні до тих пір, доки Військово-історичне товариство обговорить питання про те, як забезпечити збереження і наукове дослідження дорогоцінних залишків старожитностей, не порушуючи інтересів власника садиби.

Проїздом через Святошино я буду у Вас і покажу маленьку колекцію уламків, зібрану наскоро з тих руїн, тоді Ви й самі переконаєтеся, що це саме руїни стародавнього храму. Пробачте мою назойливість ... але мені

¹ Лист О.Левицького до В.С.Іконнікова 10 липня 1909 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр: 49870.

справді, боляче думати, що ми, київські історики і археологи, так довго ставилися байдуже до Білогородських старожитностей”¹.

Завдяки наполегливості О.Левицького в Білогородці розпочав розкопки відомий київський археолог Хвойка за дорученням Петербурзької археологічної комісії. Розкопку оглянув генерал-губернатор. На загальному зібранні Українського наукового Товариства у Києві 14 жовтня 1909 р. О.Левицький виступив з доповіддю “Археологічні розвідки в Білогородці”, де подав факти з історії Білогородки, розказав про останні археологічні знахідки, які свідчили, якого значимого успіху досягло давньоруське мистецтво в кінці XII століття². Проблемі дослідження княжого Білгорода присвячено ряд розвідок О.Левицького, опублікованих в газетах “Рада” та “Киевские вести” Завдяки енергійній діяльності О.Левицького товариством Нестора-Літописця було порушене питання “про вжиття заходів по збереженню й подальшому науковому дослідженню старожитностей Білогородки, так само як і інших цінних у археологічному відношенні місць південно-руського краю”³.

У 1903 р. О.Левицький як заступник голови Товариства Нестора-Літописця склав привітання, яке прочитав на святі під час відкриття пам’ятника І.Котляревському у Полтаві. Це було не тільки свято української культури, а й важлива суспільно-політична акція діячів українського національного руху. “Пам’ятник Котляревському, — висловився О.Левицький, — це пам’ятник не йому одному, але й тому живому народному слову, що в його тво-

¹ Лист О.Левицького до В.С.Іконникова 12 липня 1909 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 49869.

² Хроніка “Українського наукового т-ва” // Записки Українського наукового товариства у Києві. — К., 1910. — Кн. 7. — С. 110.

³ Сведения о заседании Общества Нестора-Летописца 11 октября 1909 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1911. — Кн. 22. — I—II, отд. I. — С. 31—32.

рах здобуло вперше літературну обробку і зробилося виразом вищих духовних інтересів багатомільйонного племені". Громадське значення цієї заяви мало особливий сенс, бо незадовго до неї в Києві відбувся XI Археологічний з'їзд, на якому гостра полеміка виникла з приводу вживання української мови. Тоді ж у пресі з'явилися ворожі до української мови статті Т.Д.Флоринського, а на її оборону — статті В.Б.Антоновича, В.П.Науменка, К.П.Михальчука, Ф.Є.Корша. На захист прав української мови О.Левицький виступав і на засіданнях Товариства Нестора-Літописця. Зокрема, великого громадського значення набуло засідання 20 листопада 1883 р., на якому відбулася дискусія з приводу мови часів Київської Русі і трохи пізнішого періоду. Професор О.І.Соболевський намагався довести правомірність великодержавницької теорії Погодіна. Проти цієї теорії виступив ряд опонентів, у тому числі й О.І.Левицький, який відзначив, що навіть у "Слові о полку Ігоревім" є багато українських мовних елементів.

Чимало статей О.Левицького надруковано в "Киевской Старине". Активним співробітником журналу він був протягом усього 25-річного періоду його існування. Ініціаторами створення журналу були О.М.Лазаревський і В.Б.Антонович. У своїх спогадах про перші кроки до заснування журналу Г.О.Лазаревський (син історика) писав: "Знову зібрався установчий комітет у складі Антоновича, Лазаревського, братів Лебединцевих. Притягнуто до участі також професора духовної академії Миколу Петрова — з типовим обличчям російського інтелігента 70—80-х років, в окулярах, з довгим руським волоссям, борідкою та вусами, і молодого вчителя Київської 4-ої гімназії Ореста Левицького, веселого, вродливого, чорнявого, як циган, — обох уже відомих істориків"¹. Українська інтелігенція дуже дорожила "Киевской стариной", вбачаючи в ній друкований орган, що мав служити "інтересам

¹ Л а з а р е в с ь к и й Г л і б. Київська старовина (спогади) // Українська література. — 1943. — № 7. — С. 112.

українського самовизначення”.

Поряд з О.Лазаревським О.Левицький віддав “Киевской старине” найбільше своєї енергії та творчого хисту. Журналові необхідно було мати свідомих ентузіастів історичної науки та борців за масове українське національне відродження. Більшість таких авторів працювала в ньому за мізерну оплату, або й зовсім безкоштовно. О.М.Лазаревський, В.Б.Антонович і О.І.Левицький відмовились взагалі від гонорарів на весь час свого співробітництва в журналі. Доля журналу хвилювала всю українську наукову громадськість, яка з болем і гіркотою переносила загрози його закриття через матеріальні нестатки. 17 лютого 1888 р. О.Левицький писав Яценкові — “А у мене тепер справ по горло(Одержано, нарешті, дозвіл про передачу “Киевской Старини” новому редакторові, мойому доброму приятелєві. Вживаємо разом найрішучиших заходів, щоб поліпшити видання. Вже приступили до друку першої книжки, яка може-таки встигне до 1 березня. В ній буде й моя праця, аркушів п’ять друкованих. Хочу й надалі не покладати рук”¹.

Для підтвердження цього висловлення знову звернімося до епістолярної спадщини О.Левицького. В ній, зокрема, знаходимо запис такого його висновку: “ в журнале слишком мало общєния с Слободской Украиной”². І як дієвий захід щодо виправлення становища листи О.Левицького до вихованця кафедри В.Антоновича — Василя Данилевича, що опинився у Харкові після закінчення навчання у Київському університеті. Ось характерний уривок одного з тих листів від 29 грудня 1903 р.: “Весьма Вам благодарна редакция “К.Ст.” за готовность сотрудничать в нашем журнале. Присланные Вами заметки по этнографии, по моему мнению, могут пригодиться для журнала, но

¹ Лист О.Левицького В.О.Яценку 17 лютого 1888 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53354.

² Лист О.І.Левицького В.Ю.Данилевичу, 17 січня 1903 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. XXIX, спр. 1180.

они написанні так неразборчиво, що в такому виді їх не-
льзя сдать в печать, а нужно переписувати, а для цього по-
ка нет у мене времени; сделаю это на досуге.

Во всяком случае, я еще раз повторю просьбу к Вам
и другим харковьянам: не забывайте, что в Киеве изда-
ется единственный журнал, посвященный нашему
краю и крайне нуждающийся в солидных сотрудниках.
В 1903 г. подписка у нас достигла небывало-высокой
цифры и вообще круг читателей в последние годы рас-
тет, а круг писателей редет: одни умирают, другие ста-
реют и дряхлеют, третьи почему-то умолкают. Спаси-
бо многоуважаемому Н.О.Сумцову, он один из харко-
вян помнит о нас (в янв. кн. появится его статья о мо-
лодом укр. писателе), а другие молчат. Возьмите на се-
бя труд напоминать им о нашей "Старине" У нас скуд-
но на исторические статьи, на рецензии, мы завели от-
дел "Текущих известий", где можно помещать заметки
из области современной жизни, — и что же? Заполняем
его одними газетными вырезками, ибо не имеем со-
бственных корреспондентов. Видите, как велики наши
нужды и какая широкая область для сотрудничества.
Не одни монографии, но и мелкие заметки и сообще-
ния могут быть нам очень полезны. Помагайте же нам
и сами, и других к тому же заохочивайте".¹

"На редакційних зібраннях, — згадував М.Василен-
ко, — я зустрічався з Ор. Ів., починаючи від 1891 р. і сте-
жив за його роботою. Він завсіді з великим захопливим
інтересом ставився до питання про чергову книжку "Ки-
евской старины", до матеріалів, які були в розпоряд-
женні редакції, до статів, які відповідали моментові
(ювілей та т. ін.). Всі доручення по читанню та виправці
статів, що надсилалися до редакції, він брав на себе охо-
че і виконував це швидко і звичайно в строк. Бракувало
редакції статів, матеріалу для відділу "Замітки", не було
в портфелі бібліографії, — Левицький охоче бравсь і за
це і розшукував серед своїх величезних записів цікаві до-

¹ Лист О.І.Левицького В.Ю.Данилевичу, 29 грудня 1903 р.
// Там же.

кументи для заміток або садовився за статтю чи рецензію. До “Киевской старины” він узагалі ставився дуже горливо”¹.

На сторінках журналу вчений опублікував значне число статей, присвячених різноманітним проблемам історії України. У них автор розглядає ряд аспектів з проблематики, що його цікавить, уважно досліджує окремі вузлові питання, які являють собою підходи до майбутніх узагальнюючих праць. На сторінках “Киевской Старины” О.Левицький опублікував такі свої праці, як: “Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст.”, “Тревожные годы. Очерки из общественной и политической жизни Киева и Юго-Западного края в 1811—1812 гг.”, “Очерки старинного быта Волыни и Украины”, “О положении крестьян Юго-Западного края во 2-ой четверти XIX ст.”, “Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах” та багато ін.

Серед архівних матеріалів до рук Левицького часто потрапляли цікаві рукописні літературні твори, пов'язані з діяльністю видатних історичних діячів. Левицький глибоко і всебічно аналізував ці твори на тлі доби. Яскравим прикладом є його цікава літературознавча розвідка “Афанасий Заруцкий, малорусский панегирист конца XVII — начала XVIII в.”

У ній Левицький розглянув історію і причини поширення панегіричного жанру у світській і церковній літературі до 30-х р. XVII ст. і в наступні десятиріччя. Він справедливо пояснював пишний розквіт панегиризму в Україні в умовах Речі Посполитої не тільки впливом польської літератури, системи освіти і науки, але й важким суспільно-політичним становищем православної церкви та культури взагалі. В таких умовах навіть письменники-полемісти вимушені були шукати собі “патрона”, мецената, фундатора публікації, писати різні похвали, марнувати свій талант і громадські покликання.

¹В а с и л е н к о Н. Академік Орест Іванович Левицький // Записки соціально-економічного відділу. — К., 1923. — Т. I. — С. 87.

На жаль, пустоцвітна панегірична література буйно цвіла в письменстві “волелюбної і демократичної країни”, тобто Української козацької держави протягом цілого століття (друга половина XVII і майже все XVIII ст. за небагатьма винятками). Причини цього Левицький бачив у традиційній схоластичній науці і освіті, які продовжували своє життя, і панегіричні твори й далі творилися польською і латинською мовами і були позбавлені живого, щирого одухотворення, отже справжньої поезії і далі залишилися відірваними від суспільно-політичних і державних потреб українського народу, розвитку його культури і, за словами дослідника, спричинилися до “вікової літературної безплідності”. Різко критикуючи панегіричну літературу, Левицький пише: “Країна переживає величезні кризи; у ній відбуваються безприкладні події, які сколихнули суспільне життя до самої основи і викликали із глибин народної думки і почуттів багате джерело поетичної творчості, — а малоросійські книжники і “пііти” не відгукуються на це жодним живим словом”¹. Подібну думку про цю ж літературу київських схоластів, професорів-академістів висловив і М. Грушевський 1930 р., але водночас і продовжив її, зазначивши, що на зміну панегіристам і схоластам прийшло знамените покоління козацьких канцеляристів, яке взялося за створення козацької історії.

Для розкриття та аргументації своїх поглядів Левицький використав творчу спадщину новгородсіверського протопопа Афанасія Заруцького, який 1688 р. склав панегірик Петрові I, його родині, князю Голіцину і гетьманові Мазепі, а 12 листопада 1708 р. в Глухові в соборній церкві в присутності імператора і його вельмож, гетьмана Івана Скоропадського, київського митрополита Йосафата Кроковського, де було оголошено анафему і вічне прокляття “злодію і зраднику” Мазепі, Афанасій Заруцький виголосив проповідь, оправдовуючи про-

¹ Левицький О. Афанасій Заруцький, малорусский панегірист конца XVII — начала XVIII ст. — К., 1896. — С. 6

кляття Мазепі і йому подібним. Проповідь сподобалась Петрові I, і той щедро винагородив протопопа козачими грунтами, млином, грошима. З цією ж метою 1717 р. Заруцький створив панегірик царській родині “Хліб ангельський”, який проаналізував історик.

Отже, літературна діяльність панегіристів, яка стала професією бездарних віршоплетів-римувальників, спричинилася до затримання літературного процесу протягом цілого сторіччя. Незважаючи на те, що на Україні існували школи, були люди, які здобули освіту в європейських університетах і академіях, на літературу дивилися як на розвагу, мистецтво прославлення людських слабостей, словесну декорацію для вищих прошарків суспільства. До такого аргументованого висновку прийшов Левицький, аналізуючи твори одного із другорядних представників панегіричної літератури того часу Афанасія Заруцького, який не залишив в літературі ніякого сліду, створив тільки два хвалебні твори і завдяки їм добився особистого збагачення і кар’єри.

На творчий доробок О.Левицького у “Киевской старине” звернув свою увагу Іван Франко, поставивши його ім’я в один ряд з іншими істориками, праці яких відігравали провідну роль у журналі.

Орест Іванович високо цінував українську мову. Заборона рідної мови дуже гнітила його. В листі Яценкові в січні 1881 р. він пише: “Зокрема, з дня на день очікується скасування заборони, що гнітить усе малоросійське, відкриття в Києві малоросійської газети”¹. В листі від 30 жовтня 1881 р. він знову торкається цієї теми: “Новина у нас — дозвіл малоросійської літератури й театру. Внаслідок цього в найближчому майбутньому передбачається ряд малоросійських спектаклів і концертів. До цього часу я дуже рідко бував у театрі, а тепер, відчуваю, доведеться часто відвідувати їх через патріотизм.

¹ Лист О.Левицького В.О.Яценку, січень 1881 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53314.

Та таки і скучив я здорово за своїм рідним!"¹

Незважаючи на жорстоке переслідування українського друкованого слова та культури, всупереч циркулярам міністра освіти, які забороняли вчителям гімназій друкувати свої статі "без ведома начальства", Левицький і в цих умовах продовжував свою плідну дослідницьку діяльність на ниві української культури, застерігаючи редакторів, щоб не виявляли його імені. В одному з листів він писав: "Чув я, що редакція має намір опублікувати додатковий список співробітників. Прошу поки що (підкреслено Левицьким — В.С., Л.М.) не вказувати в цій публікації мого імені, через недавній міністерський циркуляр, який заборонив викладачам гімназії брати участь у газетах інакше як з дозволу начальства"².

Поряд з багатьма наддніпрянцями дослідник надсилав свої праці, написані рідною мовою, до галицьких періодичних видань і так само прохав не розкривати його імені. Зокрема, популярний львівський часопис "Зоря" одержав подібне прохання не виявляти його участі в роботі журналу, оскільки він перебував "на державній службі"

Протягом свого творчого життя Левицький вимушений був свої праці, як і інші українські письменники і вчені, підписувати псевдонімами. Дослідники виявили 25 псевдонімів, серед них зустрічаються найчастіше такі: Лев-й, Беркут, Волинець, Луговой, Маячанець, Орленко тощо.

Але лише весною 1906 р. царський уряд, наляканий революційним рухом, під тиском наукової громадськості, змушений був скасувати циркуляр міністерства внутрішніх справ 1863 р. і горезвісний указ 1876 р. про заборону українського друкованого слова. Ці укази

¹ Лист О. Левицького В.О. Яценку, 30 жовтня 1881 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53326.

² Лист О. Левицького Лучицькому Івану Васильовичу, 26 березня. — Там же. — Ф. III, спр., 15256.

затримували наукові дослідження в різних сферах українознавства.

Незабаром після розкріпачення українського друку група вчених Києва заснувала "Українське наукове товариство". Його перші загальні збори відбулися 29 квітня 1907 р. "Товариство, — писав його голова М.С.Грушевський, — поставило собі почесне, але й не-легке завдання — відбудувати "розсипану храмину" української науки, розбитої, розруйнованої довгими часами репресій і заборон..., зібрати навколо себе робітників, що не переставали працювати в часах лихоліття на різних частях наукової української ниви і викликати з-поміж українського громадянства нові сили, охочі віддати свою енергію й здібності дослідам українського життя в минувшині й сучасності та популяризації наукових результатів серед ширших кругів нашої суспільности"¹.

З перших днів заснування Товариства О.Левицький брав у ньому активну участь (входив до складу ради, був заступником голови Товариства), постійно бував на засіданнях, читав доповіді, вміщуючи їх в записках Товариства та інших часописах. Так, 10 листопада 1909 р., О.Левицький розповів про давні форми українського співу і навіть з допомогою керованого ним хору проілюстрував зразки духовної музики XVII ст.². 1911 року Товариство відсвяткувало ювілей знесення кріпацтва. О.Левицький виступив на публічному науковому засіданні 23 лютого з доповіддю "Кріпацтво на Правобережній Україні", а 11 лютого на історичній секції про-реферував статтю Т.Осадчого "Українське селянство в історії і по знесенню кріпацтва". На засіданні історичної секції 6 квітня 1909 р. вчений виступив з доповіддю "Проводи Пирогова 1861 р." (після того надрукованого у "Літературно-науковому віснику").

¹ Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво // Записки Укр. наук. тов-ва в Києві. — 1908. — Кн. 1. — С. 14.

² Хроніка Наукового товариства в Києві // Записки Укр. наук. тов-ва в Києві — 1910. — Кн. 7. — С. 110.

У “Записках Укр. наук. тов-ва в Києві” вчений надрукував з своєю передмовою публіцистичний твір П.О.Куліша “Украинофилам”, свою власну розвідку “Церковні справи на Запоріжжі в XVIII ст.”, в якій показав енергійну боротьбу Коша за свої державні права як найвищої влади на території Запоріжжя та інші публікації розвідок і документів.

У 1913 р. на одному із своїх засідань рада Товариства ухвалила “розпочати видання тримісячного журналу “Україна” з поширеною програмою”. Журнал почав виходити за редакцією Михайла Грушевського, Федора Корша, Ореста Левицького і Олексія Шахматова.

Коли вийшла перша книжка “України”, весною 1914 р., до газети “Новое Время” була відправлена телеграма київського “Клуба русских националистов”, в якій зазначалося, що “київське руське громадянство глибоко обурене виступом секретаря Археоргафічної Комісії Левицького спільно зі звісним австрофілом М.Грушевським у виданнях українського наукового товариства сепаратистів” У відповідь генерал-губернатор Трепов наказав О.Левицькому надалі не брати участі “в таких небезпечних виданнях”.

З початком же світової війни 1914—1918 рр. усі українськомовні періодичні видання на території Російської імперії були заборонені. Брутально повели себе російські окупаційні власті і щодо українців Галичини, коли туди вступили царські війська. Ось особисті враження сина Ореста Івановича — Костянтина, військового лікаря російської армії, викладені в його безцензурному листі, переданому з оказією рідним до Києва: “тошно и горько видеть, во что обошлись Галиции наши победы. Всё, как водой смыло, их школы, газеты, университет, но это полбеды, а главное — пропала их низшая школа, все эти пожарники, райфайзеновские, кооперативные, спивочіи и другие общества. Пошли вносить “мир и свободу” Евлогии и Бобринские, заговорило “Новое Время”. Обидно видеть это и молчатъ. Среди наших офицеров безусловное невежество во всем, что каса-

ется здешних порядков и языков, и чем выше, тем большее нежелание знать. Встречался я с украинцами, как только мы начинали говорить по душам, то мне становилось обидно, и горько, и стыдно за то, что сделали наши. И как это можно так близоруко поступать и так сразу же дать чувствовать свою руку “подъяремным” и “освобожденным” (Во Львове учинили еврейский погром на всякий случай. Ничего, сошло удачно. Эх(Противно мне очень. Ну до свидания; скоро опять напишу, хотя писать не о чем, да и “страха ради иудейска” Костя”¹.

В роки світової війни жандармські охоронці Російської імперії посилили гласний і негласний нагляд за всіма національно свідомими українськими інтелігентами. Не обминуло недрімне око царської охоранки й особу О.Левицького, документальним свідченням чого є “Довідка із справ Київського губернського жандармського управління”, яка нині зберігається у Центральному державному історичному архіві України в Києві. В ній зазначено: “Левицкий Орест Иванович, статский советник, 65 лет, делопроизводитель Киевской Комиссии по разбору древних актов.

Состоял под негласным надзором полиции по распоряжению Департамента полиции от 26 августа 1893 г. за № 3546, каковой надзор, распоряжением Департамента полиции от 5 декабря 1893 года за № 6928, отмене.

Левицкий состоял сотрудником выходившего до настоящей войны в г.Киеве издания на украинском наречии под заглавием: “Записки украинского научного товариства у Київі”, редактором коего являлся известный руководитель мазепинского движения, бывший профессор львовского университета Михаил Сергеевич Грушевский”².

“Украинское наречие” і дослідження в сфері українознавства не давали спокою деяким шовіністам.

¹ Лист К.О.Левицького О.І.Левицькому, 23 вересня 1914 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 53673.

² ЦДІА України у м.Києві. — Ф. 274, оп. 4, спр. 601, арк. 54.

Отже, вчений змушений був підписувати свої статті псевдонімом “Л. Орленко”¹.

Входячи до редакції журналу, О. Левицький намагався зібрати і опублікувати матеріали про М. Костомарова. В листі до І. П. Житецького від 19 березня 1915 р. він писав: “Ось добре було б, якщо б Ви, йдучи за Еванг[ельським] словом, подали дещо з Костомаровського архіву рідному київському друку, який лише тимчасово примовк, але тепер збирається з силами знову підняти голос. Петроградські Ваші земляки можуть подати про це точні відомості”².

В останні роки свого життя О. Левицький був близьким до часопису “Літературно-науковий вісник”, активно співробітничав у цьому журналі, входив до складу редколегії, дуже часто публікував на сторінках часопису свої праці, зокрема історичні оповідання з Волинського життя XVI — XVII ст., з Поліського життя XVIII ст. та ін. О. Левицький удосконалював художню форму своїх оповідань (вони були написані на матеріалах актових книг), особливо композиційний бік, прекрасний історичний спокійний літописний стиль і мову, якою написані оповідання.

Знайомство О. Левицького з багатством архівного матеріалу розширювало загальний кругозір дослідника, давало йому ґрунтовні знання епохи, які спиралися на безпосередньому вивченні документів.

Тому критика схвально зустріла оповідання історика. Рецензуючи оповідання вченого на сторінках “Літературно-наукового вісника” Л. Старицька-Черняхівська писала, що “О. Левицький відомий учений історик і знавець старовини. Сі оповідання — се унісит в наші літературі. Натура надзвичайно щасливо злучила в особі О. Левицького великого знавця історії з талановитим бе-

¹ Грушевський М. Орест Левицький // Україна. — К., 1924. — Кн. 1—2, — С. 202.

² Лист Левицького О. І. до І. П. Житецького 19 березня 1915 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. І, спр. 48526.

летристом. В сій здатності малювати перед читачем до-
стеменних живих людей відомої епохи, живих в їх ото-
ченню, в їхнім життю, в їхній мові, в їхнім почуттю, і
полягає головна сила творчості О.Левицького”.¹

Рецензенти відзначали, що своїми оповіданнями
О.Левицький передрішив майбутнє української істо-
ричної повісті.

Сучасний дослідник творчості О.Левицького пише,
що він “старався підняти історичну прозу до рівня на-
укового сприйняття, дати такі художні твори, які зму-
шували б українського читача осмислювати
національну історію через конкретику соціально-побу-
тових реалій, усвідомлювати свою самобутність в за-
гальноєвропейському історичному процесі, обороняти
її від національного нівелювання польською і
російською історіографією й історичною белетристи-
кою. В плані соціальному — історична проза О.Ле-
вицького була формою політичної боротьби за
національну окремішність України, а в плані мистець-
кому — перспективним художнім напрямом, що виво-
див українську історичну прозу із наїждженої колії ро-
мантичної патріотики на широку дорогу філософсько-
го і психологічного осмислення національної історії”².

Як високо цінувались невичерпні знання О.Левицько-
го як історика і його талант художника слова, його мис-
тецький смак свідчить той факт, що, наприклад, Леся
Українка, авторка історичної драми “Бояриня”, задуму-
ючи наприкінці свого життя низку інших творів,
спеціально радилась з О.Левицьким. Про це розповідає
її мати — Олена Пчілка: “У Лесі ще було скільки наміче-

¹ С т а р и ц ь к а - Ч е р н я х і в с ь к а Л.М. Рец.: (Новини
нашої літератури) Орест Левицький. Волинські оповідання. З
життя XVI та XVII вв. — Київ, 1914 // Літературно-науковий
вісник. — Т. 65. — Кн. 6. — С. 494—499.

² Б а р а н Є.М. Українська історична проза другої
половини XIX — початку XX ст. і О.Левицький // Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук. — Київ, 1994. — С. 16—17.

них нових тем, oprіч уже готової “Боярині” — про них вона радилась з Ор. Ів. Левицьким, під той час саме вийшли його “Волинські оповідання”, де так живо описано життя на Україні ще до злуки з Москвою. Між тими наміченими оповіданнями у Лесі було одно, що вже стояло так би сказати на черзі, і Леся особливо радилась про всі постаті до цього оповідання. Називатися мало воно “Молода пані Петруся полюбила”. Ор. Ів. Левицький приніс свої оповідання, і вони вдвох багато толкувалися про вибір типів і ситуацій на Лесине оповідання”¹.

Знайомство О. І. Левицького з величезною кількістю архівного матеріалу, глибоке знання джерел зробили його визначним знавцем історії України. До нього часто зверталися вчені М. Грушевський, А. Кримський, О. Лазаревський, М. Аркас, В. Модзалевський та ін.: одні за порадами, інші просили знайти ті чи інші документи. Потрібно було дати історичну довідку про Острозький замок, Орест Іванович зразу пише їй і посилає адресату. О. Лазаревському знадобилися матеріали про Литовський статут і пристосування його до духівниць (тестаментів), і Орест Іванович знайшов 6 духівниць першої половини XVIII ст. в документах Луцького братства. М. Аркас, автор “Історії України-Русі”, писав до Ореста Івановича: “...Я почав писати коротеньку, популярну Історію України, ілюстровану, у три рази простішу ніж, як Ви мабуть знаєте, Істор. України-Руси О. Барвинського у Львові, у неї більш 200 ілюстрацій у тексті. Тепер я довів цю працю до часів Мазепи і ніде не можу знайти певного портрета цього гетьмана; якось мелькнуло у часописах, що, десь у Харківському повіті, хтось знайшов дійсний портрет Мазепи, чи не знаєте Ви, вельмишановний Добродію, де б достати фотографію з його, а якщо ні — то який з досі друкованих портретів радитимете помістити у Історії...”²

¹ Пчілка Олена. Оповідання. — Харків, 1930. — С. 42, 43.

² Лист Аркаса М. до Левицького О., 25 серпня 1905 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 87, спр. 73.

Орест Іванович зібрав відомості, які цікавили М. Аркаса і надіслав йому листа. У відповідь М. Аркас писав: "...Бажаючи мати хоч поскільки-небудь відповідний дійсному образу цього Гетьмана, я звернувся з проханням до Доб. Шелухина, доглядача Музею Тарновського, і прохав його вислати мені фотографії тих портретів Мазепи, що є у Музею, може ще й знайду, що одповідатиме тому образу, що вважається мені таким ясним і характерним. Портретів, що у "Київській старині", я й сам не думав містити, один, що знайдено у Лаврі, дійсно не його, а другий, у якомусь шлику, то прямо фантазія маляра, та ще й Біг його зна на яку тему.

У всякому разі дуже, дуже дякую Вам за Ваш шановний лист і просю — пробачте мені завданий клопіт.

Щиро поважаючий і по всяк час готовий до послуг Ваших Микола Аркас"¹.

Дуже часто Оресту Івановичу доводилось водити по Києву екскурсії. Він водив гостей під час святкування 900-річчя християнства і відкриття пам'ятника Богдану Хмельницькому у 1888 р., а також делегатів XI Археологічного з'їзду 1899 р. Часто робив екскурсії з гімназистами, з майбутніми вчителями, які щороку приїздили до Києва не тільки з України, але й з Петербурга. "Щоб знати Ор. Ів., як оповідача, — пише М. Василенко, — треба було раз-другий походити з ним в екскурсії по Києву. Я чув трьох видатних керівників наукових екскурсій по Києву — В.Б. Антоновича, П.Г. Житецького і Ор. Ів. Левицького. Таких, як вони, вже нема і не буде. Ніхто з сучасних знавців Києва не може порівнятися з ними. Давній Київ у них — це була ціла історія України, ілюстрована живими пам'ятниками старовини. Для цього потрібне було велике знання історичних подій, їх значення і сили. І в оповіданнях Антоновича, Житецького і Левицького давній Київ — це був цілий історичний світогляд, який мав за ґрунт народне життя в його минулому. Колись

¹ Лист Аркаса М. до Левицького О., 15 грудня 1905 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 87, спр. 74.

Ор. Ів. Левицький показував, в моїй присутності, Софійський собор невеличкому гурткові екскурсантів. Дійшли до Куп'ятицької ікони Божої Матері. Він розказував про куп'ятицький монастир, що був у Пинському повіті, про Афанасія Кальнофойського і його оповідання про ікону, про боротьбу уніатів з православними за монастир і про те, яким чином ікона попала в Київ — і перед слухачами поставали, наче живі, образи минулого та вперта релігійна боротьба, її зміст і напрямок, і мирна ікона, що стоїть у Софійському соборі — поставала в новому історичному розумінню народно-релігійного прапора для боротьби. Слухачі не тільки бачили пам'ятник мистецтва, ба й розуміли його історичну вагу”¹.

Орест Іванович був відомий громадськості як чудовий лектор, який досконало володів предметом своїх досліджень з історії України. Його неодноразово запрошували читати лекції народним учителем на педагогічних курсах у Києві, Полтаві, Харкові (1909, 1910, 1912, 1917 рр.) В одному з привітань до вченого народні вчителі України писали: "Докладно знати народ, що серед його живеш, і для його працюєш — це перша й неодмінна умова корисної діяльності учителя на селі. А чи-ж можна досягти того, ввійти в саму душу народню, зрозуміти її, че знаючи минулого краю, минулого, в якому десь глибоко вкорінилися початки того процесу, що наслідком своїм дав нам сучасне становище нашого народу, минулого, в якому кров і піт, праця і досвід попередніх поколінь. А тим часом в холодних мурах чужої школи не почули ми ані слова правдивої науки про те, як жив наш народ, до чого прямував він, за що побивався і боровся. Історичний процес українського народу, ті великі ідеї, що вели його тяжким шляхом героїчної боротьби за кращу долю, ті ідеали громадського життя, які склав він собі і до яких ішов, незважаючи на прикрі розчарування, на надмірні жертви, — все це було для нас terra incognita.

¹ В а с и л е н к о Н. Академік Орест Іванович Левицький // Записки соціально-економічного відділу.—К., 1923.— С. 96.

Для нас, що мали вчити той самий народ, як треба жити. І тут у допомозі нам стали Ви, Високоповажний Лекторе. Своїми лекціями, де в простій і зрозумілій формі подавали те, що витворила історична наука упертстю працею щирих робітників, вірних синів свого народу, будили Ви думи про рідний край. Знайомлячи нас з стародавнім святим Києвом, нашим культурним огнищем, Ви разом з тим подали нам схему української історії, вернули нам право на наше минуле, трагічний образ якого, краючи серця, сповняючи їх слізьми, нагадуючи про обов'язки перед Україною, розбуджуючи самосвідомість та разом з тим подаючи надію на кращу будучність, оживав у Ваших словах, зогрітих такою любов'ю до рідного краю. І за це ми, народні вчителі України, складаємо Вам щирю й глибоку подяку. Час і обставини на превеликий жаль не дали Вам змоги спитись перед аудиторією докладніше над рідною історією, довести її до наших часів, — тим-то, прощаючись сьогодні з Вами, ми не тратимо надії зустрітись ще, почути з Ваших уст авторитетне слово, що вияснило б з усіх боків минуле нашого народу в усій його різнобарвній красі і величності. Соціального курсу історії України сподівається українське учительство, в душу якого Ви, Дорогий Лекторе, заклали міцні підвалини знання минулого, на якому твориться величезна будова сучасного”¹.

Але за роботою курсів для українських вчителів, які організовували місцеві земства і запрошували для читання лекцій авторитетних вчених, уважно стежили царські чиновники. Щоб не допустити читання лекцій з української історії, літератури, мови, етнографії, вони скорочували програму, а інколи й термін тривалості лекцій. Лише поодиноким лекторам, свідомим патріотам, вдавалося на конкретних темах краєзнавства, скажімо про історію Києва, висвітлювати важливі проблеми історії

¹ Привітання народних учителів України О.Левицькому // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 1, спр. 11817.

всієї України. Але це не проходило непомітним для ока шовіністичних публіцистів. Так, реакційні газети “Киевлянин”, а за нею й “Московские ведомости” та “Черниговское слово” характеризували лекції О.Левицького про історію Києва і влаштовану для вчителів виставку українських підручників як “мазепинську пропаганду”¹.

Брутальні нагінки на українство з боку царських властей та їх ідеологічних прислужників залякували самодіяльних земських організаторів учительських курсів, і вони змушені були відмовлятися від пропозицій щодо читання лекцій з історії України. Так сталося з Харківською губернською земською управою, яка, посилаючись на свою поінформованість про участь О.Левицького як лектора “по южно-русской истории” у роботі літніх учительських курсів у Полтаві 1910 р., звернулася до нього ж 11 лютого 1912 р. з офіційним запрошенням “взять на себя чтение лекций по южно-русской истории и литературе и на предстоящих Харьковских учительских курсах”². Згоду прочитати курс “южно-русской”, тобто української історії адресат дав, а щодо “истории южно-русской литературы” порекомендував запросити “опытного специалиста и хорошего лектора” в особі Івана Матвійовича Стешенка³ — справді відомого літературознавця, а до того ж одного з провідних діячів українського національного руху.

Однак раптом хід цих переговорів пішов у зворотному напрямку. В середині квітня того ж року О.Левицький одержав з Харкова короткий лист такого змісту: “Харьковская губ. управа, принося свою благодарность за любезное согласие Ваше прочесть лекции по южно-русской истории, к сожалению лишена возможности

¹ 1 На Украине и вне ее / Украинская жизнь — 1912. — № 7—8. — С. 109—110.

² Лист Відділу народної освіти Харківської губернської земської управи до О.Левицького, 11 лютого 1912 р. // ЦДІА України у м.Києві. — Ф. 1143, оп. 1, 1912, спр. 1, арк. 1.

³ Лист О.Левицького до Харківської губернської земської управи (б.д.) // Там же. — Арк. 2 зв.

воспользоваться таковым. По независимым от Управы обстоятельствам, выяснившимся лишь в самое последнее время, данный предмет не может быть включен в программу учительских курсов”¹.

Відомо, що чисто український матеріал, як вистави, концерти, літературні вечори не дозволявся царськими чиновниками без рівноцінного російського матеріалу. Це ж стосувалося і лекцій з історії України для народних вчителів. Розуміючи цю політику, О.Левицький, щоб прочитати вчителям лекції з історії України, просив своїх знайомих фахівців історії Росії прочитати водночас лекції з історії Росії. З цього приводу він писав до Є.О.Ківлицького у травні 1910 р., коли вперше організувалися літні учительські курси: “Бога ради не відмовляйтеся від участі в читаннях, інакше і мені не доведеться читати. Скажуть: “русской истории” не нашли лектора, а з української, бачте, нашли”².

Національно-визвольні змагання в Україні 1917—1920 рр. відкрили “друге дихання” у науковій і громадській діяльності О.Левицького. Вже у червні 1918 р. його уведено до складу счолоної О.Шульгіним політичної комісії при Народному міністерстві справ закордонних, яка готувала проект мирного договору між Українською державою і Радянською Росією³. Разом з іншими вченими О.Левицький проводив велику роботу по організації Всенародної бібліотеки (нині — Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського НАН України), подарував їй свою цінну книгозбірню, розгорнув діяльність щодо збереження пам’яток старожитностей, мистецтва, книжкових фондів бібліотек Києва і України. За пропозицією вченого був створений

¹ Лист О.Левицькому від Відділу народної освіти Харківської губернської земської управи, 9 квітня 1912 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 1, спр. 11823.

² Лист О.Левицького до Є.Ківлицького 11 травня (1910 р.) // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 71, спр. 741.

³ ЦДІА України у м.Києві. — Ф. 1143, оп. 1, спр. 12, арк. 1—2.

“Комітет для охорони пам’яток історії та мистецтва”. У січні 1919 р. була створена Велика Рада міністра освіти з професорів вищих шкіл і видатних громадських діячів. До цієї Ради разом з Д.Багалієм, А.Кримським, Є.Тимченком та іншими вченими був запрошений також О.Левицький. Вони були піонерами по розбудові довгоочікуваної ними і всім українським народом національної освіти¹.

Яскравим свідченням високої поваги патріотичної громадськості до О.Левицького, як до одного з вірних синів України, несхитно відданих “великій українській національній ідеї”, є збережений в його архіві документ з того ж періоду гетьманської Української держави. Йдеться про підписане видатним українським ученим-культурознавцем і теологом І.Огієнком запрошення О.Левицькому взяти участь в урочистостях з нагоди відкриття першого українського державного університету. Ось повний текст цього документа — дуже багатозначного як у долі всієї України, так і у біографії О.Левицького: “Високоповажний пане Добродію(

З 1-го липня 1918 року в місті Кам’янці-Подільському заложено нове вогнище вищої української культури — Кам’янець-Подільський Державний Український Університет. Заложено цей університет надмірною працею свідомого громадянства міста Кам’янця особливо, при повсякчасній допомозі Міністерства Освіти Української Держави.

Новий Університет, що вже з свого географічного положення найближчий до високої західно-європейської культури, не буде звичайним Університетом східного типу: при Кам’янець-Подільським Державним Українським Університеті закладається вперше на сході Слов’янства Богословський факультет, і крім того, на історико-філо-

¹ЦДІА України у м.Києві. — Ф. 1143, оп. 1, спр. 2, арк. 1; Архів Президії НАН України — Особова справа академіка О.І.Левицького. — Арк. 8, 9; Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р. — К., 1919. — С. 118—119.

логічним факультеті вже відкрито дві нових національних кафедри: одна польської, друга єврейської літератури й історії. Вірний кращим традиціям європейських університетів, новий Кам'янець-Подільський Державний Український Університет матиме на цілі неупинну наукову працю на користь рідної української культури.

У вівторок 22 жовтня (нов. стилю) 1918 року в місті Кам'янці-Подільському відбудеться урочисте свято відкриття нового огнища вищої української науки — Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. На це величезне свято цілої України запрошуються всі вірні сини її, а також і всі ті, хто співчуває великій українській національній ідеї.

На це величезне свято України запрошуємо й Вас, Високоповажний пане Добродію, і сподіваюсь на святі цим бачити Вас особисто, аби всім вкупі новій нашій Alma Mater щиро побажати: *vivat, floreat, crescat!*

Ректор Кам'ян.-Под. Держ. Укр. Ун.

Професор І.Огієнко”¹.

Коли в той же період гетьманської Української держави розпочалася робота над заснуванням Української Академії наук, і до цієї справи було залучено О.Левицького. Він разом з В.Вернадським, А.Кримським, Д.Багалієм став одним з її засновників. Перше спільне засідання Української Академії наук відбулося в будинку “Українського наукового товариства в Києві” під головуванням новообраного академіка О.Левицького. На цьому засіданні президентом УАН обрали В.І.Вернадського, а неодмінним секретарем А.Ю.Кримського. На першому ж засіданні УАН О.Левицький був обраний головою Комісії по кафедрі українського звичаєвого права, яка входила до складу Відділу соціальних наук. Співробітники Комісії звичаєвого права під керівництвом О.Левицького розпочали активну діяльність, студіюючи українське звичаєве право. Крім теоретичних

¹ Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. 81, спр. 135.

проблем, дослідження джерел, студіювання історії звичаєвого права, Комісія вивчала “родинно-правові звичаєві стосунки, родинний лад, становище жінки, устрій двору, будову майнових стосунків, спільну сукупну власність в рамках двору, договірні взаємини, спадкування та багато інших питань”¹. Працюючи в цій комісії, О.Левицький готував до друку актові матеріали XVI — XVIII ст., водночас передаючи свій досвід молодим спеціалістам. За допомогою до нього зверталися відомі вчені Москви і Петербургу. Зокрема, один з укладачів нового цивільного уложення М.М.Рейнке, перебуваючи в Києві, спеціально зустрівся з Левицьким, щоб з’ясувати деякі питання щодо шлюбного і родинного права України².

Будучи глибоко обізнаним з давніми українськими документами, О.Левицький очолював також Правничо-термінологічну комісію, яка збирала українську юридичну термінологію для юридичного словника. Джерелом для цього прислужилася термінологія давніх актів і практика різних судових установ. О.Левицький чудово володів живою українською мовою, добре знав мову різних давніх документів, зокрема давню побутову і юридичну термінологію.

Очолоюючи Соціально-економічний відділ, О.Левицький був також головою “Товариства правників” Співробітники цього товариства виступали з доповідями на різні юридичні теми, вивчали Литовський статут 1588 р., а також гетьманські договори. Були встановлені тексти договорів Б.Хмельницького, Многогрішного, Самойловича, Мазепи, Скоропадського і Апостола.

Крім того, О.Левицький брав активну участь в роботі Археографічної комісії при Першому історично-філологічному відділі. Він готував до друку пам’ятку ук-

¹ Комісія звичаєвого права // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. X, спр. 1216.

² Лист О.І.Левицького до В.С.Іконникова 7 грудня 1905 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. III, спр. 49876.

раїнської мови XVII ст. — “Учительне Євангеліє 1670 р.”, а також нове перероблене видання свого дослідження про шлюбне право на Україні в XVI — XVII ст., продовжував працювати над “Літописом Самовидця” і думав про його нове наукове видання українською мовою разом з додатками, примітками, науковими коментарями. Мріяв О.Левицький видати працю Самійла Величка. Разом з Д.І.Багалем О.Левицький працював в Комісії для видання творів Т.Шевченка, М.Драгоманова, В.Антоновича, І.Франка.

Крім наукової роботи, О.Левицький багато сил і енергії віддав організаційній роботі по налагодженню діяльності академічних установ. Восени 1919 р. В.І.Вернадський виїхав у справах Академії наук до Ростова, пізніше він потрапив до Криму, де перебували його рідні. Тут В.І.Вернадський став працювати професором, а незабаром його призначили ректором Таврійського університету. Після “визволення” Криму Червоною Армією (початок 1921 р.) він виїхав до Петрограда, де йому запропонували очолити Радієвський інститут. Перебуваючи за межами України, В.І.Вернадський надіслав до Києва офіційну заяву з проханням звільнити його з поста президента УАН, оскільки був позбавлений можливості виконувати свої обов’язки. Про все це є документальні свідчення з особового фонду академіка В.І.Вернадського, що зберігається в Архіві РАН у Москві (ф. 518, оп. 2, спр. 70), та з офіційних протоколів спільних засідань УАН за 1919 р. Зокрема, першим пунктом протоколу від 19 грудня 1919 р. записано таке: “Зважаючи на довгу відсутність Голови-Президента акад. В.І.Вернадського, одногосно обрано найстаршого літа ми акад. О.І.Левицького, щоб він був заступником Голови-Президента Української Академії наук аж до того часу, доки відбудуться вибори нового Голови-Президента”¹.

Документи, які підтверджують обрання О.І.Левиць-

¹ Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праць до кінця 1919 року. — К., 1919. — С. 154. Документи друкуються мовою оригіналу, із збереженням їх стилю та лексики.

кого заступником президента і виконання ним обов'язків президента в 1919—1921 рр., є також в особовій справі ученого, що зберігається в Архіві Президії НАНУ. Тут, зокрема, зберігається й копія посвідчення від 16 червня 1920 р., підписаного неодмінним секретарем УАН і виданого О.І.Левицькому. В ньому, зокрема, йдеться про те, що він “в настоящее время с 13 мая 1920 г. является председателем Отдела Социальных наук Академии и по постановлению Общего собрания от 19/XII.1919 г. выбран Товарищем Председателя-Президента Академии наук”¹.

В анкеті від київського губернського відділу Всеросійського союзу робітників освіти і культури, складеній 2 січня 1922 р., О.І.Левицький записав про себе: “Був членом Академії і виконуючим обов'язки президента 2 роки”².

Це ж саме підтверджує й опублікований після смерті О.І.Левицького біографічний нарис про нього, написаний академіком УАН М.П.Василенком: “Коли виїхав з Києва Президент Української Академії наук акад. В.І.Вернадський, О.І.Левицький був за Президента”³.

В офіційних “Звідомленнях про діяльність УАН”, які друкувалися тоді періодично, зазначено: “Виборним Головою-Президентом Української Академії наук був акад. В.І.Вернадський, неодмінним секретарем — акад. А.Е.Кримський. В разі відсутності В.І.Вернадського, якому часом доводилося їздити в командировання, його заступав або акад. Д.І.Багалій, або акад. О.І.Левицький”⁴.

У липні 1919 р. акад. Д.І.Багалій порушив питання

¹ Архів Президії НАН України — Особова справа акад. О.І.Левицького, арк. 6.

² Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф. I, спр. 11846.

³ Василенко М. Академік Орест Іванович Левицький (б.м. і р.). — С. 44.

⁴ Звідомлення про діяльність УАН з часу заснування до 1 січня 1920 р. — К., (б.р.).

про можливість свого виїзду з Києва у наукове відрядження¹. Він здійснив свій намір і вже з 1920 р. постійно жив у Харкові. Д.І.Багалій практично усунувся від керівництва Академією наук, тягар якого цілком ліг на О.І.Левицького. “Звідомлення УАН за 1921 рік” повідомляє про це так: “Найвищим органом для цілої Академії наук являється “Спільне зібрання” всіх дійсних академіків всіх її відділів, або академічна “Рада”, під головуванням Президента Академії наук. Таким Головою-Президентом попереду у 1921 р. був академік О.І.Левицький (Історія права)...”². Ця інформація опублікована також на сторінках офіційного органу Наркомосу УСРР³.

Додаткові відомості про президенство О.І.Левицького в Академії наук подає преамбула до звіту про діяльність цієї установи, опублікованого в 1924 р.: “Найвищим органом цілої Академії являється Спільне зібрання (ординарних академіків усіх її відділів) або Академічна Рада. Інакше “Конференція” на чолі з головою-президентом Академії наук.

Протягом п'ятьох літ президенти мінялися не раз. 1918—1919 президентував акад. В.І.Вернадський (мінералог). Та він од'їхав до Петербурга, щоб у лабораторії петербурзької Академії Наук докінчити свої спроби і студії над радієм, а далі здобув командування до Парижа. Після Вернадського в 1919—1921 р. президентом був акад. О.І.Левицький (звичаєве право). Та в кінці 1921 р. він поїхав на село трохи підлікуватися.* Тоді по-

¹ Перший піврік існування УАН у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. — К., 1919. — С. 145.

² Звідомлення ВУАН за 1921 р. — Берлін, 1923. — С. 8.

³ Наука на Україні. — 1922. — № 3. — С. 229.

* Як свідчать офіційні документи Академії наук, О.І.Левицький виїхав тоді з Києва у наукове відрядження для збирання матеріалів з історії народного звичаєвого права (див. цитовані нами далі витяг з протоколу № 113 спільного зібрання УАН та відповідні заяви О.І.Левицького. — В.С., Л.М.)

саду президента обіймав акад. М.П.Василенко (історик права).^{*} Тільки ж у березні 1922 р., згідно з розпорядженням із Харкова, усунуто акад. Василенка з посади президента і на його місце знов обрано старенького О.І.Левицького. Але в травні 1922 р. президент О.І.Левицький помер і замість його вибрано і затверджено харківською центральною владою акад. В.І.Липського¹.

В даному разі цитується витяг із звіту, написаного академіком УАН А.Ю.Кримським — найкомпетентнішою людиною у цих справах, бо з часу заснування Академії наук він був її неодмінним (ученим) секретарем. Цей документ свідчить про те, що саме у найважчий період громадянської війни і післявоєнної розрухи один з провідних засновників УАН не випускав із своїх рук керівництво її діяльністю. За той час, коли О.І.Левицький виконував обов'язки президента, відбулося 64 спільних зборів УАН (до нього — 35).

В "Архіві А.Ю.Кримського", що зберігається в Інституті рукописів Національної Бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України знаходимо і протоколи спільних зборів УАН за 1919—1922 рр., які розповідають про обрання на посаду президента Академії наук академіка О.І.Левицького, та про вшанування його пам'яті після смерті. Подаємо витяги з деяких протоколів.

I 26219

ПРОТОКОЛ № 108

Спільного зібрання Української Академії Наук

25 липня 1921 р.

Головує акад. М.П.Василенко

2. Дотеперішній в.о. Президента акад. О.І.Левицький

^{*} На посаді президента УАН М.П.Василенко перебував з 25 липня 1921 р. по 6 березня 1922 р. (див. витяги з протоколів №№ 108, 134 спільних зібрань УАН, які нами подаються далі).

¹ Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 р. — К., 1924. — С. 6.

оголосив, що з підписанням протокола він передає головування новообраному Голові-Президентові акад. М.П.Василенку. Одноголосно принесено щире подяку акад. Левицькому за його дуже тактовне, чисто академічне двохлітнє виконання посади Голови-Президента Академії наук.

Підписи:

*М.Василенко
Ор.Левицький
та ін.*

I 26224

ПРОТОКОЛ № 113

Спільного Зібрання Української Академії Наук

6 вересня 1921

8. Одкомандировано, згідно з поданням од Відділів: акад. М.Т.Біляшівського для археологічних дослідів по Київщині і акад. О.І.Левицького для зібрання матеріалів по народньому праву в бувших волосних судах Золотоношського, Лохвицького та Лубенського повітів на Полтавщині.*

* Згідно із статусом ВУАН відрядження надавали відділи Академії наук, до яких входили академіки. Отже, 25 серпня 1921 р. О.І.Левицький звернувся до Соціально-економічного відділу з такою заявою:

"Маючи певну відомість, що в Золотоношському повіті Полтавської губ. знаходяться цікаві матеріали по історії народного звичаєвого права України, прошу відділ дати мені чотирьохмісячну командировку в Золотоношський повіт для розшукування і збирання зазначених матеріалів з охороною мого утримання" (Архів Президії АН УРСР. Особова справа О.І.Левицького, арк. 27).

17 лютого 1922 р. О.І.Левицькому, очевидно, у відповідь на його заяву чи передане якимсь чином усне прохання був направлений офіційний лист, в якому йшлося про продовження йому відрядження. Наводимо повний текст цього листа:

"17/II-22 р.

До акад. О.І.Левицького

Вельмишановний Оресте Івановиче!

I 26245

ПРОТОКОЛ № 134

Спільного Зібрання Української Академії Наук
6 березня 1922 р.

2. Переведено через потайне балотування вибір Голови-Президента Академії Наук.

Попереду через закриті записки подано імення бажаних кандидатів. Названо було: Василенка, Граве, Іконникова, Корчака-Чепурківського, Кримського, Липського, Орженицького, Пфейффера, Левицького, Тутківського. З поміж них перші восьмеро рішуче відмовилися кандидувати і на потайне балотування доставлено було лиш акад. О.І.Левицького та акад. П.А.Тутківського. Акад. О.І.Левицький зібрав 12 голосів "за", а вісім "проти" П.А.Тутківський зібрав 5 голосів "за", а 15 "проти". Тому що статут вимагає, щоб президентові припала не звичайна, а абсолютна більшість голосів, саме ж 2/3 голосів, то обрання президента переноситься на чергове спільне зібрання 20 березня 1922 р.

3. Товаришем Президента обрали В.І.Липського. В.І.Липський проти 6 невиборчих голосів зібрав 14 виборчих, тобто потрібну абсолютну більшість, і таким чином, зівставсь обраний на Товариша Президента Академії наук.

I 26248

ПРОТОКОЛ № 137

Спільного Зібрання Української Академії Наук
27 березня 1922 р.

Головує віце-Президент акад. Липський В.І.

2. Переведено через потайне балотування вибір Голови Соціально-Економічного Відділу 2 лютого б.р. (проток. № 76, § 546) постановлено продовжити строк Вашого командировання до першого липня 1922 р.

Голова Соціально-Економічного Відділу
академік Василенко"

Там же, арк. 33)

лови-Президента Академії Наук. З двох балотованих кандидатів О.І.Левицького та П.А.Тутківського, обрано О.І.Левицького більшиною всіх голосів проти чотирьох.

I 26251

ПРОТОКОЛ № 140

Спільного Зібрання Української Академії Наук
22 травня 1922 р.

Головує акад. В.І.Липський

2. Віце-Президент Акад.наук. акад. В.І.Липський повідомив, що 9 травня 1922 р. упокоївся президент Академії наук академік Орест Іванович Левицький, перебуваючи на Драбівській Дослідній Станції в Золотоноському повіті на Полтавщині. Вшановано пам'ять незабутнього покійника через вставання з місць. В неділю 27 травня постановлено одслужити по ньому врочисту панахиду в Соборі Святої Софії, а окрім того має бути влаштовано на його честь окреме прилюдне наукове засідання Академії Наук. Сільській громаді с.Митлашівка* — послати подячний лист за те, що вона поховала акад. О.І.Левицького на цвинтарі біля церкви.

I 26252

ПРОТОКОЛ № 141

Спільного Зібрання Української Академії Наук
29 травня 1922 р.

4. Постановлено присвятити урочисте зібрання Академії Наук пам'яті покійного Голови-Президента академіка О.І.Левицького в неділю 18 червня 1922 р. Доклади зроблять акад. М.П.Василенко та С.О.Єфремов.

5. Постановлено: доручити делегатам, що поїдуть до Харкова, клопотатися перед Центральною Владою, щоб удову покійного президента О.І.Левицького забезпечено

* Нині с.Митлашівка Драбівського р-ну Черкаської області.

було спеціальною харчовою пайкою та грошовою пенсією.

Як свідчить аналогічний протокол № 143 таке урочисте спільне зібрання справді відбулося 18 червня 1922 р. під головуванням новообраного президента ВУАН академіка В.І.Липського. Вшанувати покійного прийшли не тільки дійсні академіки і співробітники ВУАН, а й численна інтелігенція Києва. Присутні заслухали доповіді: 1. Академіка М.П.Василенка “Життя покійного Голови-Президента Академії Наук Ор.Ів.Левицького і огляд його наукової діяльності” і 2. Академіка С.О.Єфремова “О.І.Левицький як письменник-белетрист”. До доповіді академіка М.П.Василенка неодмінний секретар ВУАН академік А.Є.Кримський зробив деякі короткі додатки, а саме — “про дуже прихильне відношення покійного академіка до запровадженого в церквах богослужіння живою мовою українською, замість мертвої церковнослов'янської”

Крім того пам'ять президента ВУАН, патріота — вченого була вшанована урочистими засіданнями Історично-філологічного відділу ВУАН, Історичного товариства Нестора-Літописця та Товариства правників. Тут були заслухані 2 доповіді: М.П.Василенка — “Пам'яті акад. Ор.Левицького” і “Академік О.І.Левицький і його діяльність у царині виучування українського звичаєвого права” і доповіді: С.О.Єфремова — “О.І.Левицький як письменник”, В.О.Романовського — “Історичні праці О.Левицького”; В особовій справі О.І.Левицького (арк. 35) зберігається й копія листа, написаного у червні 1922 р. і підписаного віце-президентом ВУАН В.І.Липським та неодмінним секретарем ВУАН А.Ю.Кримським. Лист адресовано Всеукраїнському комітету сприяння вченим. У ньому, зокрема, йдеться про великі наукові заслуги померлого президента ВУАН:

“9 травня цього 1922 р. помер бувший Голова-Президент Всеукраїнської Академії наук, видатний український вчений (офіційного ступеня він не мав бо за напрям його наукової діяльності його не було затверджено при тодішньому царському університеті) Орест

Іванович Левицький... Великі заслуги покійного перед українською історичною наукою (він самотній і перший у нас дослідник побуту історичного народного та умового руху на Україні)” Слід зазначити, що друкований орган ВУАН “Звіdomлення” двічі — в 1922 і 1924 рр., а також орган Наркомосу УСРР журнал “Наука на Україні” у 1922 р. навіть прямо і беззастережно називали О.І.Левицького президентом УАН у період 1919—1921 рр., коли з Києва виїхав перший президент Академії наук В.І.Вернадський.

Роки, в які припадало О.Левицькому керувати важким і складним процесом становлення і перших кроків діяльності УАН були в її історії, а також у житті її фундаторів періодом бурхливої організаторської роботи щодо згуртування наукових кадрів, закладення нових дослідницьких установ, вироблення головних напрямів досліджень.

“Звіdomлення” Української Академії наук за 1923 рік (з нагоди п’ятирічного існування Академії) так, зокрема, характеризує подвижницьку науково-організаторську діяльність академіка О.І.Левицького в соціально-економічному відділі: “1919 р. — це був найтяжчий рік для Академії. Зовнішні умовини життя були такі, що наукова праця більш була подвигом, ніж звичайним для вченої людини ділом. Лише один академік з первісного складу О.Левицький працював увесь рік”¹.

Активно включився у науково-творчу академічну діяльність після свого повернення з-за кордону в Україну 1924 р. академік М.Грушевський. На жаль, він уже не застав живим свого багаторічного друга, колегу і однопумця-академіка О.Левицького. Але віддаючи шану пам’яті останнього, М.Грушевський написав і опублікував у першому ж номері редактованого ним журналу “Україна” ґрунтовний некролог “Орест Левицький”. Автор шанобливо назвав свого побратима в історичній науці

¹ Звіdomлення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 р. (з нагоди п’ятирічного існування Академії) — К., 1924. — С. 125.

великим майстром наукової праці і художньої творчості¹. Та й увесь цей здвоєний номер журналу вийшов у світ з присвятою “Незабутній пам’яті Ореста Левицького, високоzasлуженого нашого історика, члена редакційної колегії “України”². Тим самим недвозначно відзначався нерозривний ідейний зв’язок між цим по суті відновленим періодичним науковим виданням і тим одноіменним, до якого за свого життя був прямо причетний О.Левицький.

В 20—30-х роках з друку вийшло кілька праць історика, а саме: “По судах Гетьманщини”, “Історичні оповідання”, “Ганна Монтовт” Але пізніше, з утвердженням тоталітарно-комуністичного режиму, вже нічого з творчої спадщини О.І.Левицького не перевидавалося. Незручними для популяризації радянським властям виявилися праці, які і прославляли національно-визвольну боротьбу українського народу, і головне-доводили давні традиції його державотворчості, самоврядування. І хоч викреслити широковідоме ім’я О.Левицького з історії української культури і науки ідеологічно-партократичні провідники радянської історіографії так і не наважилися, але абсолютно були заборонені для обнародування сюжету з біографії та творчої спадщини вченого, пов’язані з історією українського національного руху. Не допускалися в друк щонайменші згадки про О.Левицького як активного громадського діяча. Ні в періоди хрущовської відлиги, ні брежнєвського застою так і не вдалося, хоча спроби такі робилися, відновити правду про О.І.Левицького як одного з президентів Академії наук України.

Очевидно в офіційну радянську історію Академії наук України не вписувався життєпис людини, яка довгий час дружила і співробітничала з такими провідними діячами українського національного руху та його ідеологами, як

¹ Грушевський М. Орест Левицький // Україна. — 1924. — Кн. 1—2. — С. 202.

Там же. — С. 3.

В.Б.Антонович, М.С.Грушевський, М.П.Василенко та ін. До того ж, незважаючи на те, що і за радянської влади до самої смерті у 1922 р. О.Левицький так і залишався одним з провідних керівників УАН, за свої ширі національні переконання він перебував під підозрою радянських властей, так само як свого часу — царських.

Утвердження радянської влади в Києві 1919 р. з її тоді суціль огульною реквізиційною політикою щодо “буржуазних елементів” населення створило навіть реальну загрозу примусового виселення з квартири чи “ущільнення” у ній родини Левицьких. Ніякі вчені заслуги не могли бути гарантією врятування від можливого свавілля “червоних чиновників”. У справу втрутився син Ореста Івановича — Костянтин, військовий лікар, який після перебування у 1914—1918 рр. на службі російської армії згодом був мобілізований до Червоної Армії. Стривожений вістями з рідного дому, він пише батькові 6 березня 1919 р. з м. Орел: “Старший лікар військово-санітарного поїзда № 127. Поїзд належить Червоній Армії і вас не мають права виселяти з квартири, тому, що син служить у Червоній Армії, і ви про це заявіть, це достатня підстава. Якщо треба, я можу надіслати до Києва офіційний папір про це”¹.

Щоб відстояти законне право на житло, доводилося вдаватися й до державних органів новоутвердженої радянської влади, яка свої непорозуміння з академічною інтелігенцією намагалася уладнати системою індивідуальних “охоронних грамот” (чи “охоронних листів”). З цього приводу 4 червня 1919 р. було ухвалено навіть спеціальний декрет Раднаркому УСРР.* У тому декреті зазначалося:

¹ Лист К.О.Левицького О.І.Левицькому, 6 березня 1919 р. // Інститут рукописів НБУВ НАН України. — Ф.ІІІ, спр. 53669.

* У той період радянська влада, ще не відчуваючи себе достатньо міцною, піклувалася про те, щоб хоч зовні постати перед освіченою громадськістю у демократичному обрамленні. Отже, помимо надання академікам охоронних грамот її

“Ввиду первостепенного значения вышедшей из Великой Революции Украинской Академии наук для развития науки вообще и украинской научной культуры в частности Совет Народных Комиссаров постановил:

“I. Квартиры, занимаемые действительными членами Академии и директорами академических институтов и их семьями, а также их вещи, приобретенные на трудовой заработок, не подлежат реквизиции.

II. Предоставить Голове-Президенту Украинской Академии наук выдавать членам Академии и директорам академических институтов (охранные листы) на их квартиры и вещи по прилагаемому образцу”¹.

Одна з перших таких “охоронних грамот” була випи-сана О.Левицькому. Ось дуже характерний для тих часів “революційної смуги” її повний текст:

найпоказнішим благодійницьким жестом було офіційне підтвердження права УАН на будинок колишнього пансіону графині Левашової, в якому академія розмістилася ще за влади гетьманської Української Держави. Про це повідомили київські газети 11 лютого 1919 р., зазначивши, що той будинок разом з приналежним йому рухомим майном передається у власність УАН без грошового відшкодування. Та тільки тоді академічний колектив учених відчув надійність свого права на власність, набуту у неусталених умовах громадянської війни, коли академік О.Левицький юридичнообґрунтував це право результатами дослідницьких розшуків спеціально утвореної для цього комісії. З’ясувалося, що Левашовський пансіон засновано на кошти, зібрані підпискою серед населення і на казенні кошти, що й послужило підставою вважати той будинок із прилеглою до нього садибою державно-громадською власністю. (Добров Г.М., Онопрієнко В.І. В.І.Вернадський — організатор науки на Україні // Вісник АН УРСР — 1988. — № 3. — С. 87). З того часу ніхто не піддавав сумніву правомірність нового господаря в особі УАН на цю нерухому власність (нині у цьому будинку працює Президія Національної академії наук України).

¹ Інститут рукописів в НБУВ НАН України. — Ф.І, спр. 26520.

“8 липня 1919 р.

Охоронна грамота

Пред'явник сього Орест Іванович Левицький є дійсним членом Української Академії Наук займає для себе і родини в м.Київі по Ботанічній вулиці № 13, пом. 9, помешкання з 6 кімнат і кухні, і харч, який він має в розмірі трудової споживчої норми для його родини, здобутий на заробіток, одержаний за наукову працю.

З приводу цього, ні його помешкання, ні вказаний харч, ні хатня обстановка, ні книги і наукові приладдя, які маються в його помешканні, реквізиції або секвестру не належать.

Підстава: Обов'язкова постанова Голови Ради Народних Комісарів УСРР від 4 червня 1919 року.

Голова-Президент Академії наук академік...

Неодмінний секретар Академії академік...”¹

Однак оскільки до самого кінця життя О.Левицького радянська влада так і не змогла навести належний порядок перед лицем розгнужданої революційної стихії мас і надійно захистити права своїх громадян від злочинного беззаконня, то “охоронні” документи поновлювалися кожного року. В особовій справі О.Левицького, яка зберігається в Архіві Президії Національної Академії Наук України, знаходимо ще два таких же правозахисні документи аналогічного змісту, датовані 19 липня 1920 р. та 26 січня 1921 р. Чи завдяки ним, а може просто везінню долі, але так чи інакше гроза обминула київську квартиру Левицьких.

Та не залишили нові власті у спокої її господаря — академіка Української Академії наук, напевно пам'ятаючи, що все ж вона народжена в умовах із ініціативи антирадянського режиму Українського державного гетьманату Павла Скоропадського, а тому й її фундаторів треба тримати під пильним наглядом, у страху перед властью і ридержачими, час від часу влаштовувати їм нервові

¹ Архів Президії НАН України — Особова справа академіка О.І.Левицького. — Арк. 2.

потрясіння (стресові ситуації).

Для О.Левицького кульмінацією провокаційних причіпок радянських властей став арешт його дружини 10 липня 1920 р. За дорученням чоловіка вона зайшла того дня до видавництва "Волошки", яке взялося видати українською мовою "Волинські оповідання XVII ст." О.Левицького, але тут же була заарештована разом з секретаркою видавництва співробітниками губернської "чрезвычайки"¹. Наступного дня вони нагрянули у помешкання О.Левицького і вчинили там brutальний трус з вилученням багатьох друкованих українознавчих видань особистої бібліотеки вченого, які він оформив як дарунок Українській академії наук, а також рукописів його власних наукових праць².

Неодмінний секретар УАН академік А.Ю.Кримський відправив до губернської ЧК три листи (14, 19 і 24 липня 1920 р.), в яких просив звільнити з-під арешту Параску Миколаївну Левицьку і повернути їй чоловікові забрані у нього книжки і рукописи у 14 зошитах підготовленої автором наукової монографії ("Труд по истории Украины — весьма важное сочинение — еще неоконченное...")³. Зрештою після десятиденного ув'язнення дружину академіка все ж звільнили, але книжки й рукописи так і не повернули йому. Внаслідок цього загинув у казематах ЧК важливий твір з історії України, написаний одним з її найвидатніших дослідників.

Не дуже жалували тоталітарно-комуністичні можновладці й саму пам'ять про академіка О.Левицького. За роки радянської влади загубилися навіть зовнішні ознаки місця його поховання, стала безіменною його могила. Один з авторів цієї брошури за завданням Президії республіканської Академії наук у серпні 1988 р. побував у селі Митлашівка Драбівського району Черкаської області. У звітній доповідній записці зазначалося з цього

¹ Архів Президії НАН України — особова справа академіка О.І.Левицького. — Арк. 8.

² Там же. — Арк. 8, 9.

³ Там же. — Арк. 10.

приводу таке: "...побував біля могили О.І.Левицького. Вона у центрі села у своєрідному маловпорядкованому сквері, де також поховані воїни-визволителі Митлашівки періоду Великої Вітчизняної війни. Правда, вияснилося, що примітивна металева огорожа і такий же примітивний невеликий — з цементною основою і пофарбованим зеленою фарбою (без будь-якого напису) металевим чотиригранним каркасом — надгробок встановлено місцевими властями в 70-х роках на кілька метрів далі від справжнього поховання, яке опинилося у закутку побудованої в радянський час кочегарки, що служила для опалення клубу, на який було переобладнано дерев'яну церкву. Будівля цього клубу нинішнього року розібрана, оскільки тут же на площі 1 січня 1988 р. відкрито новозбудовану споруду двоповерхового Палацу культури. Отже, якщо б справді упорядковувалася могила і площа навколо неї, то можна було б надгробок повернути на справжнє місце поховання, або принаймні ближче до нього.

...Однак відсутність відповідних коштів у районі дає себе взнаки. Довідавшись про можливе впорядкування могили коштами Президії Академії наук УРСР, райком партії висунув ідею залучити кошти Республіканського Товариства охорони пам'яток історії та культури і не тільки встановити пристойний надгробок (пам'ятний знак з погруддям), а й упорядкувати всю площу навколо могили, офіційно назвавши її площею академіка Левицького (навколо розташовані Палац культури, сільська рада і правління колгоспу, продовольчий магазин). Гадаємо, що щодо гідного вшанування пам'яті одного з фундаторів Академії наук УРСР і одного з її президентів розв'язання питання у такий спосіб було б цілком справедливим"

Після цього Президія Академії наук України прийняла вже дві постанови щодо вшанування пам'яті одного з її фундаторів і одного з її перших президентів: 22 грудня 1988 р. - "Про актуальні маловивчені питання історії заснування та перших років діяльності Академії наук

УРСР” та 13 травня 1998 р. “Про відзначення 150-річчя від дня народження академіка О.І.Левицького” Ними було передбачено на честь і славу видатного сина українського народу, вченого-патріота встановити меморіальні дошки, впорядкувати його могилу, надрукувати біографічні та бібліографічні праці про нього, перевидати його найцінніші праці, спопуляризувати у масовій пресі його творчу спадщину. Вже зроблено чимало на виконання вищезазначених авторитетних ухвал. Та відповідні заходи слід продовжувати й далі. Ім’я академіка Ореста Івановича Левицького сьогодні, коли коли Україна добилася національної незалежності, має бути відомим найширшій громадськості, його творча спадщина має посісти належне їй гідне місце у поточному науковому і освітньому обігу. З цією метою і випускається у світ дана біобібліографічна праця.

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ О.І.ЛЕВИЦЬКОГО ТА ЙОГО ВШАНУВАННЯ

Орест Іванович Левицький народився 13(25) грудня 1848 р. в містечку Маячці Кобеляцького повіту на Полтавщині.

9 січня 1857—1859 учень початкової школи

1859—1869 учень Полтавського духовного училища і семінарії.

1870—1874 — студент Київського університету.

1874—1921 — відповідальний секретар Тимчасової комісії для розгляду давніх актів.

1874—1909 — викладач російської мови у 4-ій Київській прогімназії

15 березня 1876 — обраний дійсним членом-співробітником Російського географічного товариства (Південно-західний відділ).

1876—1877 — викладач географії в музичному училищі.

Грудень 1876 — відрядження до Москви до Археологічного товариства, де брав участь в Комітеті по підготовці Археологічного з'їзду.

Червень 1879* — жовтень 1887 — помічник завідувача Центрального Архіву (Київ).

18 лютого 1878 — обраний членом Історичного товариства Нестора-літописця.

14 березня 1881 — обраний дійсним членом Київського юридичного товариства (відділ звичаєвого права).

Червень 1882 — наукове відрядження у Волинську губ. для вивчення пам'яток старовини і архівних матеріалів.

* Є відомості про те, що в цей час він був викладачем в жіночій гімназії.

Лютий 1885 — обраний членом ради Історичного товариства Нестора-літописця

Серпень 1890 — обраний до видавничої комісії Історичного Товариства Нестора-літописця.

Червень 1890 — наукове відрядження у Волинську губернію для вивчення пам'яток старовини і архівних матеріалів.

Літо 1892 — наукове відрядження у Волинську губернію.

Червень 1893 — наукове відрядження до Овруцького повіту Волинської губернії.

22 грудня 1896 — обраний членом Археографічної комісії Московського Археологічного товариства.

Червень 1898 — наукове відрядження до Подільської і Волинської губерній.

10 жовтня 1899 — обраний членом ревізійної комісії Історичного товариства Нестора-літописця.

Літо 1900 — за дорученням Московського Археологічного товариства разом з О.М.Лазаревським і В.Г.Ляскоронським вивчав пам'ятки старовини в Полтавській губернії.

Жовтень 1902—1905 — заступник голови Історичного товариства Нестора-літописця.

16 листопада 1903 — обраний почесним членом Полтавської губернської ученої архівної комісії.

16 листопада 1906 — обраний почесним членом Полтавського церковного історико-археологічного комітету.

1907—1921 — член Українського Наукового товариства в Києві, заступник голови товариства.

1 червня — 15 липня 1910 — читав лекції на загальноосвітніх курсах народних вчителів Полтави.

1911 — обраний дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові.

1 жовтня 1917 — обраний лектором з історії України Радою однорічних педагогічних курсів при Управлінні Київського учбового округу і введений до складу Ради.

14 листопада 1918 — затверджений академіком УАН

Київського учбового округу і введений до складу Ради.
14 листопада 1918 — затверджений академіком УАН по відділу соціальних наук.
27 листопада 1918 — перше спільне зібрання Української Академії наук під головуванням академіка О.Левицького.
Серпень 1918 — травень 1922 — член Комітету для охорони пам'яток історії та мистецтва.
Січень 1919 — Член Великої Ради міністра освіти, створеної з професорів вищих шкіл і видатних громадських діячів.
1919 — член Комісії для видання творів Т.Шевченка, М.Драгоманова, В.Антоновича.
Середина березня 1919 — обраний Головою Правничо-Термінологічної Комісії.
20 березня 1919 — обраний Головою комісії по кафедрі звичаєвого права при УАН.
19 грудня 1919 — обраний заступником Президента УАН.
15 травня 1920 — 1922 Голова Відділу соціально-економічних наук УАН.
11 квітня 1921 — обраний Головою Правничого товариства при УАН.
18 липня 1921 — обраний заступником Президента УАН.
1919—1921 — виконував обов'язки Президента УАН.
27 березня 1922 — обраний президентом УАН.
9 травня 1922 — помер на Драбівській Дослідній станції в Золотоніському повіті на Полтавщині.
Після 9 травня 1922 — похований на цвинтарі біля церкви с.Митлашівка поблизу містечка Драбова (нині райцентр Черкаської області).
22 травня 1922 — спільне зібрання УАН з повідомленням про смерть Президента УАН.
27 травня 1922 — прилюдне наукове засідання УАН, присвячене пам'яті померлого. Доповіді про нього академіків М.П.Василенка і С.О.Єфремова.
27 травня 1922 — урочиста панахида щодо померло-

Української РСР “Про актуальні маловивчені питання історії заснування та перших років діяльності Академії наук УРСР” з ухвалою системи заходів на вшанування пам’яті академіка О.І.Левицького.

13 травня 1998 — постанова Президії Національної Академії наук України “Про відзначення 150-річчя від дня народження академіка О.І.Левицького”.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ О.І.ЛЕВИЦЬКОГО

[Прохання О.Левицького, не виявляти його участі в роботі часопису "Зоря", оскільки він перебуває на державній службі]. — Зоря, 1881. № 1. — С. 18.

И.Ж. [Игнат Житецкий] Левицкий Орест Иванович // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрон. — СПб., 1896. — Т. 17. — С. 441.

Щ[урат] В. Орест Ів.Левицький // Зоря. — 1897. — № 11. — С. 220.

25-летие Исторического общества Нестора-летописца. Речь произнесенная в торжественном заседании 14 января 1898 г. и историческая записка, составленная по поручению Совета Исторического общества Нестора-Летописца почетным членом общества Н.П.Дашкевичем. — К., 1899. — 98 с. (про О.Левицького. — С. 37, 41, 44, 61, 67, 69, 73, 76, 79, 83, 84).

Грушевський М. Вступне слово // Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI—XVII вв. — Львів, 1900.

Левицкий Орест Иванович // Малый энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрон. — СПб., 1902. — Т. 3. — С. 27.

Левицкий Орест Ив[анович] // Большая энциклопедия / Под ред. С.Н.Южакова. — СПб., 1909. — Т. 12. — С. 65.

Хроніка Українського наукового товариства у Києві за 1907 р. // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві 1908. — Кн. 1 (про О.Левицького. — С. 151, 154, 155).

Те саме за 1908 р. // Там же. — 1909. — Кн. 4 (про О.Левицького. — С. 156, 158, 159).

Те саме за 1909 р. // Там же. — 1910. — Кн. 7 (про О.Левицького. — С. 110, 111, 113).

Те саме за 1910 р. // Там же. — 1911. — Кн. 9 (про О.Левицького. — С. 121, 123, 124, 125, 126).

Те саме за 1911 р. // Там же. — 1912. — Кн. 10 (про О.Левицького. — С. 160, 162, 163).

Те саме за 1912 р. // Там же. — 1913. — Кн. 12 — (про О.Левицького. — С. 158, 159, 160, 162, 163).

Иконников В.С. Опыт русской историографии. — Киев, 1908. — Т. 2. — Кн. 2. — 1057—1955, XXX—XLIX, 113, IX, XI с. (про О.Левицького як автора. — С. 1480, 1525, 1537, 1542, 1560, 1562, 1563, 1565, 1566, 1568, 1576, 1570, 1580, 1583, 1588, 1590, 1604, 1607, 1659, 1660, 1663, 1665, 1667, 1955).

Франко І. Писання. 1. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. — Львів. — “Українсько-руська видавнича спілка”. — 1910.

Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1911.

Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1911. — 2-е вид.

М.Г. История одного памятника // Голос минувшего — 1913. — № 7. — С. 284—285 (реферат доповіді О.І.Левицького про пам'ятник Богдану Хмельницькому).

Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1917. — 3-е вид. з одмінами і додатками.

Біднов В. Що читати по історії України (коротенька історіографія України). З викладів на учительських курсах українознавства. Кам'янець-Подільський. — 1919 (про О.Левицького. — С. 21, 68).

Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. — К., 1919.

Перший піврік існування Української академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. — К., 1919 (про О.Левицького. — С. 1—3, 21, 30, 35, 38, 61, 63—65, 74, 81—85, 87, 89, 102, 105, 109, 112—113, 117, 120, 122—130, 145, 148—150, 154).

Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Києві до 1 січня 1920 р. — К., (б.р.). — 95 с. (про О.Левицького. — С. III, IV, XIX, LX, LXI, LXII, LXIX, LXX, LXXI, LXXXI, LXXXV, XCIII, XCV).

Багалій Д. Всеукраїнська Академія Наук у Києві і її наукова праця // Наука на Україні. — Харьков, 1922. — № 1. — (февраль) (про О.Левицького. — С. 25).

Всеукраїнська Академія Наук в 1921 р. // Наука на Україні. — Харьков, 1922. — № 3. — (июнь) (про О.Левицького. — С. 229, 230).

Дорошенко Д. Славянський світ в його минулому й сучасному. — Берлін. — 1922. — Т. 3 (про О.Левицького. — С. 111).

Научный комитет Укрглавпрофобра // Наука на Україні. — Харьков, 1922. — № 2. (про О.Левицького. — С. 165).

Василенко М.П. Академік Орест Іванович Левицький // Записки соціально-економічного Відділу УАН. — К.,

1923. — Т. 1, — С. XLVI—XCVIII. Окрема відбитка. — К., 1923. — 52 с.

Всеукраїнська Академія Наук. Звідомлення за 1921 р. — Берлін: Вид-во Української молоді. — 1923. — 76 с. (про О.Левицького. — С. 8, 10, 49, 56, 74).

Дорошенко Д. Огляд української історіографії. — Прага. — Наклад Українського університету в Празі. — 1923. — 221 с. (про О.Левицького. — С. 24, 25, 33, 34, 120, 122, 135, 141, 146—147, 153, 160, 164, 201, 202, 213).

Возняк М. Історія української літератури. Віки XVI—XVIII. — Львів, Вид-во "Просвіта", 1924. — Т. 3 — Ч. 2. — 564 с. (про О.Левицького. — С. 382-383).

Грушевський М. Левицький Орест Іванович // Україна. Науковий трьохмісячник українознавства. — 1924. — Кн. 1—2. — С. 199—202 (два фотопортрети 30-х і 60-х років життя).

Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 р. — К., 1924. — 166 с. (про О.Левицького. — С. 6, 8, 93, 124, 125, 126, 134, 136, 137, 139, 140, 142).

Багалій Д. Нарис української історіографії, Джерелознавство. — К., 1925. — Т. 2. — 108 с. (про О.Левицького. — С. 1, 4—5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17).

Всеукраїнська Академія Наук. Звідомлення за 1922 р. — Прага: Вид-во Української молоді. — 1925. — 70 с. (про О.Левицького. — С. 1, 3, 7, 14, 53, 55, 56, 68, 69).

Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1924. — К., 1925. — 92 с. (про О.Левицького. — С. 3).

Ніковський А. Передмова // Левицький О. Ганна Монтовт. К., Сяйво, 1926. — 120 с.

Петровський М. До питання про певність відомостей Літопису Самовидця й про автора літопису (Романа Ракушку-Романовського) // Записки Ніжинського Інституту народної освіти — Ніжин, Вид-во "Нове село", 1926. — Кн. 6. — С. 1—80 (про О.Левицького. — С. 3, 4, 16, 31, 33, 36, 37, 45, 57, 65, 71, 79).

ґагалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. — К., 1928. — Т. 1. (Про О.Левицького. — С. 37).

Петровський М. Нариси історії України XVII — початку XVIII ст. (Досліди над Літописом Самовидця) — Харків, ДВУ, 1930. — 453 с. (про О.Левицького. — С. 3, 4, 8, 11—12, 15, 16, 18, 20, 21, 22—23, 26, 28, 29, 33, 39—40, 53—54, 62, 65—67, 68, 74, 78—79, 81, 119, 123, 129, 130, 134—135, 138, 141, 182, 186, 222, 426).

Пчілка Олена (О.Косач) Оповідання з автобіографією (До друку підготував Т.Черкаський. — Харків, Рух. — 1930. — 287 с. (про О.Левицького. — С. 32, 42—43).

Черкаський Т. Історик-белетрист Орест Левицький // Левицький О. Історичні оповідання. — К., Рух. — 1930. — С. 5—26.

Чаговець Всеволод. З темряви минулого. — 1881—1891 роки на Волині // За сто літ. — Харків—Київ, 1930. — Кн. 6. — С. 193—228 (про О.Левицького. — С. 207—208, 212—215, 217).

Огієнко І. Моє життя // Наша культура. — Варшава, 1935. — Кн. 1(10). — С. 65.

В.П[орський]. З оповідаць Ореста Івановича Левицького // Науковий збірник. — Нью-Йорк. — 1952. — Ч. 1. — С. 104—110.

The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. Vol. 5—6. — № 4(18) — 1—2 (19—20): A Survey of Ukrainian Historiography by Dmitro Doroschenko. Ukrainian Historiography by Olexander Ohloblyn. New York; 1957. — 456 p. (про О.Левицького. — С. 45, 47, 57, 166—171, 184, 196, 202—205, 212, 223, 231, 260, 287, 288, 332).

Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.) — К.: Вид-во КДУ, 1959. — 258 с. (про О.Левицького. — С. 43—44).

Левицький Орест Іванович // Укр. рад. енцикл. 1-е вид. — К., 1962. — Т. 8. — С. 43.

Левицький Орест // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Сарсель, 1962. — Т. 4. — С. 1269. — Перевидання в Україні. — Львів, 1994. — Т. 4. — С. 1269 — (є портрет).

Левицький Орест Іванович. — Українські письменники. — Біо-бібліографічний словник. — К., Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. — Т. 2. — С. 643—648.

Коваленко Л.А. Конспект лекцій з української історіографії ХІХ ст. — Кам'янець-Подільськ. — 1964. — 88 с. (про О.Левицького. — С. 46—47).

Левицкий Орест Иванович // Советская историческая энциклопедия. — М., 1965. — Т. 8. — С. 509.

Левицький О.І. // Укр. рад. енциклопедичний словник. — К., 1967. — Т. 2. — С. 307.

Пивоваров Н.Ф. Левицкий Орест Иванович // Краткая литературная энциклопедия. — М., 1967. — Т. 4. — С. 87.

Левицький Орест Іванович // Історія Академії наук Української РСР. — К.: Наук. думка. — 1967. — Кн. 2. — С. 323 — (є портрет).

Дзира Я.І. Українські літописи XVI—XVIII ст. в радянській історіографії // Історичні джерела та їх використання. — К., 1968. — Вип. 3. — С. 177—189 (про О.Левицького. — С. 177, 178, 179, 181, 185).

Москвич Л.Г., Сторчак А.І. Видатний історик, археограф-архівіст (До 120-річчя від дня народження О.І.Левицького) // Укр. іст. журнал. — 1968. — № 12. — С. 125—129.

Сарбей В. Перший президент // Вітчизна. — 1969. — № 12 (про О.Левицького. — С. 180).

Москвич Л.Г. Левицький Орест Іванович // Радянська енциклопедія історії України. — К., 1970. — Т. 2. — С. 554.

Москвич Л.Г. Ленінське ставлення до спадщини минулого (На прикладі видатних істориків Ан УРСР) // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К.: Наук. думка. — 1970. — Вип. 3. — С. 30—52.

Сарбей В.Г. Академік В.І.Вернадський і Україна // Вісник Академії наук УРСР. — 1970. — № 1 (про О.Левицького. — С. 107).

Москвич Л.Г. Творчий шлях О.І.Левицького // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К.: Наук. думка. — 1971. — Вип. 4. — С. 63—76.

Літопис Самовидця. Вступна стаття та комент. Дзирі Я. — К.: Наук. думка. — 1971 (про О.Левицького. — С. 10—20, 28, 30, 36, 38—40, 87, 189).

Москвич Л.Г. Вклад О.І.Левицького у вивчення звичаєвого права на Україні // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К.: Наук. думка. — 1972. — Вип. 5. — С. 92—106.

Сторчак А.И. Народные движения на Украине в XVII—XVIII вв. в украинской демократической историографии второй половины 19 в. (А.Я.Ефименко, О.И. Левицкий, И.П.Новицкий) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. — К., 1972. — 21 с.

Левицький Орест Іванович // Шевченківський словник. — К., 1976. — Т. 1. — С. 346—347.

Історія Української РСР. — У 8 т. — 10 кн. — К.: Наук. думка. — 1977. — Т. 5 (про О.Левицького. — С. 551).

Левицький Орест Іванович // Історія Академії наук Української ССР. — К.: Наук. думка. — 1979. — С. 708 — (є портрет).

Левицький Орест Іванович // Советский энциклопедический словарь. — М., 1979. — С. 702.

Левицький Орест Іванович // Укр. рад. енцикл. — К., 1981. — Т. 6. — С. 90.

Левицький Орест Іванович // Укр. совет. енцикл. — К., 1981. — Т. 6. — С. 14.

Левицький Орест Іванович // Історія Академії наук Української РСР. — К.: Наук. думка. — 1982. — С. 694 — (є портрет).

Історія Києва. В трьох томах, чотирьох книгах. — К.: Наук. думка. — 1983 (про О.Левицького. — С. 264, 280, 288).

Коваленко Л.А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. — К., 1983 (про О.Левицького. — С. 79—80).

Ситник К.М. Учений, мислитель, організатор науки. До 120-річчя від дня народження В.І.Вернадського // Вісник Академії наук УРСР. — 1983 (про О.Левицького. — С. 90).

Левицкий Орест Иванович // История Украинской ССР. В 10 т. — К.: Наук. думка. — 1984. — Т. 6. — С. 609.

Міяковський Володимир. Надруковане й забуте. Громадські рухи дев'ятнадцятого сторіччя. Новітня українська література. — Нью-Йорк, 1984. — 509 с. (про О.Левицького. — С. 30, 373, 427, 481).

Сытник К.М., Стойко С.М., Апанович Е.М. В.И.Вернадский: жизнь и деятельность на Украине. — К.: Наук. думка. — 1984 (про О.Левицького. — С. 60).

Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — К.: Наук. думка. — 1984. — Т. 41 (про О.Левицького. — С. 387, 435).

Історіографія історії Української ССР. — К.: Наук. думка. — 1986 (про О.Левицького. — С. 4, 147).

Історія Києва. В трьох томах, чотирьох книгах. — К.: Наук. думка. — 1986 (про О.Левицького. — С. 253, 276, 286).

Москвич Л.Г. З історії становлення джерелознавства України // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура. — К.: Наук. думка. — 1986. — С. 191—201.

Левицький Орест Іванович // Український радянський енциклопедичний словник. — К., 1987. — Т. 2, — С. 248.

Добров Г.М., Онопрієнко В.І. В.І.Вернадський — організатор науки на Україні // Вісник АН УРСР. — 1988. — № 3 (про О.Левицького. — С. 87).

Левицкий Орест Иванович // Украинский советский энциклопедический словарь. — К., 1988. — Т. 2. — С. 238 — (є портрет).

Левицкий Орест Иванович // Советский энциклопедический словарь. — М., 1989. — С. 703.

Дзира Я. Третій президент // Наука і культура. Україна. Щорічник. — К., 1989. — Випуск 23. — С. 374—383.

Дзира Ярослав. Як загубили Президента // Рад. освіта. — 1989. — 15 травня.

Дзира Я.І., Кістерська Л.Д., Матвеева Л.В. Як загубили президентів (Про президентів Академії наук України Левицького О.І. та Василенка М.П.) // Рад. освіта. — 1989. — 3 листопада.

Дзира Ярослав. Чорні плями і білі материки в історії України (Орест Левицький) // Молодь України. — 1989. — № 241, 242.

Сарбей В.Г., Москвич Л.Г. О.І.Левицький — президент Української Академії наук: (“Білі плями” в історії Академії наук 1918—1922 рр.) // Укр. іст. журнал. — 1989. — № 5. — С. 97—102.

Баран Е.М. Спільне і відмінне в історичній прозі Михайла Старицького і Ореста Левицького // М.Старицький: творче обличчя і місце в національній культурі. —

К., 1900. Тези доповідей. — С. 44—47.

Баран Е.М. Оживають давні віки // Друг читача. — 1990. — 8 листопада. — С. 4—5.

Крип'якевич І.П. Історія України. — Львів, Вид-во "Світ". — 1990. — 520 с. (про О.Левицького. — С. 271, 369, 409, 417, 421).

Сарбей В.Г., Москвич Л.Г. Учений з роду Левицьких // Наука і суспільство. — 1990. — № 6. — С. 27—32.

Ричка В.М., Смолій В.А. В.Б.Антонович як історик українського козацтва (Вступна стаття до публікації праці В.Б.Антоновича і В.А.Беца "Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах // Укр. іст. журнал. — 1990. — № 9. — С. 109—134 (про О.Левицького та його нарис "Богдан Хмельницький 1647—1657 гг." — С. 115).

Усенко І.Б., Вороненко В.В. Другий і Третій президенти АН УРСР // Під прапором ленінізму. — 1990. — № 14, — С. 78—83.

Баран Е.М. Вони жили і з ними жив і я // Друг читача. — 1991. — 15 травня. — С. 4—5, 8.

Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. — К., Лыбидь. — 1991. — 397 с. (про О.Левицького. — С. 351).

Грушевський М. Вступне слово // Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. — Львів, 1900 (репр. вид. — Львів, 1991, Б-ка "Меморіалу").

Дорошенко Д.І. Нарис історії України — Львів, Вид-во "Світ". — 1991. — 572 с. (про О.Левицького. — С. 16,

172, 182, 296, 513, 516).

Дорошенко Д. Нарис історії України. — К., 1991. — Т. 1—2 (Репринтне видання — Мюнхен. — 1966). — К., Глобус. — 1991. (про О.І.Левицького. — Т. 1. — С. 11, 168, 176, 179, 195; Т. 2. — С. 25, 63, 72, 134, 187, 285, 288).

Левицкий Орест Иванович // Большой энциклопедический словарь. — М., 1991. — Т. 1. — С. 695.

Линева Е.А. Обследования Полтавщины О.И.Левицким // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. Матеріали ювілейної наукової конференції: Частина 3. Краєзнавство Полтавщини. — Полтава, 1991. — С. 48—50.

Мокляк В.О. Академік О.І.Левицький і Полтавщина // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. Матеріали ювілейної наукової конференції. Частина 3. Краєзнавство Полтавщини. — Полтава, 1991. — С. 46—48.

Академія наук у Києві. 1918 рік. Переднє слово та публікація Віктора Шмельова // Київська старовина. — 1992. — № 3. — С. 15—27 (про О.Левицького. — С. 17, 22, 27).

Баран Е.М. Хмельниччина: спроба осмислення // Друг читача. — 1992. — 15 січня — С. 1—4, 5.

Кримський А.Ю. Звідомлення про діяльність Української Академії наук у Києві за 1920 рік (до 1 січня 1921). Підготував до друку В.Г.Врублевський. — “1920 рік — біла пляма” в літопису УАН // Вісник Академії наук України. — 1992. — № 2 (про О.Левицького. — С. 63).

Юридична наука і освіта на Україні. — К.: Наук. думка. — 1992. — 300 с. (про О.Левицького. — С. 39—41, 50—52, 54, 56—58, 69, 70, 72, 75)

Zhukovsky A. Levytsky Orest // Encyclopedia of Ukraine — Toronto, Buffalo, London. — 1993. — Vol. 3. — P. 103.

Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843—1921. Нарис історії і діяльності. — К.: Наук. думка — 1993. — 185 с. (про О.Левицького. — С. 6, 7, 8—9, 10, 11, 16—17, 18, 19, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 38, 42, 44, 86, 88, 93, 100, 104, 106, 109, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 154, 156, 159, 161, 162, 163, 170, 171, 173, 181, 182, 183).

Мокляк В. Зв'язки О.І.Левицького з Полтавською вченою архівною комісією // Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської вченої архівної комісії. — Полтава: Вид-во "Полтава", 1993. — С. 50—55.

Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: Нарис історії. — К.: Наук. думка. — 1993. — 414 с. (про О.Левицького. — Ч. 1. — С. 10, 14, 17, 20, 21, 29, 36, 37, 38, 90, 131, 142, 146, 147; — Ч. 2. — С. 28, 155).

Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. К.: Вид-во "Либідь". — 1993 (про О.Левицького. — Т. 1. — С. 21, 22, 392, 432, 528; Т. 2. — С. 38, 248).

Правовий статус Академії наук України: Історія і сучасність. — К.: Наук. думка. — 1993. — 300 с. (про О.Левицького. — С. 26, 30, 32, 33, 40, 188).

125 років Київської української академічної традиції 1861—1986. — Нью-Йорк, 1993. — 642 с. (про О.Левицького. — С. 17, 113, 241, 347, 375).

Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В. Рання історія Академії наук України (1918—1921). — К.: Вид-во Манускрипт, 1993. — 245 с. (про О.Левицького. — С. 78, 107, 108, 113, 114, 115, 117, 131, 135, 143, 144, 148, 151, 156, 160, 168, 174, 180, 188, 231).

Баран Е.М. Українська історична проза другої половини ХІХ — початку ХХ ст. і Орест Левицький // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. — К., 1994. — 24 с.

Вернадский В.И. Дневники 1917—1921. Октябрь 1917 — январь 1920. — К.: Наук. думка. — 1994 (про О.Левицького. — С. 91, 99, 160, 249).

Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874—1885). У 2-х т. — К., 1994 (про О.Левицького. — Т. 1. — С. 291, 308, 312; — Т. 2. — С. 266).

Левицький Орест Іванович. Історія Академії наук України 1918—1993. — К.: Наук. думка. — 1994. — С. 19.

Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. док. і мат-лів. — К.: Наук. думка. — 1994 (про О.Левицького. — С. 89).

Сарбей В.Г. Історія України. ХІХ — початок ХХ ст. Підручник для 9 класу середньої школи. — К., Генеза, 1994 (про О.Левицького. — С. 210).

Сарбей В.Г. История Украины. ХІХ — начало ХХ в. Учебник для 9 класса средней школы. — К., Генеза, 1995 (про О.Левицького. — С. 215).

Дзира Яр. Третій президент // Історія українського середньовіччя: Козацька доба. Зб. наук. праць у 2-х частинах. — Ч. 1. — К., 1995. — С. 103—111.

Жуковський А. Вклад Олександра Оглоблина в Енциклопедію українознавства // Український історик. — 1995. — № 1—4 (124—127) (про О.Левицького. — С. 213).

Єфремов С. Історія українського письменства. — К.,-

Єфремов С. Історія українського письменства. — К., -
Femina. — 1995 (про О.Левицького. — С. 518—520).

Міщук Р.С. Левицький Орест Іванович // Укр. літ. ен-
цикл. — К., 1995. — Т. 3. — С. 146—147 — (є портрет).

Оглоблин О. Студії з історії України. Статті і дже-
рельні матеріали. — Нью-Йорк — Київ — Торонто. —
1995. — 419 с. (про О.Левицького. — С. XIV, 210, 221,
236, 272, 282).

Приступа С. Орест Левицький — фундатор Ук-
раїнської Академії наук — нащадок давнього свяще-
ницького роду // Наша віра. — 1995. — Числа 7—8, 9.

Дорошенко Д. Огляд української історіографії. —
Прага, 1923. Перевидання. — К., 1996 (про О.Левицько-
го. — С. 24, 25, 33, 34, 120, 122, 135, 141, 146—147, 153,
160, 164, 201, 202, 213).

Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К.: Вид-
во "Генеза", 1996. — 942 с. (про О.Левицького. — С. 241,
243, 317).

Сарбей В.Г. Історія України. ХІХ — початок ХХ ст.
Підручник для 9 класу середньої школи. — К., Генеза. —
1996 (про О.Левицького. — С. 238—239).

Верига В. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ —
початок ХХ ст.). — Львів, Світ, 1996 (про О.Левицького.
— С. 313, 322).

Баран Є. Художня проза Ореста Левицького //
Київська старовина. — 1997. — № 5. — С. 127—133.

Сарбей В.Г. Образ Богдана Хмельницького у на-
уковій спадщині академіка О.І.Левицького // Запорозьке

козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. — К.—Запоріжжя. — 1997. — С. 263—270.

Сарбей В.Г. Богдан Хмельницький у науково-творчій спадщині академіка О.І.Левицького // Український історичний журнал. — 1897. — № 3. — С. 49—58.

Сарбей В., Москвич Л. Слово про академіка Ореста Левицького // Пам'ять століть. — 1997. — № 4. — С. 121—123.

Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. — К.: Тов. "Міжнародна фінансова агенція", 1997 (про О.Левицького. — С. 5, 95, 160, 195).

Палієнко М. Левицький Орест Іванович // Малий словник історії України. — К., Либідь, 1997. — С. 230—231.

Сарбей В., Москвич Л. Академік Орест

Левицький//Київська старовина - 1998. -№6. - С. 74-93.

Сарбей В.Г., Москвич Л.Г. Великий майстер наукової праці і художньої творчості//Вісник Національної академії наук України - 1998 - №12. - С. 13-23.

Сарбей В., Москвич Л. "Історичний жанр придбав в особі цього письменника визначну силу"//Літературна Україна - 1998. 24 грудня.

Сарбей В., Москвич Л. Тернистий життєвий шлях ученого - патріота//Українське слово - 1998. - 24 грудня.

ДРУКОВАНІ ПРАЦІ О.І.ЛЕВИЦЬКОГО

(Друкувалися як за власним прізвиськом автора, так і за псевдонімами: Волынець, И. Беркут, Ив. Луговой, Лев-ій, Левко Маяченко, Л.Б., Л. Орленко, О.И., О.Л., О.Л-й, О.Лев-й, Орельський, Э-ь, L, O.L., Колишній студент)

1874

Дещо про козацтво і Україну [без позначення авторства] // Гребінка Євген. Ніженський полковник Іван Золотаренко. Повість на мову русько-українську переложив Л.Б. З додатком замість передмови "Дещо про козацтво і Україну". — К., 1874.

1874.

Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в., Выпуску первый // Университетские известия. — Киев, 1874. — № 3. — С. 113—132; № 4. — С. 198—216; № 5. — С. 362—389; № 6. — С. 456—478; № 7. — С. 576—603; № 11. — С. 726—735. Окрема відбитка. — К., 1875. — 125 с.

1875

Секта шалапутов в южной Полтавщине. Реферат, читанный в Юго-Западном отделении Географического общества в Киеве // Киевский Телеграф. — 1875.

1876

Секта шалапутов в Полтавской губернии. (Письмо в редакцию) // Новое Время. — 1876. — 29 сентября. — Подпись: О.Л.

1878

Афанасий Филиппович, игумен Брест-Литовский и его деятельность в защиту православия против унии // Университетские известия. — Киев, 1878. — № 5. — С. 433—462. Окрема відбитка. — 30 с.

Опыт исследования о летописи Самовидца. Вступительная статья к изданной Киевской Археографической Комиссией, под редакцией О.И.Левицкого "Летописи Самовидца по новооткрытым спискам". — К., 1878. — С. 1—76.

1880

О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI—XVII веках // Русская старина. — 1880. — № 11. — С. 549—574.

Рец.: Исторический листок // Русский курьер. — 1880. — 3 декабря. — № 330.

Внутренние известия. Корреспонденция Нового Времени // Новое Время. — 1878. — 2 апреля.

1882

Южно-русские архиереи XVI—XVII веков // Киевская старина. — 1882. — № 1. — С. 49—100.

Социніани на Русі // Зоря. — № 18. — С. 281—283; — № 19. — С. 297—300; — № 20. — С. 312—315; — № 21. — С. 330—331, — № 22. — С. 346—349; — № 23. — С. 363—365.

Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси в XVI—XVII веках // Киевская старина. — 1882. — № 4. — С. 25—57; — № 5. — С. 193—224; — № 6. — С. 401—432. Окрема відбитка. — 95 с.

Пасека Богдана Хмельницкого // Киевская старина. — 1882. — № 7. — С. 174—177.

Путевые заметки Н.Д.Иванишева // Киевская старина. — 1882. — № 10. — С. 79—88.

Киево-Выдубецкий перевоз на Днепре и его неожиданная политическая роль // Киевская старина. — 1882. —

№ 11. — С. 368—372.

1883

Богдан Хмельницкий. Биографический очерк // Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. — Выпуск 1, сост. проф. В. Антонович и В. Бец. — К., 1883. — С. 6—25.

Необыкновенная ярмарка // Киевская старина. — 1883. — № 9—10. — С. 301—309.

Анна-Алоиза, княжна Острожская // Киевская старина. — 1883. — № 11. — С. 329—373.

Опись актовой книги Киевского Центрального Архива. — К., 1883.

Ред. и составитель: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной России. — К., 1883. — 938 с.

1884

Внутреннее состояние Западно-русской церкви в Польско-Литовском государстве в конце XVI в. и уния // Вступна стаття до виданого Київською Археографічною Комісією за ред. О.І. Левицького і ним зібраного 6-го тому 1-ої частини "Архива Юго-Запад. России". Окрема відбитка. — С. 1—108.

Волынская бывальщина // Киевская старина. — 1884. — № 1. — С. 165—168.

Опись актовой книги Киевского центрального архива. — 1884. — № 17. Опись актовой книги Киевского центрального архива. — 1884. — № 20, 38.

Рец.: // Киевская старина. — 1884. — № 7. — С. 509—511. — Рец. на кн.: Новицкий И.И. Указатель к изданиям Киевской Археограф. Комиссии. — Т. 2. — Имена ге-

ографические.

Рец.: // Киевская старина. — 1884. — № 10. — С. 328—330. Рец. на кн.: Русская Историческая Библиотека, издаваемая Археографической Комиссией. — СПб., 1884. — Т. 8.

Рец.: Архив Юго-Западной России. — Киев, 1884. — Т. 6. — Ч. 1.

1885

Кирилл Терлецкий, епископ Луцкий и Острожский. Историко-биографический очерк, с его портретом // Памятники Русской Старины в Западных губерниях, издаваемые П.Н.Батюшковым. — Вып. 8. — Холмская Русь. — 1885. — С. 308—341.

Ипатий Потий, Киевский Униатский митрополит. Историко-биографический очерк с его портретом // Памятники Русской Старины в Западных губерниях, издаваемые П.Н.Батюшковым. — Вып. 8. — Холмская Русь. — 1885. — С. 342—374.

Пророк Многовер и суд над ним в Киеве 1825—1833 // Киевская старина. — 1885. — № 5. — С. 79—106.

Опись актовой книги Киевского Центрального Архива. — 1885. — № 2039.

Про шлюб на Русі-Україні в XVI—XVII ст. // Зоря. — 1885. — № 13. — С. 149—152; № 14. — С. 169—171; № 15—16. — С. 183—185; № 18. — С. 198—200; № 18.— С. 209—211.

Рец.: Киевская старина. — 1885. — № 6. — С. 307—314. — Рец. на кн.: Памятники Русской Старины в западных губерниях, издаваемые П.Н.Батюшковым. — Вып. 7. — Холмская Русь. — 1885.

1886

Две малорусские оды из эпохи наполеоновских войн // Киевская старина. — 1886. — № 1. — С. 187—195.

Находка в области старинной южно-русской письменности // Киевская старина. — 1886. — № 3. — С. 598—601.

По поводу турецких анекдотов в украинской словесности // Киевская старина. — 1886. — № 10. — С. 388—391.

Черниговские губернские ведомости на нынешний год и новые в них историко-этнографические материалы // Киевская старина. — 1886. — № 8. — С. 746—754.

1887

Отголоски польско-украинской борьбы в XVII ст. в мелочах будничной жизни // Киевская старина. — 1887. — № 3. — С. 575—579.

Потемкин и черноморцы // Киевская старина. — 1887. — № 9. — С. 185—190.

Панская “пыха” // Киевская старина. — 1887. — № 9. — С. 195—196.

Волынская бывальщина // Киевская старина. — 1887. — № 10. — С. 384—387.

Раина Могилянка, княгиня Вишневецкая (к портрету) // Киевская старина. — 1887. — № 11. — С. 1—10.

К вопросу о южно-русских апокрифах // Киевская старина. — 1887. — № 12. — С. 775—779.

Рец.: (Рецензия) // Киевская старина. — 1887. — № 6—7. — С. 523—526.

Рец. на кн.: *Poczet godów w wielkiem Ksienstwie Litewskiem w XV i XVI wieku*, Бонецкого.

Рец.: (Рецензия) Киевская старина. — 1887. — № 10. — С. 366—368.

Рец. на кн.: Лазаревский А.М. Исторические очерки сел Конотопского уезда.

1888

Ганна Монтовт, историко-бытовой очерк из жизни волынского дворянства XVI ст. // Киевская старина. — 1888. — № 1. — С. 94—161.

✓ Памятник Богдану Хмельницкому, исторический очерк его сооружения // Киевская старина. — 1888. — № 7. — С. 145—156.

Два документа их эпохи Богдана Хмельницкого // Киевская старина. — 1888. — № 7. — С. 14—18.

Богдан Хмельницкий и неблагодарная история // Киевская старина. — 1888. — № 11. — С. 395—400.

Афанасий Филиппович, игумен Брест-Литовский и его деятельность в защиту православия против унии // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 55—56.

О семейном быте и брачном праве в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 126.

Очерк жизни и деятельности княжны Анны-Алоизы Острожской // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 211.

О чертах соборного устройства западно-русской церкви в XVI—XVIII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 229.

Пророк-многовер и суд над ним в Киеве (1825—1833) // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 249.

Раина Могилянка, княгиня Вишневецкая // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 283.

Социниане в Южной Руси // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 169.

О малорусском (XVII в.) переложении одного псалма // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 266.

Кирилл Терлецкий, как представитель нравов высшего южно-русского духовенства в XVI в. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1888. — Кн. 2. — Отд. 1. — С. 91.

Опись актовой книги Киевск. Центр. Архива. — № 2044. — 1888.

! 1889

Рождественская вирша в списке XVIII ст. // Киевская старина. — 1889. — № 1. — С. 242—244.

Очерки старинного быта Волыни и Украины. Пасквиль и суд // Киевская старина. — 1889. — № 4. — С. 92—123. Рец.: В.С. Журнальные заметки // Газета Волынь. — № 78. — 1889. — 9 мая.

Владимиристо-Волыньское братство — по поводу его первого годовичного отчета // Киевская старина. — 1889.

— № 7. — С. 285—291.

Заботы Петра I об овцеводстве в Малороссии // Киевская старина. — 1889. — № 10. — С. 179—182.

Пропавшие рукописи Н.И.Костомарова // Киевская старина. — 1889. — № 10. — С. 183—184.

Очерки старинного быта Волыни и Украины. Матери-преступницы // Киевская старина. — 1889. — № 11. — С. 350—368.

Рец.: (Рецензия) // Киевская старина. — 1889. — № 2. — С. 521—526.

Рец. на кн.: Роговая О.И. Богдан Хмельницкий. Историческая повесть для юношества. — СПб., 1888.

Опись актовой книги Киевск. Центр. Архива. — № 2045. — 1889.

1890

Неудачная археологическая экскурсия Н.Д.Иванишева // Киевская старина. — 1890. — № 3. — С. 533—537.

Письмо и стихи Варлаама Ясинского // Киевская старина. — 1890. — № 3. — С. 537—539.

Пасхальная вирша в списке XVIII в. // Киевская старина. — 1890. — № 5. — с. 375—377.

Автобиографическая "Сказка" малороссийского летописателя Стефана Лукомского // Киевская старина. — 1890. — № 9. — С. 477—485.

Транспорт вещей царя Петра I, арестованный на Волыни в 1701 г. // Киевская старина. — 1890. — № 10. — С. 143—147.

Опись актовой книги Киевск. Центр. Архива. — № 2047. — 1890.

1891

Луцкая старина // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1890. — Кн. 5. — Отд. 111. — С. 54—90.

Луцкая старина. — К., 1891. — 37 с. Окрема відбитка.

Как относились у нас в старину к самоубийству // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1891. — Кн. 5. — Отд. 1. — С. 5—6.

Очерки старинного быта Волыни и Украины. Превелебный сват // Киевская старина. — 1891. — № 1. — С. 19—39; № 2. — С. 269—280.

Очерки старинного быта Волыни и Украины. — К., 1891. — 32 с. Окрема відбитка.

Письмо Петра I к коронному гетману Ад.Сенявскому о Полтавской победе // Киевская старина. — 1891. — № 1. — С. 162—164.

“Слезнорыдающее” прошение малороссийского “дидаскала” // Киевская старина. — 1891. — № 9. — С. 489—491.

Тревожные годы. Очерк из общественной и политической жизни Киева и Юго-Западного края в 1811—1812 гг. // Киевская старина. — 1891. — № 10. — С. 1—21; — № 11. — С. 169—194.

Старинные воззрения на самоубийство и отголоски их в народных обычаях Южной Руси // Киевская старина. — 1891. — № 12. — С. 345—360.

К истории водворения в Киеве унии // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1891. — Кн. 5. — Отд. 111. — С. 137—143.

Опись актовой книги Киевск. Центр. Архива. — № 2050. — 1891.

1892

Из истории Киева и Юго-Западного края в' 1811 и 1812 гг. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1892. — Кн. 6. — Отд. 1. — С. 7—8.

Историческое описание Владимиро-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII века князем Мстиславом Изяславичем. — Киев, Владимир-Волынский, Свято-Владимирск. православное братство. — 1892. — 132 с.

Старинные воззрения на самоубийство и отголоски их в народных обычаях в Южной Руси. — К., 1892. — 16 с. Окрема відбитка.

Юбилейные празднества на Волыни по случаю 900-летия ее крещения; впечатления очевидца // Киевская старина. — 1892. — № 6. — С. 1—4.

К истории Владимиро-Волынского базилианского училища // Киевская старина. — 1892. — № 10. — С. 121—122.

Интересный приказ о благопристойности духовенства в начале прошлого века. — 1724 г. // Киевская старина. — 1892. — № 11. — С. 300—301.

Тревожные годы. Очерк из общественной и политической жизни Киева и Юго-Западного края в 1811—1812 гг. (прод.) // Киевская старина. — 1892. — № 11. — С. 188—212; № 12. — С. 347—360.

188—212; № 12.— С. 347—360.

Тревожные годы. — К., 1892. — 95 с. Окрема відбитка.

Опись актовой книги Киевск. Центр. Архива. — № 2048. — 1892.

1893

Василь Гречулевич // Зоря. — 1893. — № 19. — С. 382—383. Підп.: О.Л-й.

Пятидесятилетие Киевской Комиссии для разбора древних актов (1843—1893). Историческая записка о её деятельности. — К., 1893. — 140 с.

Суд Божий на епископом (историческая легенда XVII ст., вирши) // Киевская старина. — 1893. — № 1—3. — С. 485—492.

Письмо Платона Лукашевича к генерал-губернатору Д.Г.Бибикову // Киевская старина. — 1893. — № 3. — С. 339—346.

Бердичевская ярмарка. Из воспоминаний шляхтича, относящихся к 1823 г. // Киевская старина. — 1893. — № 6. — С. 428—458.

1894

Проповіді Василя Гречулевича // Зоря. — 1894. — № 2. — С. 44—45.

Союзники Наполеона на Волыни в 1812 г. // Киевская старина. — 1894. — № 1. — С. 134—135.

Археологические экскурсии Т.Г.Шевченка в 1845—1846 гг. // Киевская старина. — 1894. — № 2. — С. 231—244.

Письмо А.С.Анненкова к генерал-губернатору Биби-

раскопки в его саду // Киевская старина. — 1894. — № 4. — С. 152—155.

Историко-статистические материалы, своевременно не переданные в Киевский Центральный архив // Киевская старина. — 1894. — № 11. — С. 304—305.

К биографии гетмана Павла Тетери // Киевская старина. — 1894. — № 11. — С. 305—307.

Рец.: // Зоря. — 1894. — № 20. — С. 445. Рец. на кн.: Яковенко В.И. Т.Г. Шевченко, его жизнь и литературная деятельность. Биографический очерк. Петерб., 1894. — С. 644—645.

1895

Галицко-русский вестник, ежемесячный историко-литературный и политический журнал // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. — 1895. — Кн. 3. — С. 9—11.

Превелебний сват: Нарис з стародавнього побугу Волині і України... (Пер. Василя Лукича) // Зоря. — 1895. — № 21. — С. 415—417; № 22. — С. 432—435; № 23. — С. 451—453; № 24. — С. 474—475. — Підп.: Левко Маячинець.

Рождественская вирша в рукописи XVII в. // Киевская старина. — 1895. — № 1. — С. 9—10.

Из истории обычного права в Юго-Западной Руси в XVI в. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1895. — Кн. 9. — Отд. 1. — С. 14—16.

1896

Документальная небылица // Киевская старина. — 1896. — № 2. — С. 242—250.

Афанасий Заруцкий, малорусский панегирист конца

XVII и начала XVIII ст. // Киевская старина. — 1896. — № 3. — С. 378—398; Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1896. — Кн. 11. — Отд. 1. — С. 22—24.

Рец.: П.Р. // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. — 1896. — Т. 15.

Царский посланник и панский управитель // Киевская старина. — 1896. — № 4. — С. 13—16.

Рекреационный диалог // Киевская старина. — 1896. — № 5. — С. 46—49.

Путешествие малороссийского иеромонаха Тарасия Капланского в Италию в 1697 г. // Киевская старина. — 1896. — № 5. — С. 49—53.

Новые открытия в области древневолынского бытописания // Киевская старина. — 1896. — № 10. — С. 93—109.

Из путевых заметок вел. князя Николая Павловича 1816 г. // Киевская старина. — 1896. — № 12. — С. 78—80.

О Брестской церковной унии 1596 // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — 1896. — Кн. 11. — Отд. 1. — С. 36—39.

1897

Неизданное стихотворение Е.П.Гребенки // Киевская старина. — 1897. — № 1. — С. 10—11.

Историческая картина времени Богдана Хмельницкого // Киевская старина. — 1897. — № 2. — С. 39—41.

Документ из эпохи “панованья” Войска Запорожско-

го в Малороссии // Киевская старина. — 1897. — № 1. — С. 42—43.

Сбор с православных помещиков на постройку Киевского костела // Киевская старина. — 1897. — № 5. — С. 68—69.

Вирша о Мазепе и Черныше 1710 г. // Киевская старина. — 1897. — № 11. — С. 33—37.

Праздник Цереры. Из воспоминаний польского шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819—1824 // Киевская старина. — 1897. — № 12. — С. 311—331.

1898

Заговор от лихорадки, из рукописи XVIII ст. // Киевская старина. — 1898. — № 1. — С. 10—11.

Аэролиты, упавшие в Овруцком и Васильковском уезде в конце прошлого столетия // Киевская старина. — 1898. — № 4. — С. 3—4.

Почидеевская летопись. Новейшее произведение древне-волынской письменности // Киевская старина. — 1898. — № 4. — С. 87—106.

Свадебные и другие обрядовые народные обычаи в Червонной Руси сто лет назад // Киевская старина. — 1898. — № 5. — С. 245—253.

Покинутая жена. Эпизод из эпохи войн Хмельницкого // Киевская старина. — 1898. — № 5. — С. 37—39.

Заславская легенда // Киевская старина. — 1898. — № 6. — С. 83—85.

Пан презес. Из воспоминаний польского шляхтича // Киевская старина. — 1898. — № 10. — С. 118—135.

Заботы начальства о “наружном образовании” киевских студентов в 1840 г. // Киевская старина. — 1898. — № 12. — С. 77—80.

Ланкастерская школа в м.Городище Черкасского уезда в 1840 г. // Киевская старина. — 1898. — № 12. — С. 80—82.

Рец.: Киевская старина. — 1898. — № 12. — С. 85—92.
Рец. на кн.: Голубев С.Т. Киевский митрополит Могила и его сподвижники. — К., 1898. — Т. 2.

Ред.: Памятники, изданные Киевской комиссиею для разбора древних актов. Изд. 2-ое. — К., 1898. — Т. 1—2. — 616 с.; — Т. 3. — 600 с.

1899

Находка клада в Почаевской лавре в 1840 г. // Киевская старина. — 1899. — № 1. — С. 5—8.

Эпизод из истории польского мятежа 1831 г. в Киевщине // Киевская старина. — 1899. — № 4. — С. 90—116
// Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1899. — Кн. 13. — Отд. 1. — С. 160—161.

Письмо Феофана Прокоповича к Киево-Печерскому архимандриту Иоанникию Сенютовичу // Киевская старина. — 1899. — № 11. — С. 65—66.

К истории торговли кольцами св.Варвары в Киеве // Киевская старина. — 1899. — № 12. — С. 381—389.

Взгляды на ремесло палача в Малороссии // Киевская старина. — 1899. — № 12. — С. 390—398.

Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии. // Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1899 г. — М.: Печатня А.И.Снеги-

ревой. — 1900. — 30 с. Окрема відбитка.

Истребление древнего замка на Подолии // Киевская старина. — 1899. — № 10. — С. 15—16.

Пам'ятка по Шевченку (Замітка: Д.С.Лазаревський з Симбірської губ. пропонує купити деякі речі Т.Г.Шевченка). — Літ.-наук. вістник. — 1899. — Кн. 12. — С. 180.

Рец.: // Киевская старина. — 1899. — № 3. — С. 171—173. — Записки Имп. Одесского Общества истории и древностей. — Т. 21.

Рец.: // Киевская старина. — 1899. — № 3. — С. 173—175. — Рец. на кн.: Косиненко Н.И. Малороссы во Франции и другие рассказы.

Рец.: // Киевская старина. — 1899. — № 4. — С. 48—50. — Рец. на брошюру: Церковно-приходская летопись с.Глубочка, Житомирского уезда Волынской губ.

Рец.: // Киевская старина. — 1899. — № 5. — С. 94—97. — Рец. на брошюру: Голубев С.Т. К истории киевской Трехсвятительской церкви за 2-ю половину XVII ст.

1900

Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-Литовській державі в кінці XVI ст. та Унія // Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII ст. — Львів, 1900.

Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI—XVII вв. // Киевская старина. — 1900. — № 1. — С. 1—15.

Разведение коз в старой Малороссии // Киевская старина. — 1900. — № 1. — С. 9—10.

Воспрещение повенчанным молодым жить врозь до свадьбы // Киевская старина. — 1900. — № 2. — С. 65—68.

Стоимость школьного образования в Киеве и “Юго-Западном крае, шестьдесят лет назад // Киевская старина. — 1900. — № 3. — С. 142—143.

Рец.: // Киевская старина. — 1900. — № 3. — С. 162—166. — Рец. на кн.: “Регесты и надписи” Свод материалов для истории евреев в России. — Т. 1. — (до 1670). — СПб., 1899. — XXIII + 536 с.

Портретная икона Чацких в м.Боромле // Киевская старина. — 1900. — № 4. — С. 6—7.

Истребление еврейских бесцензурных книг и судебное преследование евреев за их утайку // Киевская старина. — 1900. — № 7—8. — С. 1—5.

К вопросу о польском восстании в Юго-Западном крае в 1831 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1900. — Кн. 14. — Вып. 1. — Отд. 1. — С. 24—25.

Южно-русская женщина в XVI—XVII вв. // Иллюстрированный сборник Киевского Лит.-Артистического общества. — К., 1900. — С. 108—122.

Арест Осетра // Киевская старина. — 1900. — № 10. — С. 21.

1901

Черты семейно-юридического быта в Левобережной Украине во 2-й половине XVII в. // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — 1901. — Кн. 15. — Вып. 2. — Отд. 1. — С. 27—30.

Очерки народной жизни в Малороссии во 2-й пол-

овине XVII в. // Киевская старина. — 1901. — № 1. — С. 1—36; № 2. — С. 180—216; № 3. — С. 368—395; № 5. — С. 149—182; № 7—8. — С. 159—209; № 9. — С. 401—430; № 10. — С. 45—76; № 11. — С. 223—255; № 12. — С. 424—471.

Рец.: // Киевская старина. — 1901. — № 11. — С. 95—100.

Рец. на кн.: Волынский историко-археологический сборник. — Вып. 2.

1902

Очерки народной жизни в Малороссии во 2-й половине XVII в. — Киев, 1902. — 311 с. Титов Ф. (Рец.) Орест Левицкий. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII в. — Киев, 1902. — 11 + 314 с. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1904. — Кн. 18. — Вып. 1—4. — С. 3-10.

Рец.: // Киевская старина. — 1902. — № 3. — С. 191—196. — Рец. на кн.: Старинный малорусский письмовник. — Книга глаголемая Листовня, с предисловием Б.Д.Гринченко.

К истории учреждения Киевского и других Централь-ных архивов актовых книг в 1852 г. // Киевская старина. — 1902. — № 5. — С. 81—86.

О сектантах в Киевщине. По поводу брошюры В.И.Ясевич-Бородаевского Сектантство в Киевской губернии. — СПб., 1902 // Киевская старина. — 1902. — № 10. — С. 1—16.

Басня о стрекозе и муравье в южнорусской редакции 1743 г. // Киевская старина. — 1902. — № 10. — С. 1—4.

Фаддей Ростиславович Рыльский (некролог) // Киевс-

кая старина. — 1902. — № 11. — С. 335—349.

Рец.: // Киевская старина. — 1902. — № 5. — С. 121—129. — Рец. на кн.: Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем. Историко-статистический опыт. — Полтава, 1901. — вып. 1.

Рец.: // Киевская старина. — 1902. — № 10. — С. 41—48. Рец. на кн.: Труды Общества исследователей Волыни. — Т. 1.

Рец.: // Киевская старина. — 1902. — № 11. — С. 114—123. — Рец. на кн.: Бучневич В.С. Записки о Полтаве и ее памятниках. — Изд. 2-ое.

1903

Отчет об осмотре старинных храмов в г.Полтаве и мм.Богачке и Шишаках Миргородского уезда // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1903. — Кн. 17. — Вып. III. — Отд. 5. — С. 15—43. Окрема відбитка. — К., 1903. — 29 с.

История учреждения Киевского Центрального Архива древних актовых книг // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1903. — Кн. 17, Вып. 1. — С. 3—36; Вып. 3. — С. 37—72.

История одного древнего Волынского храма св. Иоанна Богослова в г.Луцке // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1903. — Кн. 17. — Вып. 2. — Отд. 1. — С. 74—77.

История одного древнего Волынского храма — стародавней соборной Луцкой церкви Иоанна Богослова // Киевская старина. — 1903. — № 1. — С. 70—90. Окрема відбитка. — 1903. — 21 с.

Неосуществившийся проект Общества распространения сельскохозяйственных знаний в Малороссии // Киевская старина. — 1903. — № 2. — С. 69—70.

Рец.: // Киевская старина. — 1903. — № 4. — С. 57—62. — Рец. на кн.: “Акты, издаваемые Виленской Комиссией для разбора древних актов. Акты о евреях”. — 1903. — Т. XXIX.

Розыски волшебников и отравителей в Нежинском полку в 1767—1777 гг. // Киевская старина. — 1903. — № 4. — С. 1—2.

Старинная картина не на своем месте // Киевская старина. — 1903. — № 5. — С. 88—90.

К истории народного поверья о “скарбах” // Киевская старина. — 1903. — № 5. — С. 90—92.

К истории Каневской Соборной церкви, по поводу предполагаемой ее перестройки // Киевская старина. — 1903. — № 10. — С. 9—14.

К истории винокурения и винной торговли в Малороссии в XVIII в. // Киевская старина. — 1903. — № 11. — С. 57—60.

Из быта малорусских сельских пастырей XVII в. // Киевская старина. — 1903. — № 12. — С. 125—128.

Из давно минувшей жизни Полтавщины. Бытовые очерки. Мужеубийство, раскрытое ясновидящей // Полтавский вестник. — 1903. — № 234.

Бытовой очерк. Злая съекровь // Полтавский вестник. — 1903. — № 278.

1904

Резолюция Имп. Екатерины II по жалобе малорус-

ского священника // Киевская старина. — 1904. — № 3. — С. 101—103.

Кандидат на священство из “не шкурников” // Киевская старина. — 1904. — № 4. — С. 104—113.

Домашние учителя из лиц польского происхождения в Юго-Западном крае в 1840 г. // Киевская старина. — 1904. — № 11. — С. 49—51.

Письмо гетмана Скоропадского к митрополиту Иоасафу Кроковскому // Киевская старина. — 1904. — № 11. — С. 51—52.

Переписка киевских монахов с Запорожьем (1763—65) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1904. — Кн. 18. — Вып. 3—4. — Отд. 111. — С. 23—49.

Из истории брачного права и семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI и XVII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1904. — Кн. 18. — Вып. 3—4. — С. 68—71.

Из давно минувшей жизни Полтавщины. Орельский пустынножитель // Полтавский вестник. — 1904. — № 348.

Рец.: // Киевская старина. — 1904. — № 2. — С. 86—89. Рец. на кн.: Теодорович Н.И. Волынь и описание городов, местечек и сел в церк. историч. и других отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Ковельский уезд. — Т. 5. — Почаев. — 1903.

Рец.: // Киевская старина. — 1904. — № 2. — С. 90—92. — Рец. на кн.: Иллюстров И. Сборник российских пословиц и поговорок. — 1904.

1905

Обычай помилования преступника избранного девушкой в мужа // Киевская старина. — 1905. — № 1. — С. 89—97.

Иск о вырытом тайно кладе // Киевская старина. — 1905. — № 1. — С. 1—4.

Один из питомцев Сечевой школы // Киевская старина. — 1905. — № 2. — С. 128—131.

Из сельской церковной летописи // Киевская старина. — 1905. — № 3. — С. 222—223.

Старинные публикации о беглых монахах // Киевская старина. — 1905. — № 4. — С. 38—41.

Из дневника педагога-классика // Киевские отклики. — 1905. — 5 апреля.

О тысячелетнем юбилее г. Переяслава // Киевская старина. — 1905. — № 7—8. — С. 47—52; (передруковано: "Полтавщина". — 1905. — № 144, 145).

1906

Сговор малолетних. Страницы из истории брачного права на Украине XVI в. // Киевская старина. — 1906. — № 1. — С. 64—72.

Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах // Киевская старина. — 1906. — № 3—4. — С. 421—432. — № 5—6. — С. 72—87. Окрема відбитка. — 27 с.

Олександр Матвієвич Лазаревський. 31 березня 1902 р. Поминка // Громадська думка. — 1906. — № 71. — 29 березня.

Непонятная тревога. По поводу продажи нескольких

польских поместий в 1840-х годах на Дубенских контрактах // Киевская старина. — 1906. — № 5—6. — С. 11—12.

О положении крестьян в Юго-Западном крае во 2-ой четверти XIX века // Киевская старина. — 1906. — № 7—8. — С. 231—274. Окрема відбитка. — 46 с.

Новый храм в старом украинском стиле // Киевская старина. — 1906. — № 11—12. — С. 598—610.

О формах заключения браков в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1906. — Кн. 19. — Вып. 11. — Отд. 1. — С. 22—23.

1907

Дещо про українську прокламацію 1847 р. // Україна. — 1907. — Кн. 4. — С. 81—85.

1909

Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв. // Архив Юго-Западной России в XVI—XVII вв. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной России в XVI—XVII вв. Издание Киевской Археографической комиссии. — К., 1909. — Т. 3. — Ч. XVIII. Окрема відбитка. — 128 с.

Рец.: Грушевський М. Наукова хроніка. Останні томи "Архива Юго-Западной России" // Записки наукового товариства ім. Шевченка. — 1913. — Кн. 3. — Т. 115. — С. 177—182.

Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII ст. // Записки Укр. наук. т-ва в Києві. — 1909. — Кн. 3. — С. 98—108.

Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв. — К., 1909. — 128 с.

Пирогов у Києві і його проводи // Літературно-науковий вістник. — 1909. — Кн. 5. — С. 281—288.

Білогородська старовина // Рада. — 1909. — 5 серпня. — № 179.

Новый памятник древнерусского искусства. К раскопкам в Белогородке // Киевские вести. — 1909. — 13 августа.

Рятуйте старовину // Рада. — 1909. — 24 липня.

1910

Весільна ніч. — Львів, 1910. — Наклад автора. — 96 с.

1911

“Украинофилам” Невідомий твір П.Куліша з передмовою О.Левицького // Записки Українського наукового т-ва в Києві. — 1911. — Кн. 8. — С. 62—68.

Ганна Монтовт. Історичне оповідання з життя Волинського панства XVI ст. // Літературно-науковий вістник. — 1911. — Кн. 2. — С. 250—275; Кн. 3. — С. 459—489.

Світлій пам'яті Володимира Антоновича: з нагоди третіх роковин його смерті // Рада. — 1911. — № 54.

1912

Сквирский помещик Юзеф Дунаевский (историко-бытовой очерк из времен крепостного права в Юго-Западном крае в первой половине XIX в.) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1912. — Кн. 22. — Вып. 3. — Отд. 1. — С. 90.

Моя початкова школа // Світло. — К., 1912. — № 2. — С. 41—50.

Церковна справа на Запоріжжі в XVIII ст. // Записки Укр. наук. т-ва в Києві. — 1912. — Кн. 10. — С. 45—76.

Листи Лебединського ігумена Філотія Контаровського (1765—1767 рр.) з передмовою О. Левицького // Записки Укр. наук. т-ва в Києві. — 1912. — Кн. 9. — С. 1—28 (в додатку).

1913

Про Василя Тяпинського, що переклав в XVI ст. Євангеліє на “просту мову” Критична розвідка // Записки Укр. наук. т-ва у Києві. — 1913. — Кн. 12. — С. 5—21

Превелебний сват. Оповідання з Волинського життя XVI ст. // Літературно-наук. вістник. — 1913. — Кн. 3. — С. 401—426.

Сторінка з життя Володимира Антоновича // Літературно-наук. вістник. — 1913. — Кн. 4. — С. 19—27.

Історія будови пам'ятника Богданові Хмельницькому у Києві // Літературно-наук. вістник. — 1913. — Кн. 6. — С. 467—485.

Єзуїтська преподобниця. — Історичне оповідання // Літературно-науковий вістник. — 1913. — Кн. 11. — С. 195—216; Кн. 12. — С. 397—414.

Пашквіль і суд. Оповідання з Волинського життя XVI ст. // Літературно-науковий вістник. — 1913. — Кн. 1. — С. 29—55.

Сквирский помещик Юзеф Дунаевский (историко-бытовой очерк из времен крепостного права в Юго-Западном крае в первой половине XIX в.) (прод.) // Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца. — 1913. — Кн. 23. — Вып. 2. — Отд. 5. — С. 47—91.

Рец.: "Історія України в освітленні рос. націоналіста"
// Літературно-наук. вістник. — 1913. — Кн. 10. — С.
114—119. — Рец. на кн.. Ковалевский П.И. История Ма-
лороссии. — СПб., 1912.

1914

Юзеф Дунаевский, помещик Сквирского уезда 2-й
четверти XIX ст. (прод.) // Чтения в Историческом об-
ществе Нестора-летописца. — 1914. — Кн. 24. — Вып. 1.
— Отд. 5. — С. 1—8.

Великодні "кукли" Стародавній народний звичай //
Україна. — 1914. — Кн. 1. — С. 84—85.

Книжні відомості українців про Московське царство
наприкінці XVII ст. // Україна. — 1914. — Кн. 3. — С.
66—68.

Шлюбна розлука в Гетьманщині в XVII ст. // Україна.
— 1914. — Кн. 4. — С. 11—24.

Нехворощанський сотник. Историчне оповідання //
Літературно-науковий вістник. — 1914. — Кн. 1. — С.
45—57.

Орельський пустельник. Историчне оповідання // Літе-
ратурно-науковий вістник. — 1914. — Кн. 3. — С. 425—
433.

Кремінецький замок // Літературно-науковий
вістник. — 1914. — Кн. 4. — С. 33—40.

✓ Волинські оповідання з життя XVI—XVII вв. з пор-
третом Анни Алоїзи Острозької. Видання т-ва прихиль-
ників укр. літератури. — К., 1914. — 315 с. — Рец.: Д. Д-
ко (Дорошенко) // Україна. — 1914. — Кн. 2. — С. 93—
95; Єфремов С. // Рада. — 1914. — Ч. 131. — 25 червня.
— С. 3; Могилянський Мих. // Речь. — 1914. — № 25;
П.Оль // Українська хата. — 1914. — Кн. 3, 4. — С. 322—

323; Сріблянський М. // Українська хата. — 1914. — Кн. 6. — С. 472—473; Старицька-Черняхівська Л. // Літературно-науковий вістник. — 1914. — Т. 65. — Кн. 6. — С. 494—499.

Ред.: Львовская летопись. Летопись Иоахима Ерлича (1620—1673) Киев. Археографическая Комиссия. — К., 1914. — 456 с.

1915

✓ Лиха свекруха. Побутовий нарис з Поліського життя XVIII ст. // Основа: Альманах. — Одеса. — 1915. — Кн. 1. — С. 27—37.

Помста загублених. Побутовий нарис // Основа: Альманах. — Одеса. — 1915. — Кн. 2. — С. 4—16.

1916

Несподіваний шлюб. Побутовий нарис // Степ. Альманах. — Одеса. — 1916. — С. 7—31.

Справа Ксенії Розлач: Нарис // Укр. наук. збірник. Видання Укр. наук. т-ва у Києві. — Москва. — 1916. — Вип. 2. — С. 40—48.

1917

Несподіваний шлюб: (бувальщина) Львів. — 1917. — Видавнича спілка. — Ч. 161. — 54 с. Рец.: Богацький Павло // Літературно-наук. вістник. — Київ, 1918. — Т. 69. — Кн. 2. — С. 263; Корінь В. // Книгарь. — Київ. — 1918. — квітень. — Ч. 8. — С. 461.

Лакей його преосвященства: Нарис // Літературно-наук. вістник. — 1917. — Кн. 1. — С. 108—120.

Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини // Україна: Наук. трьохмісячник Укр. наук. т-ва у Києві. — 1917. — Кн. 1—2. — С. 20—37.

1918

З ростриги сотник. Істор.-побутовий нарис з українського життя XVIII ст. // Літературно-науковий вістник. — 1918. — Кн. 1. — С. 6—16.

Пан Сенюта. Істор. оповідання з Волинського життя XVI ст. // Літературно-науковий вістник. — 1918. — Кн. 12—13. — С. 97—126.

Суд над матерями-злочинницями в давній Україні // Правник: Орган Українського Правничого т-ва в Києві. — 1918. — Ч. 1. — С. 11—17; Ч. 3. — С. 6—14.

Ніковський А. (Рец.) Історична белетристика // Літературно-науковий вістник. — 1919. — Т. 75. — Кн. VII—IX. — С. 122—132.

1919

Українці у приймах в чужій часописі (Згадка з минулого) // Наше минуле. — 1919. — № 1—2. — С. 57—63.

Спомини про Київський університет 70-х років // Наше минуле. — 1919. — № 1—2. — С. 64—69. (Підпис: Колишній студент).

1926

Ганна Монтовт (Передмова й ред. Андрія Ніковського). — К.: Сяйво, 1926. — 120 с.

1930

Історичні оповідання (Передмова й ред. Т. Черкаського). — К., Рух. — 1930. — 258 с.

По судах Гетьманщини: Нариси народного життя Гетьманщини 2-ої половини XVII віку (Передмова, ред. й переклад М. Горбаня). — Харків, Рух. — 1930. — 252 с.

1968

Лист О.І.Левицького до Наукового товариства ім. Г.Г.Шевченка у Львові. — 1911 р. — Лютого 8. З передмовою М.Кравця “Лист О.І.Левицького” // Архіви України. — 1968. — № 4. — С. 59.

1991

Богдан Хмельницький 1647—1657 гг. // Укр. іст. журнал. — 1990. — № 9. — С. 120—134.

Богдан Хмельницький (1595—1657). До друку подав і переклав Я.Дзира // Україна. — 1990. — № 5. — Лютий. — С. 23—24.

Богдан Хмельницький // Гетьмани України. — К., 1991. — С. 33—44.

Житіє двічі вдови // Україна. — 1991. — № 13. — С. 26—30.

Грушевський М., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVII вв. — Львів: Б-ка “Меморіалу”. — 1991. — 154 с.

ЗМІСТ

Академік УАН Орест Іванович Левицький. (нарис життя і науково-творчої діяльності)...	3
Основні дати життя і діяльності О.І.Левицького та його вшанування	102
Література про життя і діяльність О.І.Ле- вицького	106
Друковані праці О.І.Левицького	122
Зміст	151

72-28

Ba587647

5-00

COY

V

500